

12:810

LEGJOBB
KÖNYVEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1720

SZK

**LEGJOBB
KÖNYVEK**

139.

Dosztojevszkij M. Tivadar

Az ördöngösök

Országos Széchenyi Könyvtár

**Budapest
Légrády Testvérek**

Ára 60 fillér.

V. kötet.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

AZ ÖRDÖNGŐSÖK

REGÉNY

IRTA

DOSZTOJEVSZKIJ M. TIVADAR

ÖTÖDIK KÖTET.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST

LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA

—
Nyomatott Légrády Testvéreknél.

~~h 200/21
55~~

12810/139
~~24077~~

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növendéknapló.
1909 .6v. 230 .sz.

V. FEJEZET.

Uton.

I.

A Liza katasztrófája és a Timofejevna Mária halála letipró hatással volt Satovra. Említettem már, hogy azon a reggelen futólag láttam őt s úgy rémlett akkor, mintha nem lett volna magánál. Elmondta a többi közt, hogy azelőtt való este kilenc óta tájban (tehát vagy három órával a tűz kiütése előtt) Timofejevna Máriánál volt. Reggel elment a hullákat megnézni, de amint tudom, azon a reggelen semmiféle jelentést sehol nem tett. Különben pedig a nap vége felé egész vihar keletkezett a lelkében, és . . . azt hiszem, biztosan állithatom, hogy estefelé volt olyan pillanata, hogy el akart menni és mindent elmondani. Mi volt az a minden, azt ő tudta. Természetesen, nem ért volna célt, csak magát keverte volna bajba. Semmi bizonyítékai nem voltak arra nézve, hogy leleplezhesse az imént történt gaztettet, de neki magának is csak homályos sejtelmek voltak, amelyek csak ő benne értek teljes meggyőződéssé. De ő kész volt veszélybe rohanni, csakhogy „megsemmisítse a gazembereket“. Sztepanovics Péter részben eltalálta ezt az ő rohamát és jól tudta, hogy sokat kockáztat, ha legújabb szörnyű tervét másnapra halasztja. Satovot már régen megvetette annak „siral-

mas idiótasága“ miatt, amint magát még külföldön kifejezte volt Satovot illetőleg s erősen hitte, hogy el fog bánni azzal a báva emberrel, nem fogja őt egész aznap szem elől téveszteni és útját vágja a legelső veszély jelentkezésénél. Pedig a gazembereket egy kis időre egy egészen váratlan eset mentette meg . . .

Esti nyolc óra tájban (épen akkor, amikor a mieink Erkelnél gyülekeztek és Sztepanovics Pétert izgatottan várták) Satov főfájással s egy kis lázzal feküdt a sötét szobájában, az ágyában kinyújtózva; töprengett, mérgelődött, sehogy sem tudta magát véglegesen elhatározni és átkozódva ismerte be magában, hogy mindez semmire sem vezet. Lassankint álomba szendergett s álmában valami különös látománya volt: azt álmodta, hogy ágyában zsineggel megkötözötten fekszik s meg sem tud mozdulni, pedig az egész ház reng a kerítés, a kapu s a Kirilov lakásának a döngetésétől s őt valami távoli, ismerős, de gyötrelmes hang panaszkodva szólítgatja. Rögtön felébredt és felült az ágyában. Csoválkozva hallotta, hogy a kaput még akkor is döngették, ha nem is oly erősen, de makacs, szapora ütésekkel s a különös, gyötrelmes hang nem ugyan panaszosan, de türelmetlenül és ingerülten hallatszott fel a kapu felől. párosulva valakinek tartózkodóbb és közönségesebb szavával. Felugrott, felhúzta a tolózáros ablakát és kidugta a fejét.

— Ki az? — kiáltott le rémülten.

— Ha ön Satov, — felelt egy éles és erős hang alulról — akkor legyen szives egyenesen és becsületesen kijelenteni, hogy kész-e engemet bebocsátani, vagy sem?

Nem tévedhetett; felismerte a hangot.

— Mária! . . . te vagy?

— Én, én, Satovné Mária és biztosít-

hatom önt, hogy egy pillanatig sem tartóztat-
hatom tovább a bérkocsit . . .

— Rögtön . . . Csak gyertyát gyújtok,
— kiáltott halkán Satov.

Aztán sietett gyufát keresni. Gyufát,
mint az ilyen esetekben rendszeren történni
szokott, nem lelt. Elejtette a gyertyatartót
s csak mikor a hangok alulról megisméltlőd-
tek, dobott el mindent és rohant le a meredek
lépcsőn, hogy kinyissa a kaput.

— Legyen szives, fogja meg a táskámat
addig, míg ezzel a haszontalannal végzek,
— fogadta őt lent Satova Mária, átadva
neki egy könnyű, olcsó, vitorlavászonnal be-
vont és rézveretes, drezdai készítményre valló
táskát, ő maga pedig ingerülten esett a bér-
kocsisnak :

— Merem állítani, hogy többet kér,
mint amennyi magának jár. Ha maga egy
egész óráig hurcolt engem az itteni sáros ut-
cákon keresztül-kasul, annak maga az oka,
mert úgy látszik, maga nem tudta, merre
van ez az ostoba utca és bolond ház. Itt van
a harminc kopejkája és legyen meggyőződve,
hogy többet nem kap.

— Eh, asszonykám, hiszen maga mondta
a Vozneszenszki-utcát, ez pedig a Bogojáv-
lenszkájá ; a Vozneszenszki-utca elamarra van
ni ! Hiába izzasztottuk meg a lovat.

— Vozneszenszkájá, Bogojávlenszkájá,
ezeket az ostoba neveket magának kellene
jobban tudni, mert maga idevaló ; azonkívül
maga nem is mond igazat ; én legalább is a
Filippov-házat említettem magának, maga meg
azt mondta, hogy tudja, hol van. Jelentsen
fel, ha akarja, holnap a béke-birónál, most
pedig hagyjon nekem békét.

— Fogja, itt van még öt kopejka —

sietett Satov a zsebéből pénzt kivenni és azt a bérkocsisnak átadni.

— Kérem, ne tegye azt, — mérgelődött Satova asszony, de a kocsis megindította a lovát és Satov karonfogva bevezette a feleségét a kapu alá.

— Gyerünk, Mária, gyerünk, nem érdemes ezért szót sem tenni. Hogy megáztál! Lassan, itt fölfelé kell menni; beh kár, hogy nincs világ; a lépcső meredek, fogózzál jobban belém . . . no, itt van az én lakásom. Bocsáss meg, nincs bent világ . . . Rögtön . . .

Fölvette a földről a gyertyatartót, de gyufát még mindig sokáig kellett keresnie. Satovné asszony szótlanul, mozdulatlanul várt a szoba közepén állva.

— No, végre! — kiáltott Satov örömmel, világot gyújtva. Satov Mária gyorsan körülnézett.

— Mondták, hogy ön igen szegényesen lakik, de ilyenre mégsem számítottam, — mondta kényeskedve és az ágynak tartott.

— Oh, nagyon elfáradtam! — mondta aztán kimerülten ülve le a szegényes ágyra. — Kérem, tegye le a táskát és üljön le egy székre. Különben amint akarja. Csak addig maradok önnél, míg munkát találok magamnak; én itt semmit sem ismerek, pénzem pedig nincs. De ha terhére vagyok önnek, újra kérem, mondja meg egyenesen most mindjárt, mint ahogy becsületes emberhez illik. Holnap eladhatok valamit és kifizethetem a vendégfogadót, de a vendégfogadóba vezessen el ön . . . Oh, beh el vagyok fáradva!

Satov egészen megrendült.

— Nincs szükség vendégfogadóra, Mária! Micsoda vendégfogadó? Minek volna az, minek?

Összetette a kezét, könnyörögve beszélt.

— No, ha vendéglő nélkül meglehetünk is, azért fel kell világosítani a helyzetet. Emlékszik rá, Satov, hogy mi Genfben két hétig és néhány napig házasságban éltünk; három éve már, hogy elváltunk, különben minden különösebb patvar nélkül. De ne gondolja, mintha azért jöttem volna most ide, hogy a régi ostobaságokból valamit is megújítsunk. Azért jöttem ide, hogy munkát keressek s hogy épen ebbe a városba, hát az csak azért történt, mert nekem egészen mindegy. Nem azért jöttem, hogy bűnbánó vallomást tegyek; valahogy ilyen ostobaságra ne gondoljon.

— Oh, Mária, erre semmi szükség, semmi..
— motyogott Satov.

— Ha úgy van, ha ön annyira felvilágosult, akkor bátor leszek még hozzá tenni, hogy ha én most egyenesen önhöz fordultam és eljöttem az ön lakására, hát ezt részben azért cselekedtem, mert én önt sohasem tartottam gazembernek, sőt tán sokkal jobbnak... más semmirekellőknél.

Szemei szikrákat vetettek. Ugy látszik: sokat szenvedhetett valami más „semmirekellőknél.“

— És legyen szives megjegyezni, hogy én önt épen nem gúnyoltam, mikor azt mondtam, hogy ön jó ember. Egyszerűen szóltam, ékesszólás nélkül, amelyet én ki nem állhatok. No de mindez ostobaság. Mindig biztam benne, hogy önnek van annyi esze, hogy meg ne únjon . . . Oh, elég! Fáradt vagyok.

És hosszú, gyötrött, fáradt tekintettel nézett rá. Satov előtte állt vagy öt lépésnyire és félénken, valami megújhodtsággal, valami szokatlan felélénküléssel hallgatta őt. Ez az erős és bozontos ember, akinek a sertéje mindig fölfelé ágaskodott, egyszeribe egészen

ellágyult és felragyogott. Arcában valami egészen szokatlan és váratlan fény remegett. Három évi távollét, a házas élet három évi megszakítása nem szorított ki a szívéből semmit. Meglehet, hogy ő e három év alatt mindennap ábrándozott róla, a drága lényről, aki valamikor azt mondta neki: „szeretlek“. Amint én ismertem Satovot, bizonyosra mondhatom, hogy ő soha még csak nem is álmodott volna arról, hogy neki valamikor valamely nő azt mondhassa: „szeretlek“. Tartózkodó, szégyenlős ember volt egész a vadságig, ropant formátlannak tartotta magát, ki nem állhatta az arcát és karakterét, monsturnhoz hasonlította magát, amilyent a vásárokon mutogatnak. Ezek következtében mindenek fölé helyezte a becsületességet, meggyőződéséhez fanatikusan ragaszkodott, sötét, büszke, haragos és szűkszavú volt. S ime, ez az egyetlen lény, aki őt két hétig szerette, (ezt ő mindig hitte, mindig!) akit ő mindig mérhetetlenül különbnek tartott magánál, bár egész józanul felfogta annak eltévelyedését; az a lény, akinek ő mindent, de mindent meg tudott bocsátani, (hiszen még inkább ő tartotta magát azzal szemben hibásnak), ez a nő, ez a Satova Mária most megint itt van ő előtte, az ő házában... ezt szinte képtelenség volt elhinni. Annyira meg volt lepetve, az esetben annyi rendkívüliséget, egyúttal pedig annyi boldogságot látott, hogy nem tudott, de nem is kívánt magához térni. Álom volt ez! De mikor az ránézett az ő elgyötrött tekintetével, rögtön megértette, hogy ez a szeretett lény szenved, talán meg is van alázva. Megdermedt a szíve. Fájdalmasan nézett annak az arcába; arról a fáradt arcról már rég eltűnt az első fiatalság fénye. Igaz, hogy még mindig szép volt, — legalább az ő

szemében épen olyan szép, mint régen. (Satovné valójában körülbelül huszonöt éves nő volt, elég erős, Satovnál magasabb, festői sötét-szőke hajjal, halvány ovális arccal, nagy, sötét szemekkel, amelyek most lázas fénytől csillogtak). De a régi, könnyelmű, báva és semmivel sem törődő energiája átváltozott komor ingerlékenységre, kiábrándultságra, bizonyos cinizmusra, amelyet még meg nem szokott s amely még magának is terhére volt. De az a fő, hogy beteg volt, ezt Satov rögtön észrevette rajta s bár félt tőle, mégis hirtelen hozzámert és megfogta a kezét :

— Mari . . . te talán . . . nagyon elfáradtál . . . kérlek, ne haragudjál . . . Ha elfogadnál legalább egy kis teát . . . mi? A tea erősít . . . Ha elfogadnád . . .

— Hogy elfogadnám-e ! Persze, hogy el ; milyen gyerek ön még mindig. Ha van, hát adjon. Beh szűk lakás ez ! Beh hideg van itt !

— Oh, mindjárt hozok fát . . . van nekem fám, — lelkendezett Satov, — fa . . . vagyis . . . különben mindjárt lesz tea is, — hadarintott a kezével mintegy kétségbeesett elhatározással és a sapkája után nyúlt.

— Hova megy? Hát nincs itthon tea?

— Lesz, lesz, lesz ; mindjárt lesz minden . . . S felkapta a poleról a revolverét. — Ezt a revolvert rögtön eladom vagy zálogba teszem.

— Micsoda ostobaság ! — S mikor lehetne abból valami ! Ha önnek nincs pénze, hát fogja az enyémet, azt hiszem, van még nyolc grivennyikem.*) Mintha örültek házában volnának itt !

— Nem kell a te pénzéd, nem kell ; rögtön lesz minden, a revolver nélkül is . . .

*) Grivennyik: tíz kopejkás ezüst pénz.

És rohant egyenesen Kirilovhoz. Ez valószínűleg vagy két órával volt azelőtt, hogy Sztepanovics Péter és Liputin Kirilovnál voltak. Satov és Kirilov, ha egy udvaron laktak is, alig látták egymást s ha találkoztak, akkor sem köszöntek egymásnak, nem álltak szóba; nagyon is sokáig „feküdtek“ egymás mellett Amerikában.

— Kirilov, önnek mindig van teája; van teája és szamovárja?

Kirilov, aki a szobájában járkált (szokása szerint egész éjjel egyik szögletből a másikba), hirtelen megállt és mereven, de minden meglepetés nélkül nézett a beszaladt Satovra.

— Van teám is, cukrom is, szamovárom is. De szamovárra nincs szükség, a tea forró. Üljön le és igyék.

— Kirilov, mink együtt feküdtünk Amerikában . . . Megjött a feleségem . . . Adjon nekem teát . . . de szamovárt is

— Ha a felesége, akkor szamovár is kell. De szamovár majd később. Van nekem kettő is. Most pedig fogja fel az asztalról azt a teás kannát. Forró tea van benne. Vigye el mind; vigyen cukrot; mindent . . . Kenyeret is . . . Kenyeret sokat; az egészet. Van borjúhús is. Pénzem is van egy rubel.

— Adja ide, barátom; holnap majd megadom. Ah, Kirilov.

— Az a felesége, aki Svájcban volt? Nagyszerű. S az, hogy ön én hozzám szaladt, szintén nagyszerű.

— Kirilov! — kiáltott fel Satov, a teás kannát a karjára, a cukrot és kenyeret pedig a két kezébe fogva. — Kirilov! Hogyha . . . hogyha lemondhatna ön az ön rémes fantáziájáról és ateisztikus rögeszméjéről . . . óh, milyen ember volna ön, Kirilov!

— Látszik, hogy ön szereti a feleségét Svájc után is. Nagyon szép, hogy Svájc után is. Ha megint kell tea, jöjjön el megint. Az egész éj folyamán jöhet, én sohasem alszom. Lesz szamovár. Fogja, itt van a rubel. Menjen a feleségéhez ; én itt maradok és gondolkozni fogok önről, meg a feleségről.

Satovné láthatóan meg volt elégedve a gyorsasággal és falánkan esett a teának, de a szamovárért nem kellett elmenni ; mindössze csak egy fél csészével ivott meg s csak egy kis darabka kenyeret harapott hozzá. A borjúhúst kényeskedve, ingerülten utasította vissza.

— Te beteg vagy, Mari, minden olyan beteges rajtad, — jegyezte meg félénken Satov, félénken szolgálva ki a feleségét.

— Hát persze, hogy beteg vagyok ; üljön le, kérem. Hol vette a teát, ha nem volt itthon?

Satov röviden elmondta, hogy Kirilovtól. Satovné már hallott valamit Kirilovról.

— Tudom ; örült ; kérem, elég ; sok boldond van a világon. Hát ön Amerikában is volt? Hallottam, hogy irt onnan.

— Igen . . . Párizsba irtam.

— Jól van, beszéljen valami másról. Ön meggyőződésből szlávjánofil?

— Én . . . én nem az, hogy . . . Mint-hogy lehetetlenség orosznak lennem, szlávjánófillé lettem, — nevetett görbén, mint aki nem a maga helyén elméskedett.

— Hát nem orosz ön?

— Nem ; nem vagyok orosz.

— No, ez mind csupa ostobaság. Kérem, üljön le már egyszer ! Miért nem leli a helyét? Azt hiszi, hogy félrebeszélek? Meglehet, hogy magamonkívül leszek. Azt mondja, hogy csak ketten laknak ebben a házban?

— Ketten . . . lent . . .

— S mind a kettő olyan okos. Mit lent? Ön azt mondta: lent

— Semmi.

— Hogy-hogy semmi? Én tudni akarom.

— Azt akartam mondani, hogy most ketten lakunk itt, de lent ezelőtt Lebjadkinék laktak.

— Az a nő, akit ma éjjel megöltek? — kiáltott fel élénken. — Hallottam. Mihelyt megérkeztem, mindjárt meghallottam. Tűz is volt?

— Igen, Mari, s én tán nagy gazságot követek el e pillanatban, hogy megkegyelmezek a gazembereknek . . . — állt fel hirtelen és megint járkálva, miközben a kezét fölemelte, mintha dühös lenne.

De Mari nem igen értette meg őt. Szórazottan hallgatta a feleleteket; kérdezett, de nem figyelt.

— Nagyszerű dolgok történtek önöknél. Oh, mennyire aljas ez mind! Milyen gazok az emberek mind! De kérem, üljön le már egyszer; óh, mennyire ingerel ön engem! — és tehetetlenül hajtotta le a fejét a párnára.

— Nem fogok többet, Mari . . . Talán lefeküdnél, Mari.

Mari nem felelt, csak eltakarta a szemét. Halvány arca olyan lett, mint a halottaké. Csaknem azonnal elaludt. Satov körül nézett, erősen összeszorította a kezait maga előtt és lábujjhegyen kiment a pitvarba. A lépcső fölött arccal a falhoz szorította a fejét s úgy maradt vagy tíz percig szótlantul, mozdulatlanul. Tovább is ott állt volna, de alulról lassú, óvatos lépéseket hallott. Valaki jött fölfelé. Satovnak most jutott eszébe, hogy elfeledte a kaput bezárni.

— Ki az? — kérdezte suttogva.

Az ismeretlen látogató lassan és felelet-

adás nélkül jött fölfelé. Felérvén, megállt; a sötétben nem lehetett megnézni; egyszerre csak suttogva kérdezte:

— Satov Iván?

Satov megmondta a nevét, de mindjárt ki is nyújtotta a kezét, hogy a jövevényt megállítsa — ám az is megfogta őt a kezénél és Satov megrázkódott, mintha valami utálatos tárgyat érintett volna.

— Álljon meg itt, — suttogta szaporán, — most nem ereszthetem be önt. Megjött a feleségem. Mindjárt hozok gyertyát.

Mikor a gyertyával visszakerült, valami fiatal katonatiszteszke állt előtte; nem tudta a nevét, de emlékezett rá, hogy valahol már látta.

— Erkel, — mutatta be az magát. — Találkoztunk Virginszkijnél

— Emlékezem ön ült és rt. Nézze, kérem, — lépett hozzá felindultan és suttogvást beszélve — ön az imént egy jelt adott nekem a kezével, amint az én kezemet megfogta. De tudja meg, hogy én füttyülök ezekre a jelekre. Én azokat el nem ismerem . . . nem kell . . . Én önt rögtön ledobhatom ezen a lépcsőn, tudja?

— Nem, én ilyesmit nem tudok s azt sem tudom, miért haragudott meg ön annyira, — felelt a vendég felindulás nélkül, sőt csaknem közömbösen. — Én csak azért jöttem, hogy önnel valamit közöljek. Önnél egy nyomdai berendezés van, amelyről ön számadással tartozik, mint azt jól tudja. Utasításom van tudatni önnel, hogy a nyomdát holnap nap, pont esti hét órakor adja át Liputinnak. Ezenkívül azt is üzentetik, hogy ezentúl öntől soha semmit sem kívánnak.

— Semmit?

— Határozottan semmit. Az ön kéré-

sét teljesítik s ön egyszersmindenkorra szabad. Ezt kellett önnel közölnöm

— Ki bizta meg önt?

— Azok, akik velem a jelt közölték

— Ön külföldről jött?

— Ez . . . ez . . . azt hiszem, nem tartozik önre

— Eh, az ördögbe is! Miért nem jött ön korábban, ha egyszer megbízták.

— Követnem kellett bizonyos instrukciókat és nem is voltam egyedül.

— Értem, hogy nem volt egyedül, értem. Eh . . . Hát miért nem jött el maga Liputin?

— Eszerint én holnap este eljövök önért pontban hat órakor s oda gyalog megyünk ki. Hármunkon kívül senki sem lesz ott.

— Verhovenszkij ott lesz?

— Az nem lesz ott. Verhovenszkij holnap reggel elutazik a városból, . . . tizenegy órakor.

— M ndjárt gondoltam — suttozta mérgesen Satov — megszökött a gazember!

Izgatottan gondolkozott. Erkel mereven nézett rá, szótlanul várt.

— Hogy akarják átvenni? Hiszen azt nem lehet csak úgy kézbe venni és elvinni.

— Nem is lesz arra szükség. Ön csak megmutatja a helyet s mi csak meggyőződést szerzünk róla, hogy tényleg ott van elásva. Mert mink csak annyit tudunk, hogy merre van az a hely, de magát a helyet nem tudjuk. Vagy megmutatta ön még valakinek azt a helyet?

Satov ránézett.

— Oh, maga fiatal ember! Egész gyerek, bolond gyerek és maga s beugrott nekik, mint a birka! De hát éppen ilyen kell ő nek k.

No, most már mehet. E-eh! Az a gazember mindnyájokat begratta s ő maga elszökött.

Erkel bátran, nyugodtan nézett s mintha nem értette volna a dolgot.

— Verhovenszkijt értem, ő szökött meg!
— dühöngött Satov.

— Hiszen itt van még, nem utazott el. Csak holnap utazik el, — jegyezte meg lágyan és rábeszélő hangon Erkel. — Külön felkértem őt, hogy mint tanú jelen legyen; ő hozzá szóltak az én instrukcióim (őszintéskedett, mint tapasztalatlan, fiatal gyerek). De ő nagy sajnálatomra nem fogadta el a meghívást azért, mert elutazik. Csakugyan, mintha sietne valamivel.

Satov még egyszer sajnálkozva nézte végig az ifjuncot, de aztán egyet legyintett a kezével, mintha azt akarta volna mondani: „nem érdemes sajnálatra!”

— Jól van, ott leszek, — szólalt meg, — most pedig takarodjék! Mars!

— É szerint hat órakor eljövök, — hajtotta meg magát udvariasan Erkel és lassan lement a lépcsőn.

— Kis számár! — kiáltott még utána Satov.

— Tessék? — szólt az fel alulról.

— Semmi, csak menjen

— Azt hittem, hogy mondott valamit.

II.

Erkel olyan „kis számár” volt, akinek a fejében csak a vezérlő, uralkodó ész hiányzott, de aprólékos, alárendelt esze volt neki elég, sőt volt egy kis furfangja is. Mint a közös ügynek, különösen pedig Verhovenszkij Péternek fanatikus, gyerekes hódolója, az utóbbinak az instrukciói szerint működött, amelyet akkor kapott, mikor a mieink gyüle-

kezésében megalapították és kiosztották a holnapra való szerepeket. Sztepanovics Péter, mikor a követi szerepet osztotta ki neki, vagy tíz percig négy szem közt is beszélt vele. Ennek a kisszerű, kevés ítélőtehetséggel bíró, a mások akarata alá rendeltetni vágyó természetnek a végrehajtó működés volt minden vágya, persze, csak a „közös“ vagy a „nagy“ ügy érdekében. De ez is mindegy volt neki, mert az Erkelhez hasonló apró fanatikuskok nem képesek valamely ideának másképen szolgálni, mint hogy egynek tekintik az eszmét valame y személylyel, amely ő szerintök az eszme megtestesülése. Az érzelmes, szelid és jó Erkel talán a legérzékletlenebb volt a Satov ellen szövetségzett gyilkosok közt és a legcsekélyebb személyes gyűlölség nélkül is jelen tudott lenni annak a megölésénél, még csak a szeme sem rebbent meg. Rábízták például, hogy vegye jól szemügyre a Satov környezetét is azalatt, míg közli vele az üzenetet s mikor Satov a lépcsőn fogadta őt és semmire sem gondolva elmondta, hogy megérkezett a felesége, Erkelnek azonnal volt annyi ösztönszerű ravaszsága, hogy ez iránt a legkevésbé sem érdeklődött tovább, dacára azon rögtön támadt sejtelmének, hogy a feleség megérkezése nagy jelentőséggel bírhat az ő vállalatukra nézve.

Tényleg úgy is volt csak ez a körülmény mentette meg a „gazembereket“ a Satov följelentésétől és segített nekik tőle „megszabadulni“. Először is a felesége megérkezése felizgatta Satovot, kiütötte a sodrából, megfosztotta szokott éberségétől és óvatosságától. A magára való vigyázás most nem igen jutott neki eszébe, mert egészen mással volt elfoglalva. Még azt is kész örömmel elhitte, hogy Verhovenszkij másnap megszökik; ez

nagyon összeillett az ő gyanakodásával. Vissz térve a szobájába, megint beült a zugába, lekönyökölt a térdére és kezével elfedte az arcát. Sötét gondolatok gyötörték

Aztán megint fölemelte a fejét s lábuj hegyen odament a feleségét megnézni : „Uram isten! Hiszen ennek már holnap reggelre forró láza lesz, vagy tán most is van. Persze, hogy meghült. Nincs ő ehhez a rettenetes klimához szokva, aztán a harmadosztályu vasuti kocsi, a viharos időjárás, eső, neki meg mindössze egy vékony köpenyege van . . . Hát aztán én őt itt hagyjam minden ápolás nélkül! Milyen kicsiny, könnyű, tömetlen a táskája is. Hogy le van csigázva, menny t szenvedhetett szegény! Ő büszke, azért nem panaszkodik. De ingerült, ingerült! Ilyen a betegség : betegségtől még az angyal is ingerlékeny lenne. Milyen száraz és forró lehet a homloka, milyen sötét a szeme-alja, de . . . azért milyen szép ez az ovális arc, ez a festői haj . . .“

Sietett levenni róla a szemét, elmenni tőle, mintha attól félt volna, hogy másat talál benne látni mint egy boldogtalan, elgyötördött teremtet, akin segíteni kell, — „van is itt mit reményleni! Oh mily aljas, mily rossz az ember!“ és megint visszament a zugába, leült, eltakarta kezével az arcát és újra tündött, eszmélkedett . . . és megint remények rémlettek előtte.

„Oh elfáradtam, nagyon elfáradtam!“ jutott eszébe a felkiáltása, szakgatott hangja ; „Uram istenem, hát elhagyjam őt most? mikor csak nyolc grivennyikje van. Ide nyujtotta a viseltes kis erszényét! Eljött, hogy helyet, munkát keressen, — hát ugyan mihez ért ő? mihez értenek Oroszországban? Hiszen itt mindenki olyan, mint az ártatlan gyerek ;

abból a képzelődésből élnek, amelyet magok szereznek magoknak ; és haragszik szegényke, hogy mért nem hasonlít Oroszország a külföldhöz ! Oh szerencsétlenek, oh ártatlanok ! . . . De itt csakugyan hideg van . . . ‘

Eszébe jutott, hogy Mari panaszkodott a hidegre s hogy ő megígérte, hogy befűt. Fa van, lehet behozni, csak fel ne ébreszteniém. Hát a borjú-hússal mit csináljunk ? Tán ha felébred majd eszik . . . No majd meglátjuk. Kirilov egész éjjel nem alszik. Ugyan mivel takarhatnám be ? olyan mélyen alszik, de bizonyosan fázik, ah fázik !“

És megint oda ment, hogy megnézzze ; a Mari ruhája félre csúszott és a jobb lába fele térdin kilátszott. Rögtön, szinte ijedten fordult el, levette a felső kabátját s csak egy ócska ujjasban maradvá betakarta a meztelen lábat, igyekeztén oda nem nézni.

A begyújtás a kályhába, a lábujjhegyen való járás, az alvó nézegetése, a zugban való tünődés sok időbe került. Elmult így két-három óra. És ez idő alatt volt Verhovenszkij meg Liputin Kirilovnál. Végre ő maga is elszunyókált a zugában, Aztán Mari felébredt, hitta őt, amire ő úgy ugrott fel, mint valami tetten kapott bűnös.

— Mari, én egy kissé elszenderedtem . . . Ah, beh hitvány ember vagyok Mari !

Mari felemelkedett, csodálkozva nézett szét, mintha nem tudná, hogy hol van aztán hirtelen szörnyű haragra lobbant :

— Elfoglaltam az ön ágyát, fáradtságomban elaludtam ; hogy mert ön engem fel nem költeni ? Hogy merte azt gondolni, hogy én önnek a terhére akarok lenni ?

— Hogy költhettek volna én fel téged, Mari ?

— Felkölthetett, fel kellett volna köl-

ten'e! Önnek itt nincs másik ágya s én elfoglaltam az önét. Nem kellett volna engemet ferde helyzetben hagyni. Vagy azt hiszi tán, hogy azért jöttem ide, hogy az ön jótéteményeiben részesüljek? Foglalja el rögtön az ágyát, én majd lefekszem a szoba szögletében a székekre.

— Mari, itt nincs anny szék, meg nincs miből ágyat csinálni.

— Akkor lefekszem a puszta földre. Különbön önnek kellene a földön hálnia. Én a földre akarok feküdni, rögtön, rögtön!

Felállt, lépni akart, de akkor valami görcsös fájdalom hirtelen elvette minden erejét és akaratosságát s egy hangos nyögéssel megint visszatúlt az ágyra. Satov hozzáfordult, Mari pedig arcát a párnába rejtve, megfogta a kezét és teljes erejéből szorongatni, tördelni kezdte azt a maga kezében. Így telt el vagy egy perc.

— Mari, ga'ambocskám, ha kell, hát itt egy doktor, Frence', nekem ismerősöm; az nagyon... Elszaladnék érte.

— Ostobaság!

— Mért volna ostobaság? Mondd csak Mari, m' d fáj? Talán lehetne borogatásokat... például a gyomrodra... Ezt én orvos nélkül is... vagy talán mustárt...

— Mi ez? — kérdezte furcsán Mari s a fejét felemelve ijedten nézett Satovra.

— Mi lelt, Mari? — hüledezett Satov, — mit akarsz? Oh istenem, én már azt sem tudom, hogy mit tegyek.; bocsáss meg, hogy semmit sem értek.

— Eh hagyjon békét, nem is kell önnek ezt érteni. Nagyon nevetséges is volna — tette hozzá keserű nevetéssel. — Beszéljen inkább valamiről. Járkáljon a szobában és beszéljen. Ne álljon mellettem és ne nézzen rám, erre különösen kérem önt, már ötszázadikszor.

Satov járnai kezdett a szobában, a földre nézett és nagyon erőködött, hogy ne nézzen a feleségére.

— Ne haragudjál, Mari, könyörögve kérek: van egy kis borjú sült, meg tea... Az imént olyan keveset ettél...

Mari kényeskedve és boszúsan hadonázott a kezével. Satov kétségbeesetten fogta be a száját.

— Hallja csak, én itt könyvkötészet akarok nyitni, észszerű asszociáció alapján. Minthogy ön itt lakik, hát mondja meg: volna annak sikere, vagy nem?

— Ej, Mari, nálunk nem olvasnak könyveket, tehát könyvek nincsenek is. Ugyan ki köttetne itt könyveket? Majd gondol ez arra!

— Ki az az ez?

— Az itteni olvasó általában az ide való ember.

— No hát beszéljen világosan, mert hogy ki az az ez, azt senki sem érti. Maga a grammatikát sem tudja.

— Ez a nyelv szellemében van, Mari, — motyogott Satov.

— Jaj, hagyja el már a maga szellemét; meguntam. Miért ne köttetne könyveket az itteni lakos vagy olvasó?

— Mert könyvet olvasni és beköttetni két nagy periódusa a műveltségnek, két ropant nagy periódusa. Eleinte — persze lacsacsán, korszakokon át, — megtanul ez az ember olvasni, de nyúzza, hányja-veti a könyvet, mert nem tartja komoly dolognak. A kötés pedig már a könyv megtisztelését, becsülését is jelenti, jelenti azt, hogy nemcsak megszerette az illető a könyvet, hanem azt komoly dolognak is tartja. Ezt a korszakot Oroszország még nem érte el. Európa már régen köteteti a könyveit.

— Ez a mondás kissé pedáns ugyan, de legalább nem ostoba és visszaemlékeztet engem az ez előtti három évre; ezelőtt három évvel ön meglehetősen elmés volt.

Ezt is olyan kényeskedve mondta, mint eddig minden szeszélyes frázisát.

— Mari, Mari! — fordult hozzá Satov el-lágyultan, — ha te tudnád, hogy e három év alatt mennyi minden elmúlt és megváltozott! Hallottam azután, mintha te engem lenéztél volna nézeteim megváltoztatása miatt. Kiket hagytam én el? Az élő élet ellenségeit, a megkorhadht liberálistákat, akik félnek a saját függetlenségöktől; a gondolat lakárait, az egyé-niség és szabadság ellenségeit, a maradiság és poshadtság rozoga épületét. Mijök van nekik? Vénhedtség, arany középszerűség, közönséges nyárspolgári tehetetlenség, irigykedő egyenlő-ség saját érdemek nélkül, olyan egyenlőség, aminőt a lakájok képzelnek s a minőt a fran-ciák gondoltak 93-ban... És a mi fő: mindenfelé csupa gazember, gazember és gazember!

— Igen, sok a gazember, — mondta Mari fájdalomosan. Kinyújtózva, mozdulatlanul feküdt, mintha félt volna megmozdulni; fejét a párnán kissé félre billentve, fáradt, de égő szemével a padlásra nézett Arca sápadt volt, ajkai kiszáradtak, felserepedtek.

— Hát te is beismered, Mari! — kiáltott fel Satov. — Mari tagadólag akart inteni a fejével, de akkor megint rájött az iménti gör-csös fájdalom. Megint e rejtette arcát a pár-nába s megint egy egész percig szoritotta a hozzá szaladt Satov kezét.

— Mari, Mari, — rémüldözött Satov, — h szen ez igen komoly baj lehet, Mari!

— Hallgasson! Nem kell, semmi sem kell, — kiáltozott szinte dühösen, mialatt arccal megint felfelé fordult! — ne merjen

rám nézni azza' az ön részvételével! Járkáljon a szobában és beszéljen valamit, beszéljen . . .

Satov bódultan kezdett megint va am't motyogni.

— Mivel foglalkozik ön itt? — kérdezte, a felesége kényes türelmetlenséggel.

— Egy kupecnek az irodájában dolgozom. Ha akarnám, Mari, hát én itt is szépen tudnék keresni.

— Annál jobb önnek.

— Ah, ne gondolj valamit, Mari, én csak úgy mondtam . . .

— Hát azonkívül mit csinál? Mit hirdet? Mert hirdetés nélkül ön el nem lehet.

— Az Istent hirdetem, Mari.

— Akiben maga sem hisz. Ezt az ideát én soha sem birtam megérteni.

— Hagyjuk ezt máskorra, Mari.

— Hogy mer nekem ilyeneket mondani! Igaz-e, hogy ezeknek a meggyilkoltatását . . . valami gonosz tervre lehet visszavinni?

— Bizonyosan, Mari, — szűrte a szót a fogain át Satov.

Mari hirtelen felkapta a fejét és fájdalmasan kiáltott:

— Ne merjen nekem erről többet beszélni, soha!

Megint visszahanyatlott az ágyba, megint az iménti görcsös fájdalommal; ez már harmadszor történt s a nyögései most már hangosabbak voltak, kiáltozásba mentek át.

— Oh, kiállhatatlan ember! Oh, türehetlen ember! — kiabált, hánykódva és már nem kimélve magát s ellökte magától a feléje lehajlott Satovot.

— Mari, úgy teszek, amint te akarod... járkálni fogok . . . beszélni . . .

— Hát nem látja, hogy megkezdődött?!

— Mi kezdődött meg, Mari?

— Hát tudom is én! Hát tudok én itt valamit? . . . Oh átkozott! Oh, légy átkozott már előre!

— Mari, ha megmondanád, hogy mi kezdődik . . . hát én . . . de m't érthetek én ebből?

— Ön egy elvont, haszontalan fecsegő. Oh, átkozott legyen minden a világon.

— Mari, Mari!

Komolyan azt gondolta, hogy Mari megtébolyodott.

— Hát nem látja, hogy szülési fájdalmaim vannak? — emelkedett fel az asszony szörnyü, fájdalmas, boszus, eltorzult arccal nézve Satovra. — Legyen előre átkozott ez a gyermek!

— Mari, — kiáltott Satov, megértve végre, hogy miről van szó, — Mari . . . Hát miért nem mondtad mindjárt? — kapott aztán észbe és energikusan nyult a sapkája után.

— Hát tudtam is én, mikor bejöttem? Hát eljöttem volna én akkor önhöz? Azt mondták, hogy még van tiz napom. Hova megy? hova? Ne merjen semmit se tenni!

— Bábaasszonyért megyek! Eladom a revolveremet; most mindenekelőtt pénz kell.

— Ne merjen semmit se tenni! Ne merjen bába-asszonyt hini, elég egy közönséges vénasszony is; van az erszényemben nyolc grivennyik . . . Hiszen a falusi parasztasszonyok is bába asszonyok nélkül szülnek . . . S ha meggebedek, annál jobb.

— Bába-asszony is lesz, vénasszony is lesz. De hogy hagyjalak én téged egyedül, Mari!

De felgondolván, hogy jobb most őt magára hagyni, mint később segítség nélkül maradni, nem hallgatva annak sem nyögé-

seire, sem haragos kiáltásaira, lerohant a lépcsőn.

III.

Legelőbb s Kirilovhoz szaladt. Éjfél utáni egy óra felé volt már. Kirilov a szoba közepén állt.

— Kirilov, a feleségem szül.

— Hogy-hogy ?

— Szül, gyereket szül !

— Nem . . . téved ön ?

— Oh, nem, nem ! görcsös fájdalmi vannak. Bába-asszony . . . vénasszony kellene rögtön . . . Lehet ilyenkor ? Önnek sok vénasszony ismerőse volt . . .

— Nagyon sajnálom, hogy a szüléshez nem értek, — mondta elgondolkozva Kirilov, — t. i. nem az, hogy én nem tudok szülni, hanem úgy segíteni, hogy szüljek . . . vagyis... No, nem tudom én ezt jól kimondani . . .

— Azt akarja mondani, hogy ön nem tud a szülésnél segédkezni ; de nem arról van szó ; valami vénasszonyt keresek, bába-asszonyt, ápolónét, kiszolgáló asszonyt vagy efélét !

— Vénasszony lesz, de talán nem mindjárt. Ha akarja, addig én megyek segíteni . . .

— Oh, az nem lehet ; most Virginszkij-néhez, a bába-asszonyhoz megyek.

— Ahoz a himpellerhez !

— Igaz, Kirilov, igaz, de ő a legjobb. Mindez minden áhitat és öröm nélkül, szitkozódások, istenkáromlások közt fog végbemenni, pedig milyen nagy esemény egy új lény világrajövetele. Ő már most is, előre megátkozza.

— Ha akarja, én . . .

— Nem, nem ! Hanem amig én odajárok, (óh, én ide hurcolom Virginszkáját !) menjen

fel ön néha az én lépcsőmön és csendesken hallgatódzék, de ne menjen be, mert megijesztené őt, semmiesetre se menjen be, csak hallgatódzék . . . minden eshetőségre. Persze, ha valami rendkívüli történnék, akkor bemehet.

— Értem. Fogja, még egy rubel. Holnap csirke-sültet akartam, most már nem kell. Szaladjon hamar, ahogy csak bír. A szamovár egész éjjel . . .

Kirilov nem tudott arról, hogy mit terveztek Satov ellen. Csak annyit tudott, hogy valami „régí számadásai“ vannak „azokkal“ s bár részben ő maga is be volt avatva azok dolgába, minthogy külföldről közölték vele az instrukciókat, de csak igen felületesen, mert ő közelebb semmiben sem vett részt, az utóbbi időkben egészen félrevonult, teljesen elhárított magától minden ügyet, különösen a „közös ügyet“, és szemlélődő életre adta magát. Verhovenszkij Péter ha elvitte is magával Liputint Kirilovhoz, hogy meggyőződhessék, hogy Kirilov a kellő pillanatban kész magára venni a „Satov-dolgot“, a Kirilovval folytatott beszélgetéskor egy szóval sem említette Satovot, még csak nem is célzott rá, mert talán Kirilovot nem is tartotta egészen megbízhatónak, hanem másnapra hagyta a közelebbieket, mikor mindenen túl lesznek s következésképen Kirilovnak már ugy is „mindegy“ lesz. Legalább Sztepanovics Péter így okoskodott. Liputinnak is feltűnt, hogy Satovról szó sem volt, de ő nagyon izgatott volt, tehát eszébe sem jutott ezt bolygatni.

Mint a szél, ugy szaladt Satov a Virginszkijék utcájába, átkozva az utca hosszúságát és nem látva annak a végét.

Virginszkijéknél sokáig kellett dörömbölni ; már régen lefeküdtek. Satov nem sokat

teketóriázott, hanem egész erejéből bezörgett az ablaktáblákon. Az udvaron a láncoskutyá dühös ugatást kezdett. Erre az egész utca kutyái mind felriadtak és rettenetes kutyalárma keletkezett.

— Mit dörömböl és mit akar? — szólalt meg végül az ablakból a Virginszkij szelid és épen nem haragos hangja. Az ablaktábla kinyílt, utána a tolózáros ablak.

— Ki az a gazember? — hallatszott egy másik boszus, mérges női hang; ez a Virginszkij aggszüz rokonának a hangja volt.

— Satov vagyok; megjött az imént a feleségem s most szülésben van.

— Hát csak hadd szüljön; takarodjék!

— Prohorovna Arináért jöttem; ő nélküle el nem megyek.

— Nem mehet ő akárkihez. Éjjelenként külön szolgálat van . . . Menjen Maksejevához és ne alkalmatlankodjék itt! — kelepelt a mérges női hang. Hallani lehetett, hogy Virginszkij csillapitgatta, de a vén leány nem tágitott.

— Én innen el nem megyek! — kiáltott Satov újra.

— Várjon csak, várjon, — szólt ki Virginszkij, végre is felül kerekedve, — kérem, Satov, várjon vagy öt percig, mig felköltöm Prohorovna Arinát; addig ne dörömböljön és ne kiabáljon, kérem . . . Oh, milyen rettenetes dolog ez!

Öt hosszú perc multán megjelent Prohorovna Arina.

— Megjött a felesége? — hallatszott ki a hangja a tolózáros ablakból, még pedig a Satov bámulatára épen nem haragosan, csak a szokott parancsoló akcentussal; mert Prohorovna Arina másképen szólni nem is tudott.

— Igen, a feleségem és szül.

— Ignátyevna Mária ?

— Igen, Ignátyevna Mária. Persze, hogy Ignátyevna Mária.

Csend következett, Satov várt. Bent suttogtak.

— Régen jött meg.? — kérdezte megint Virginszkijné.

— Ma este nyolc órakor. Kérem, siessen.

Megint suttogtak. Mintha megint tanácskoztak volna.

— Nem téved ön? Ő maga küldötte önt értem ?

— Nem ő küldött; ő csak egy vénaszszonyt akar, nehogy nekem költséget okozzon, de ne féljen: megfizetem.

— Jól van, elmegyek, akár fizet ön, akár nem. Én mindig nagyrabecsültem az Ignátyevna Mária független érzelmeit, ámbár ő talán már nem is emlékszik én rám. Vannak ott a legszükségesebb kellékek ?

— Semmi sincs, de lesz minden, lesz, lesz . . .

„Még ezekben is van nagylelkűség!“ — gondolta Satov, Lyámsin lakása felé indulva.

„Ugy látszik, hogy ember és meggyőződés igen különböző dolgok. Meglehet, hogy én sokat vétettem ő ellenök . . . Mindnyájan vétkesek vagyunk, mindnyájan . . . csak ha mindnyájan be is ismernék ezt!“

Lyámsinnál nem kellett sokáig zörgetni; az rögtön kinyitotta az ablakát, miután meztláb, egy ingben leugrott az ágyáról, nem bánva, ha náthát kap is, pedig nagyon képzelődő volt és nagyon vigyázott az egészségére. De megvolt neki a maga oka az ő éberségére és sietségére: a mieink legutóbbi tanácskozása után Lyámsin egész este remegett és mostanig sem birt elaludni. Egyre félt valami hivatlan

és egyáltalában nem szívesen látott látogatósoktól. Leginkább izgatta őt az a hír, hogy Satov fel akarja őket jelenteni . . . S ime most oly roppant erősen kopogtatnak be az ablakán! . . .

Satov láttára annyira megrémült, hogy rögtön becsapta az ablakot és visszaszaladt az ágyába. Satov még erősebben dörömbölt és kiabálni kezdett.

— Hogy mer ön éjnek idején ilyen zajosan zörgetni? — kiáltott Lyámsin fenyegető hangon, de majd megdermedve a rettegéstől, miután vagy két perc múlva újra ki merte nyitni az ablakot s miután meggyőződött, hogy Satov egyedül van.

— Itt van a revolverem, vegye vissza, adjon tizenöt rubelt érte.

— Megbolondult ön? ez rablás; még meghülök. Várjon, míg felveszem a nagykendőmet.

— Adjon rögtön tizenöt rubelt. Ha nem, itt zörgetek és kiabálok reggelig. Beverem az ablakát.

— Hátha rendőrt kiáltok s önt hüvösre teszik?

— Hát én tán néma vagyok? Nem tudok én is rendőrt kiáltani? Ki félhet jobban a rendőrségtől: ön-e vagy én?

— S önnek ilyen aljas szándékai is lehetnek? Tudom, mire céloz ön . . . Várjon, ne zörgessen, az istenért! Ugyan kinek van pénze éjjel? S minek önnek a pénz, ha nem részeg ön?

— Megjött a feleségem. Leengedtem a revolver árából tíz rubelt, egyszer sem löttem belőle; vegye vissza a revolvért rögtön!

Lyámsin gépiesen kinyújtotta a kezét és elvette a revolvért; kis idő múltán hirtelen

kidugta a fejét az ablakon, magánkívül és hátán hidegfutkosást érezve hebegett :

— Ön hazudik, nem jött meg az ön felesége . . . hanem . . . egyszerűen meg akar szökni.

— Ostoba ember ! Hova szökjem én ? Megszökhet az önök Verhovenszkij Péterje, de nem én. Épen most voltam Virginszkijné bába-asszonynál s ő is rögtön ráállt, hogy eljöjjön hozzám. Ha nem hiszi, kérdezze meg. A feleségem kinlódik ; pénzre van szükségem ; adjon pénzt.

A Lyámsin furfangos agyában egyik gondolat a másikat kergette. De a rémülettől még mindig nem birt józanul ítélkezni.

— De hogy-lehet az ? hiszen ön nem él a feleségével ?

— Mindjárt beverem a fejét ilyen kérdésekért.

— Ah, istenem, bocsásson meg ! értem már, csak nagyon meg voltam lepetve . . . De most már mindent értek. De . . . de csakugyan eljön Prohorovna Arina ? Az imént azt mondta ön, hogy már el is indult. Tudja kérem, ez nem igaz. Látja, hogy lépten-nyomon füllent ön, látja, látja ?

— Az most már bizonyosan a feleségem mellett ül ; ne tartóztasson : nem vagyok én oka annak, hogy ön számár.

— Nem igaz, én számár nem vagyok. Bocsásson meg, de semmiképen sem tehetem...

És végképen elvesztve a fejét, már harmadszor is be akarta zárni az ablakot, de Satov akkorát ordított, hogy arra megint kidugta a fejét.

— Ez már valódi személyes megtámadtatás. Mit akar ön én tőlem ? mondja meg, mondja meg ! És még ilyen késő éjjel !

— Tizenöt rubelt akarok, birka-fejű !

— De hátha én nem is akarom visszavenni a revolvert? Önnnek nincs joga engem arra kötelezni. Ön megvette s azzal vége. Akkora összeggel éjjel én általában nem rendelkezem. Hol vegyek én annyit?

— Neked mindig van pénzed. Leengedtem neked tiz rubelt, csakhogy te rosszabb vagy a zsidónál.

— Jőjjön holnapután, — hallja: holnapután délben tizenkét órakor és akkor mindent megkap, jó lesz?

Satov még egyszer dühösen megverte az ablak-rámát:

— Adj most tiz rubelt, holnap hajnalban pedig ötöt.

— Nem, ötöt csak holnapután reggel, mert holnap bizonyisten nem lesz. Legjobb, ha holnap el sem jön.

— Adj hát tizet; oh gazember!

— Miért szid ön engem? Várjon, világot kell gyujtani; nézze, betörte az üveget... Ki hallott éjjel ilyen lármát csinálni? Itt van, — nyujtott ki egy bankjegyet.

Satov elvette: a bankjegy csak ötrubeles volt.

— Ha megöl, sem adhatok most többet; holnapután adhatok, de most nem, semmiképen sem.

— Én pedig nem megyek el innen! — ordított Satov.

— No hát itt van még, fogja, de többet nem adok. Még ha úgy ordít, akkor sem adhatok; nem adok, nem, nem, nem!

El volt keseredve, kétségbeesett, izzadt. A két darab bankjegy, amit utólag kiadott, egy-egy rubeles volt. Összesen tehát hét rubelt birt tőle Satov kicsikarni.

— No hát vigyen el az ördög; holnap

majd itt leszek. Elverlek, Lyámsin, ha a nyolc rubel készen nem lesz.

„Csakhogy én nem leszek ám itthon, bolond!” gondolta Lyámsin.

— Megálljon! — kiáltott a már futásnak eredt Satov után. — Megálljon, jöjjön vissza! Mondja kérem, igazat mondott ön, hogy megjött a felesége?

— Szamár! — köpött egyet Satov és ahogy csak birt, tovább futott.

IV.

Megjegyzendő, hogy Prohorovna Arina semmit sem tudott a tegnapi tanácskozásban hozott határozatról. Virginszkij, aki leverten, elgyengülten tért haza, nem mert arról szólni a feleségének; mindazáltal nem birt magával és némineműt elmondott, nevezetesen pedig a Verhovenszkij hírét arra nézve, hogy Satov okvetetlenül fel akarja őket jelenteni; hozzátette azonban, hogy nem egészen hiszi ezt. Prohorovna Arina rettenetesen megijedt. Ezért történt, hogy ámbár az egész elmúlt éjjel egy szülésnél volt elfoglalva és kifáradt, mégis azonnal kész volt Satovékhoz menni. Mindig meg volt győződve arról, hogy olyan hitvány ember, mint Satov, kész „minden polgári aljasságra”; de az Ignátyévna Mária megérkezése egészen más fordulatot adhatott a dolognak. A Satov ijedelme, kérése, könyörgése, fordulatot jeleztek az áruló kedélyállapotában: olyan ember, aki arra tökéli el magát, hogy inkább magát is veszélyezteti, csakhogy másokat elveszthessen, egészen más-képen viselné magát, mint viseli Satov. Egy szóval Prohorovna Arina elhatározta, hogy személyesen győződik meg mindenről. Virginszkij ezzel nagyon meg volt elégedve, — mintha egy nagy követ vettek volna le a szí-

véről. Még reménykedett is : Satov épen nem ugy viselkedett, hogy igazolta volna a Verhovenszkij állítását.

Satov nem tévedt : mire haza érkezett. Prohorovna Arina már Mari mellett volt. Épen akkor érkezett oda és megvetéssel kergetet el Kirilovot, aki a lépcsőn ólálkodott ; mindjárt megismerkedett Marival, aki őt nem tartotta régebbi ismerősének ; Marit a „lehető legrosszab állapotban“ találta, vagyis nyügösnek, boszusnak, kislelküen kétségbeesettnek és kis idő mulva legyőzte annak minden kifogásait, ellenvéteit.

— Miért kötötte kegyed magát ahoz, hogy nem akar drága szülésznőt ? — mondotta épen abban a pillanatban, amelyben Satov belépett ; — ez teljes képtelenség, a kegyed nem normális helyzetéből folyó ferde felfogás. Valami egyszerü javasasszony segédkezése mellett a legnagyobb valószínűség mellett rosszul járt volna, és a végin mégis több baj és kiadás kerekedett volna belőle, mint amennyibe a drága szülésznő kerül. Honnan tudja kegyed, hogy én drága vagyok ? Majd fizetnek, mikor tudnak, én nem szoktam zsarolni, a sikerért pedig jót állok ; az én kezem közt nem hal meg ; nem ilyen eseteim voltak már nekem. Aztán én akár holnap is elhelyezhetem a gyereket a lelencházban, aztán nevelésbe falura és azzal vége. Kegyed pedig felépül, foglalkozás után lát és igen rövid idő alatt kárpótolhatja Satovot a kiadásaiért, amelyek épen nem lesznek nagyok.

— Én . . . nekem nincs jogom őt terhelni . . .

— Ezek mind igen szép polgári érzések, de higgye el, hogy Satov ugyszólván semmit sem kockáztat, ha fantasztikus urból csak valamennyire is át akar változni az igazi esz-

mék emberévé. Csak ne kövessen el ostobaságokat, ne üssön mindent dobra, ne szaladgáljon mindenfelé a városban. Ha nem vigyáznak rá, képes lett volna az összes itteni orvosokat felriasztani, mint felriasztotta a mi utcánk az összes kutyákat. Doktorra semmi szükség; mondtam már, hogy én mindenről jót állok. Egy vénasszonyt azonban felfogadhatnak kiszolgálás végett, az semmibe sem kerül. Egyébiránt neki magának is hasznát vehetjük egyben-másban; nem épen csak ostobaságokra való talán. Van keze, lába, elszaladhat a patikába, anélkül, hogy azzal a kegyed tartózkodó érzelmeit bántaná. Meg aztán mi az ördögnek is a szerénykedés? Hát nem ő idézté-e elő a kegyed állapotát? Nem ő vesztette össze kegyedet azzal a családdal, amelynél kegyed nevelőnő volt, még pedig abból az önző célból, hogy kegyedet feleségül vegye? Hiszen hallottuk . . . Egyébként ő maga szaladt hozzánk az imént, magából kikelve, és az egész utcát felvette a lármájával. Én senkire sem kötöm magamat s kegyedhez elvből jöttem el, mert meg kell tartanunk a szolidaritást; ezt ki is jelentettem neki, még mielőtt a házból kiléptem volna . . . De ha a kegyed felfogása szerint rám szükség nincs, akkor én távozom: csak aztán baj ne legyen, amit különben oly könnyű volna megakadályozni.

Még a székéről is felemelkedtt.

Mari annyira tehetetlen volt, annyira szenvedett és annyira félt a bekövetkezendőtől, hogy nem merte elbocsátani. De ez a nő egyszeribe kiállhatatlanná vált előtte. Am az attól való félelem, hogy valami ügyetlen paraszt bába kezei közt meghalhat, erősebb volt, mint az utálata. Hanem Satovval szemben ettől kezdve még kötekedőbb, még kimé-

letlenebb volt. Annyira ment végre a dolog, hogy megtiltotta annak nemcsak azt, hogy ő rá nézzen, hanem még azt is, hogy feléje arccal forduljon. Fájdalmai erősebbek lettek. Egyre dühösebben átkozódott és szitkozódott.

— Eh, legjobb, ha kiküldjük őt, hiszen ugy sincs rajta isten képe, csak ijeszti kegyedet, — határozott Prohorovna Arina ; — olyan sápadt, mint a holt. Mit is akar maga itt, nevetséges, furcsa ember ? Micsoda komédia ?

Satov nem felelt ; eltökélte, hogy nem szól.

— Hiszen láttam én már olyan ostoba apákat is, akik ilyen esetekben megbolondulnak, de hát azok legalább . . .

— Hagyja abba, vagy hagyjon itt, hogy meggebedjek. Egy szót sem akarok hallani. Nem, nem, nem ! — kiabált Mari.

— Az nem lehet, hogy egy szót se szöljünk, ha ugyan kegyed is el nem vesztette a józan eszt ; ezt gondolom én a kegyed helyzetére való tekintetből. Legalább egyet-mást meg kell kérdeznem : mondja kérem, van-e itt valami elkészítve ? Feleljen ön, Satov ; ő neki most más a gondja.

— Mi kellene ?

— Eszerint semmi sincs.

Erre elszámolta a szükséges holmikát és meg kell neki adni, hogy csak a legszükségesebbekre szoritkozott. Egy és más kéznél volt Satovnál is. Mari átadta a kulcsát, hogy keressenek a táskájában is. Minthogy Satovnak reszketett a keze, hát tovább vájkált a táskában a kelleténél és sokáig babrált az ismeretlen zár kinyitásával. Mari kikelt magából, de mikor Prohorovna Arina odaugrott, hogy elvegye Satovtól a kulcsot, semmi szín alatt nem akarta megengedni ennek, hogy benézzen

a táskájába s jajgató sivalgással követelte, hogy csak Satov nyissa ki a táskát.

Némely kellékért Kirilovhoz kellett átszaladni. Alig indult el Satov, Mari mérgelődve visszahitta s csak akkor nyugodott meg, mikor a lépcsőről nyakra-főre visszaroohanó Satov megmagyarázta neki, hogy csak egy pillanatra távozik és rögtön visszajön.

— No, asszonyom, kegyednek ugyan nehéz eleget tenni, — nevetett Prohorovna Arina — hol a falnak forduljon arccal és ne merjen ránézni, hol ne merjen egy pillanatra se kimeni, különben kegyed sirva fakad. Hiszen még gondol valamit. No, no, ne sivalkodjék, hiszen csak tréfálok.

— Nem mer az semmit sem gondolni.

— Ta-ta-ta! ha nem volna szerelmes kegyedbe, mint a bárány, akkor nem szaladgálna az utcákon lélekszakadtan és nem riogatná fel városszerte a kutyákat. Nálam kiütötte az ablakot.

V.

Kirilov még mindig járkált a szobájában, mikor Satov hozzá benyitott s annyira szóra-kozott volt, hogy már meg is feledkezett az Ignátyevna Mária megérkezéséről; hallgatta Satovot, de nem értette.

— Ah, igaz a'! — jutott egyszerre eszébe, mintha nagy erőfeszítéssel szabadult volna meg valami ideától, de csak egy pillanatra, — igen . . . vénasszony kellett . . . Vénasszony vagy a felesége? Megálljon csak: vénasszony is meg a felesége is, ugy-e? Emlékszem; ke-restem, eljön a vénasszony, de nem mindjárt. Vigye el a párnát. Kell még valami? Igen . . . Várjon csak, Satov, érzi ön néha az örök harmónia perceit?

— Kirilov, önnek nem lehet tovább éjjelenként virrasztani.

Kirilov felocsult és — ami nagyon különös — sokkal összefüggőbben beszélt, mint máskor bármikor; meglehet, hogy már régen megformulázta, talán le is írta, amiket most mondott:

— Vannak pillanatok, amelyek egyszerre csak öt vagy hat számban jelennek meg s amelyekben az ember a teljesen elért örök harmonia megjelenését érzi. Nem földi dolog; nem azt mondom, hogy menyei, csak azt, hogy az ember azt az ő földi mivoltában elviselni nem képes. Meg kell változni fizikailag, vagy meghalni. Az érzés világos és kétségtelen. Mintha egyszerre csak érezné az ember az egész természetet és azt mondja: igen, ez valóság. Az isten, mikor a világot teremtette, a teremtés minden napja végén így szólt: „igen, ez igaz, ez így van jól.“ Ez pedig . . . nem ellágyulás, hanem egyszerű öröm. Nem bocsát meg az ember semmit, mert megbocsátani már nincs mit. Nem az, hogy szeret az ember . . . oh, ez magasztosabb, mint a szeretet! A legborzasztóbb, hogy oly világos és örvendetes. Ha öt pillanatnál tovább tartana, a lélek el nem bírná, eltűnnék. Ez öt másodperc alatt én életet élek és odaadom érte az életemet, mert megéri. Hogy tíz másodpercet is elviselhessünk, ahoz fizikailag meg kell változni. Én azt hiszem, hogy az embernek be kell szüntetni a szaporulását. Minek a gyerekek, a fejlődés, ha a cél el van érve? Az Evangélium azt mondja, hogy a feltámadás után nem fognak szülni, hanem olyanok lesznek, mint az isten angyalai. Célzás! Az ön felesége szül?

— Kirilov, gyakran történik ez önnel?

— Három napban egyszer, egy héten egyszer.

— Nem epileptikus ön ?

— Nem.

— Akkor hát elég volt ebből ennyi.

Vigyázzon, Kirilov, mert én azt hallottam, hogy az epilepszia így kezdődik. Egy epileptikus épen így beszélt el nekem a rohamot megelőző érzéseket, mint ön ; ő is öt másodpercet mondott és hogy többet elviselni nem lehet. Gondoljon a Mahomet korsajára, amely nem ömlött ki addig, míg ő a lován-végig meg nem került a paradicsomot. A korsó — ugyanaz az öt másodperc ; nagyon emlékeztet az ön harmóniájára, Mahomet pedig epileptikus volt. Vigyázzon, Kirilov ! Ön is megkapja az epilepsziát.

— Nem érek én arra rá, — nevetett csendeskén Kirilov,

VI.

Elmult az éj. Satovot küldözgették, hivogatták, szidták. Mari egyre jobban féltette az életét. Azt kiabálta, hogy ő élni akar „mindenáron, mindenáron !“ s hogy fél a halától : „nem kell, nem kell !“ — ismételte egyre. Ha nincs ott Prohorovna Arina, nagyon rosszra fordulhatott volna a dolog. Ez lassankint egészen uralkodni kezdett a betegen. Prohorovna Arina szigorúsággal működött, nem szelidséggel, de a mesterségét remekül tudta. Virradni kezdett. Prohorovna Arinának egyszerre csak az jutott eszébe, hogy Satov hirtelen kiszaladt a lépcsőre s ott istenhez imádkozik, amiért kinevette Satovot. Mari is boszusan nevetett, mintha attól megkönnyebbülne. Végre Satovot végkép elkergették. Nyirkos, hideg reggel állt be. Satov arccal a falhoz támasztotta a fejét, épen úgy, mint mikor Erkel jött hozzá. Reszketett, mint a falevél, nem mert

gondolkozni, de gondolatai azért működtek, mintha álmodott volna. A szobából végre nem nyögések, hanem egészen állatias üvöltések hallatszottak ki, elviselhetetlen, képtelen ordítózások. Be akarta dugni a fülét, de nem tudta, csaktérdre esett és öntudatlanul azt hajtotta : Mari, Mari ! Aztán egy sivitás, új sivitás hallatszott, amelytől Satov összeresztett és felugrott : az ujszülött gyenge, nyöszörgő sivitása. Keresztet vetett magára és berohant a szobába. A Prohorovna Arina kezében egy kis, vörös, ráncos képű lény sipitott és mozgott tehetetlenül, de nyöszörgő sivalkodással mintegy kijelentve, hogy jogot formál az élethez. Mari szinte érzéketlenül feküdt, de egy perc múlva kinyitotta a szemét és nagyon különösen nézett Satovra : ez a nézés valami egészen új volt, hogy milyen : azt még Satov megérteni nem tudta, csak érezte, hogy ilyen nézést ő még Marinál nem látott.

— Fiu ? — kérdezte Mari fájdalmas hangon Prohorovna Arinától.

— Fiu ! — felelt az, a gyereket bepólyálva.

Prohorovna Arina, miután bepólyálta a gyereket és készült azt két párna közé az ágyra helyezni, egy pillanatra átadta azt Satovnak, hogy tartsa. Mari, mintha félt volna Prohorovna Arinától, lopva intett a szemével Satovnak, mire az megmutatta neki a kisdedet.

— Milyen szép ! — suttogott Mari mosolyogva.

— Ni, hogy néz ! — nevetett föl vidáman Prohorovna Arina a Satov arcába nézve.

— Csak ne vessen Prohorovna Arina . . . nagy öröm ez . . . — dadogott Satov hülye boldogsággal, egészen felragyogva a Mari szavaitól.

— Ugyan, micsoda nagy öröme lehet önnek? — nevetett Prohorovna Arina, ropant szorgalmasan dolgozva, rendezkedve.

— Egy új lény megjelenésének a titka nagy szentség, Prohorovna Arina, és nagy kár, hogy ezt kegyed nem érti.

Satov összefüggéstelenül motyogott. Mint ha valami mozgott volna fejében és mintha önként folytak volna szivéből az örvendetes érzések.

— Kettő volt . . . és most itt van egy harmadik, tökéletes, bevégzett ember, egy új lélek, aminőt emberi mesterség nem tud előállítani; új eszme és új szeretet, hogy azt még elgondolni is szédítő . . . És ennél magasztosabb nincs a világon.

— Ejha! beh rákezdte! Ez egyszerűen az organizmus továbbfejlődése és egyéb semmi, nincs itt semmi titok és szentség, — hahotázott vigan és őszintén Prohorovna Arina. — Hiszen akkor minden légy szentség volna. Hanem az igaz, hogy felesleges embereknek nem kéne a világra jönni. Előbb át kell mindent kalapálni úgy, hogy senki se legyen felesleges, akkor aztán szüljenek, amennyi tetszik. Mert lám, ezt már holnap a lelencházba kell cipelni... Egyébiránt úgy is kell.

— Soha én tőlem a lelencházba jutni nem fog, — jelentette ki szilárdan Satov.

— Fiává fogadja?

— Hiszen az én fiam.

— Törvény szerint persze hogy a Satov fia s ezért nincs is mit hánytorgatni a nemeslelkűséget. De frázis nélkül csak nem tudnak ellenni. Jól van, jól, de most már nekem ideje volna elmennem. Délelőtt még eljövök, este is eljövök, de most, miután itt minden szerencsése: megtörtént, sietnem kell másokhoz is, már régen várnak. Magát egy vénasszony

keresi, Satov : vénasszony mint vénasszony, de azért ön, a férfi se álljon ám félre ; üljön itt mellette, talán szükség lehet rá ; talán csak nem kergeti el Ignátyevna Mária . . . no, no, hiszen csak tréfálok.

A kapunál, ahová Satov őt elkísérte, így szólt Satovhoz : — Megnevettetett ön engem egész életemre ; nem is fogadok el öntől pénzt ; még álmomban is nevetni fogok. Soha még én nevetségesebbet nem láttam, mint volt ön ezen az éjen.

Jó kedvvel ment el : Satovon meglát-szott, de a beszédéből is megérthető volt, hogy az most apának készül s hogy tutyimutyi ember. Haza is szaladt elébb, (bárha közelebb érte volna a legközelebbi páciensét), hogy ezt közölje Virginszkijjel.

Satov pedig így szólt a feleségéhez :

— Mari, azt mondta, hogy most egy kiskorrig aludjál, ámbár látom, hogy ez nagyon nehéz lesz . . . én majd itt ülök az ablaknál, vigyázok rád, jó lesz ?

És leült az ablakhoz egy diványra úgy, hogy a felesége nem láthatta. De alig egy perc múlva az asszony magához hitta és makrancosan kérte, hogy igazítsa meg a párnáját. Satov megigazította, Mari haragosan nézett a falra.

— Nem úgy, ah nem úgy ! Jaj, micsoda kéz !

Satov másképen próbálta.

— Hajoljon le felém, — szólt vadul Mari, igyekezően lehetőleg rá nem nézni.

Satov megrezzent és lehajlott.

— Jobban . . . jobban . . . közelebb, — s bal kezével hirtelen átkarolta a nyakát és Satov heves, nedves csókot érzett a homlokán.

— Mari !

Ennek az ajkai remegtek, aztán hirtelen felegyenesedett az ágyban és szikrázó szemekkel szólt :

— Sztavrogin Miklós gazember !

És erőtlenül leesett arccal a párnára, hisztérikus zokogásra fakadt, erősen szorongatva a Satov kezét.

Ettől kezdve nem bocsátotta el magától Satovot, s követelte, hogy az a feje mellett üljön. Beszélni nem igen birt, csak mosolygott rá boldogan. Mintha egyszeribe valami együgyűség vett volna erőt rajta. Mintha minden ujjá született volna. Satov hol sirt mint a gyerekek, hol érzékenyen, lelkesen beszélt, csókolgatta a felesége kezét ; ez mámorosan hallgatta őt, talán nem is értve a szavakat, simogatta a fejét. Satov beszélt neki Kirilovról, arról : mint kezdenek ők most örökre új életet, az isten létezéséről, meg arról, hogy minden jól van . . . Örvendezve vették fel és nézegették a gyereket.

— Mari ! — kiáltott fel Satov, a gyereket a karján tartva, — vége van a régi tévelygéseknek, a szégyennek és sivárságnak ? Uj utra térünk és küzdünk most már hárman, igen, igen ! No de hogy fogjuk ezt híni, Mari ?

— Ezt ? — kérdezte csodálkozva és arcán hirtelen roppant fájdalom mutatkozott. Összecsapta a kezét, szemrehányóan nézett Satovra és arccal a párnára vetette magát.

— Mi lelt Mari ? — kiáltott Satov ijedten.

— Hát lehetett . . . ilyet . . . Oh, kiméltelen !

— Bocsáss meg, Mari ! Csak azt kérdeztem, hogy minek híjjuk . . . Én nem tudom . . .

— Ivánnak, Ivánnak ! — emelte fel köny-

ben úszó arcát; — hát azt hitte, hogy valami más, szörnyű nevet adunk neki?

— Csillapulj, Mari! Oh beh ingerlékeny vagy!

— Ujabb sértés; miért mondja ön ezt ingerültségnek? Fogadni mernék, hogy ha azt mondtam volna, hogy azt a... rettenetes nevet adjuk neki, ön rögtön beleegyezett volna, a nélkül, hogy észre vegye. Oh mily hálátlanok, aljasok mind, mind!

Persze egy pere mulva megbékélt. Satov igyekezett rábeszélni, hogy aludjék el. El is szenderedett, de még mindig nem eresztette el a férje kezét, gyakran felébredt, ránézett Satovra, mintha félne, hogy az elmegy, aztán megint elaludt.

Kirilov oda küldte a vénasszonyt „gratulálni“, meg küldött forró teát, frissen sült kotletet, jó levest és fehér kenyeret is. „Ignátyevna Mária számára.“ A beteg falánkan itta meg a levest, a vénasszony tisztába tette a kisdedet, Mari Satovot is megkinálta a kotletből.

Mult az idő. Satov kimerülten aludt el maga is a széken, fejét a Mari párnájára nyugtatva. Ugy találta őket Prohorovna Arina, vidáman felköltötte őket, elmondta a szükségeseket Marinak, megnézte a gyereket és újra meghagyta Satovnak, hogy ne távozzék. Aztán némi lenézéssel és göggel szellemeskedett a „házastársak“ rovására s épen olyan elégedetten távozott, mint először.

Már egészen sötét volt, mikor Satov felébredt. Gyorsan gyertyát gyújtott és elfutott a vénasszonyért, de alig ment le a lépcsőn, midőn valaki csendes, nesztelen léptekkel közeledett feléje. Erkel volt.

— Nem jöhet be, — suttogott Satov és gyorsan megfogva Erkelt a kezénél, vissza-

vonta a kapu felé. — Várjon itt, mindjárt jövök ; én már egészen elfeledkeztem önökről. No de önök nem feledtek ám el !

Annyira sietett, hogy be sem ment Kirilovhoz, csak kiáltotta a vénasszonyt. Mari méltatlankodott, kétségbe volt esve, hogy Satov képes őt egyedül hagyni.

— Ez már a legutolsó lépés ! -- szölt ő ünnepiesen. — Aztán jön az új pálya és soha nem is említjük a mult szörnyüségait, soha !

Nagy nehezen megnyugtatta Marit és megigérte, hogy pontban kilenc órakor itthon lesz, szívesen megcsókolta a feleségét is, a gyereket is és gyorsan leszaladt Erkelhez.

Mind a ketten Szkvoresnyikibe mentek, a Sztavroginék parkjába, ahol ezelött másfél évvel, a park szélén, ahol már egy fenyő erdő kezdődött, volt elásva a Satovra bizott nyomda. A hely elhagyott, puszta volt, a Sztavroginék házatól elég messzire. A Filipov-háztól harmadfél, vagy négy versztát kellett jönniök.

— Csak nem megyünk odáig gyalog ! Bérkocsit fogadok.

— Nagyon kérem, hogy ne fogadjon, — szölt Erkel, — sulyt helyeztek arra a többiek, hogy magunk menjünk : a bérkocsis is tanu.

— No . . . jól van ! Mindegy, csak végezzünk már egyszer.

Sietve mentek.

— Erkel, maga fiatal gyerek ! — kiáltott fel Satov, — volt-e valaha maga boldog ?

— Ön, a mint látom, most nagyon boldog. — jegyezte meg kíváncsian Erkel.

VI. FEJEZET.

Erős éjjel.

I.

Virginszkij napközben vagy két óráig szaladgált tudatni a „mieinkkel“, hogy Satov semmiesetre sem jelenti fel őket, mert megjött a felesége, gyerekek született és „ismervén az emberi szívet“, nem lehet feltételezni, hogy ő most ilyesmire gondolhasson. De nagy bajára senkit sem talált otthon Erkelen és Lyámsinon kívül. Erkel szótlanul, egyenes nézéssel hallgatta meg őt s arra a kérdésre, hogy elmegy-e ő hat órákor vagy sem? a legegyszerűbb megoldással azt felelte, hogy természetes, hogy elmegy.

Lyámsin láthatóan komoly beteg volt és fülig betakaródzva feküdt az ágyában. A belépő Virginszkijtől megijedt s mihelyt az beszélni kezdett, a takaró alatt hadonászni kezdett a kezével, és könyörgött, hogy hagyjon az neki békét. De a Satovra vonatkozó híreket meghallgatta s nagy meglepetéssel vette azt az értesítést, hogy senki sincs otthon. A Fedjka haláláról már tudott Liputintól s gyorsan elmondta azt Virginszkijnek, akit ez a hír rendkívül meglepett. Arra a kérdésre, hogy elmenjenek-e hát az esti találkára, Lyámsin megint hadonászott, könyörgött, kijelentve, hogy ő semmit sem tud és hagyjanak neki békét.

Virginszkij nagyon kedvetlenül, izgatottan tért haza.; az is nagyon bántotta, hogy titkolódnia kellett a családjá előtt. Mindent közölni szokott a feleségével s ha nem támad

akkor egy új eszméje, békés elintézésre való terve, hát talán ő is ágyba feküdt volna, mint Lyámsin. De az új gondolata erőt adott neki, sőt türelmetlenül várta az időpontot s a kelle-ténél is hamarabb indult el a kijelölt helyre.

Nagyon komoly hely volt az a Sztav-roginék roppant nagy parkja szélén. Később elmentem oda én is, hogy megnézzem; hát még milyen komor lehetett az amaz őszi estén! Mindjárt mellette régi erdő kezdődött; a rop-pant nagy fenyők homályos foltokban mutat-koztak a sötétben. Olyan sötét volt, hogy két lépésre sem látták egymást, de Sztepanovics Péter, Liputin s később Erkel, lámpásokat hoztak magukkal. Valamikor régen valaki egy furcsa barlangot épített itt faragatlan kő-tuskókból. A barlang belsejében az asztal és székek már rég elkorhadtak. Ettől vagy kétszáz lépésnyire jobbra volt a park harmadik tava. Nehéz lett volna feltételezni, hogy innen a zaj, kiáltás vagy lövés is elhallatszott volna a Sztavroginék üres kastélyához, az ott lakó cselédséghez. Miután tegnap Vszevolodovics Miklós eltávozott onnan, utána meg Jegorücs Elek is, az egész házban csak vagy öt ember maradt, az is aféle invalidus. Ezek, még ha meghallottak volna is valamit, legfeljebb csak megrémültek volna, de segítségül bizony ki nem szaladnak a meleg vackaikból.

Hét óra után husz perccel már csaknem mind együtt voltak a Satov-ügyben kirendeltek, kivéve Erkelt. Ezuttal Sztepanovics Péter sem késett: Tolkáncsenkoval jelent meg. Tolkacsenko komor volt: eltűnt a cinikus, vak-merő, hencegő határozottsága. Nem távozott Sztepanovics Péter mellől s úgy látszott, hogy egyszeribe nagyon meghódolt annak. Gyakran összedugta vele a fejét és suttogtak, de Sztepanovics Péter alig válaszolt neki, vagy

boszúsan dörmögött valamit, hogy szabaduljon tőle.

Sigalyev és Virginszkij valamivel még korábban megjelentek mint Sztepanovics Péter, s mihelyt ez megjött, azonnal félre húzódtak mély és láthatóan szándékos hallgatással. Sztepanovics Péter felemelte a lámpását s megalázóan figyelmesen megnézte őket. „Ezek beszélni akarnak“, gondolta.

— Lyámsin nincs itt? — kérdezte Virginszkijtől. — Ki mondta, hogy beteg?

— Itt vagyok! — szólalt meg Lyámsin, egy fa mellől kibújva. Meleg felső kabátban volt, egy plédbe burkolva, úgy hogy alig lehetett még lámpás mellett is felismerni.

— E szerint csak Liputin nincs itt.

Liputin szótlanul jött ki a barlangból. Sztepanovics Péter megint felemelte a lámpását.

— Minek bujt el? mért nem volt itt?

— Azt hiszem, hogy a mozgás szabadságát csak nem vették el még tőlünk? — dünynyögött Liputin, különben nem igen tudva, hogy mit akart mondani.

— Uraim! — szólt hangosabban Sztepanovics Péter, megtörve a félig suttogó beszélgetést, a mi bizonyos hatást csinált: azt hiszem, önök is jól tudják, hogy most nincs ideje a tétovának. Tegnap mindent megbeszéltünk, megrágtunk, egyenesen és határozottan. De a jelekből úgy látom, hogy valakinek valami mondani valója van. Csak mentől előbb! Kéves az időnk, Erkel mindjárt itt lehet...

— Bizonyosan el fogja hozni magával, — jegyezte meg Tolkácsenko, nem tudni, hogy minek.

— Ha nem tévedek, előbb a nyomda átadását végezzük el? — érdeklődött Liputin, ez sem tudva, hogy mit akart ezzel a kérdéssel.

— Az természetes; csak nem veszte-

getjük el a holmikát, — emelte felé a lámpását Sztepanovics Péter. — Csakhogy tegnap abban egyeztünk meg, hogy ezt nem kell szó szerint venni. Elég, ha megmutatja : hol van elásva ; majd kiássuk magunk. Én is tudom, hogy tiz lépésnyire van a barlang valamelyik szögletétől. Az ördögbe is, hogy feledte ön ezt el, Liputin ? Megegyeztünk, hogy ön egyedül fogja őt fogadni s csak azután jelenünk mi meg . . . Furcsa, hogy még ön kérdezősködik, vagy csak úgy ?

Liputin sötéten elhallgatott. Hallgattak a többiek is. A szél a fák teteit ingatta.

— Reménylem, uraim, hogy mindenki megteszi a kötelességét, — szólalt meg türelmetlenül Sztepanovics Péter.

— Én tudom, hogy Satovnak megjött a felesége és megszült, — szólalt meg Virginszkij izgatottan, sietve, gesztikulálva és alig ejtve ki a szavakat. — Ismerve pedig az emberi szívet . . . bizonyosak lehetünk, hogy ő most nem jelent föl minket . . . mert ő most nagyon boldog . . . annyira, hogy én fel is kerestem mindnyájunkat, de senkit sem találtam ott-hon . . . ezúttal talán semmit nem is kellene tenni . . .

Megállt, elakadt a lélegzete . . .

— Ha ön, Virginszkij ur, hirtelen boldog lenne, — lépett hozzá Sztepanovics Péter, — elhalasztaná ön — nem ám a feljelentést, mert arról szó sem lehet, hanem valamely kötelessége teljesítését, amelyet a boldogsága előtt eszelt ki, s amelyet ön kötelességének ismerne, még ha boldogságát elvesztené is ?

— Nem halasztanám el ! Semmi szín alatt sem ! — felelt valami rettenetes, helytelen hévvel Virginszkij.

— Inkább akarna ön megint boldogtalan, mintsem gazember lenni ?

— Igen, igen... Sőt ellenkezőleg... én inkább akarnék teljesen gazember... nem is... inkább vállalnám a teljes boldogtalanságot, mint a gazemberséget.

— No hát tudja meg, hogy Satov ezt a feljelentést polgári kötelességének tartja, még pedig legbensőbb meggyőződésből, annyival is inkább, mert ő is kockáztatja ugyan a sorsát a hatóság előtt, de reménye lehet, hogy neki a feljelentéseért megbocsátanak. Az ilyen semmi szín alatt sem tesz le a szándékáról. Nincs az a boldogság, amely őt legyőzze. Egy nap multán magához tér, szemrehányást tesz magának, fogja magát és megteszi, amit eltökélt. Azon kívül én semmi boldogságot sem látok abban, hogy a felesége három évi távollét után eljött egy Sztavrogin-gyereket szülni neki.

— De senki sem látta a feljelentést, — szólalt meg váratlanul és komolyan Sigályev.

— Én láttam! — kiáltott Sztjepánovics Péter, — az készen van s ez itt mind csupa ostobaság, uraim!

— Én pedig protestálok, minden erőmből protestálok! — fortyant fel hirtelen Virginszkij. — Én azt akarom... Azt akarom, hogy mihelyt ő ide érkezik, mindnyájan elő veszszük őt, kikérdezzük: ha igaz, akkor megbánatjuk vele a szándékát s ha becsületszavát adja, akkor szabadon bocsátjuk. Mindenesetre bíróság kell. Nem pedig az, hogy mind elbúvunk, aztán mind megrohanjuk.

— Becsület-szóra kockáztatni a közös ügyet: ez az ostobaság netovábbja. Vigye el az ördög, uraim, ez csupa ostobaság. S mit szándékozik ön majd tenni, ha a veszély fenyeget?

— Én protestálok, protestálok, — hajtotta a magáét Virginszkij.

— Legalább ne ordítson; nem halljuk meg a jeladást. Uraim, Satov... Az ördögbe

is! mily ostoba ez most... Mondtam már önöknek, hogy Satov szlávjánofil, vagyis a legostobább emberek egyike. Különben ez csupa merő hiábavalóság; köpni való szármáság. Önök csak kivernek engem a sodromból. Satov, uraim, elkeseredett ember volt, de mert a társaságunkhoz tartozott, akár akart hozzátartozni, akár nem, én a legutolsó pillanatig reménykedtem, hogy hasznát vehetjük neki a társaság érdekében, kihasználhatjuk őt, mint elkeseredett embert. Vigyáztam rá, kiméltem őt, ellenére a legvilágosabb szabályoknak... Százszor jobban kiméltem őt, mint a mennyit ő ér. Hanem az lett a vége, hogy elárul bennünket; nos, vigye az ördög... Hát csak próbáljanak önök most innen ellillanni! Önöknek nincs joguk az ügyet cserben hagyni. Önök összeecsókolódhatnak velem, ha úgy tetszik, de a közös ügyet becsületszóra bizni nincs joguk. Ugy csak a kormánytól megvásárolt disznók cselekedhetnek.

— Ki az, akit a kormány megvásárolt?
— kellemetlenkedett megint Liputin.

— Talán épen ön. Jobb volna, ha hallgatna, Liputin; ön csak úgy szokásból beszél. Megvásároltak mindazok, uraim, akik a kritikus pillanatokban reszketnek. Félelemből mindig akad ostoba, aki az utolsó pillanatban meghököl és azt kiáltja: „Jaj, bocsánat! mindnyájokat feljelentem!” Csakhogy önöknek már semmiféle feljelentésért meg nem bocsátanak. Még olyan enyhítő körülmények mellett is bizonyos — Szibéria s ezenkívül más büntetéstől sem szabadulnak meg; az a más büntetés pedig kegyetlenebb még Szibériánál is.

Sztepanovics Péter dühös volt és többet mondott, mint a mennyit kellett volna. Sigalyev szilárdan tett felé három lépést:

— Tegnap este óta én átgondoltam ezt a

dolgot, — kezdte határozottan és metodikusan mint mindig (s én azt hiszem, hogy ha a föld megnyílt volna alatta, akkor sem változhatott volna az intonációjában és metodikus előadásán); meggondolván pedig, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a tervezett gyilkosság nemcsak elpocsékolása a drága időnek, amelyet sokkal jobban használhatnánk fel, de olyan veszedelmes eltérés is volna a normális útról, amely mindig ártott az ügynek és több évtizedre visszalökte a sikert, mert könnyelmű és főképen politikai célokért dolgozó emberek befolyása alá került az ügyek vezetése, a helyett, hogy tisztán szociális irányban ment volna. Én egyedül csak azért jelentem itt meg, hogy a közös ügy érdekében tiltakozzam a tervbe vett eljárás ellen, aztán félre álljak a bekövetkezendő perc elől, amelyet nem tudom miért mondanak önök a veszély percének. Elmegyek innen — nem a veszélytől való féltében, nem is a Satov iránti részvétem miatt, akivel én egyáltalában nem akarok összecsolódzni, hanem egyszerűen azért, mert ez a dolog elejétől végig a szó szoros értelmében ellenkezik az én programommal. A mi pedig a feljelentést, vagy a kormány által való megvásárlást illeti, hát a felől nyugodtak lehetnek: feljelentés nem lesz.

Megfordult és tovább ment.

— Ördög vigye el, ez találkozik velök és figyelmezteti Satovot! — kiáltott fel Sztepanovics Péter s kikapta a revolverét. Hallani lehetett, a mint a kakasát felhuzta.

— Nyugodt lehet ön, — fordult vissza Sigalyev, — hogy ha útközben találkozom Satovval, hát meglehet, hogy köszönök is neki, de figyelmeztetni nem fogom.

— Tudja-e, hogy ezért ön még drágán fizethet meg, Fouriernek?

— Jegyezze meg magának, hogy én nem vagyok Fourier. Ha ön összetéveszt engem azzal az édeskés, elvont gondolkozású anyámasszonygyal, azzal csak azt bizonyítja, hogy ön az én kéziratomat, bár az önnél volt, egyáltalában nem ismeri. Ami pedig az ön fenyegetését illeti, hát arra csak azt mondom, hogy hiába húzta föl a revolvere kakasát ; a lövés most éppen nem volna önnek a hasznára. Ha pedig holnapra vagy holnaputánra fenyeget, akkor is csak felesleges fáradságot szerez magának, ha engem lelő : engem megölhet ön, de előbb-utóbb az én rendszeremhez fog ön térni. Aláz szolgája !

E pillanatban a parkban vagy kétszáz lépésnyire, a tó felől füttyentés hallatszott. Liputin rögtön felelt rá, még a tegnapi megengedés értelmében (e célból, nem bízván az ő meglehetősen fogatlan szájában, még reggel vett a bazárban egy garasos gyerek-sípot.) Erkel utközben figyelmeztette Satovot, hogy füttyengetni fognak, ez hát nem ütődött meg a fütty hallatára.

— Ne féljenek, — nyugtatta meg a várokozókat Sigalyev suttogva, — én oldalt megyek s ők engemet meg sem látnak. Aztán a nélkül, hogy meggyorsította volna a menését, elindult a sötét parkon hazafelé.

Most már minden részletében tudja van.: hogyan folyt le az a rettenetes dolog. Legelőbb is Liputin fogadta Erkelt és Satovot a barlang előtt ; Satov nem köszönt és nem nyujtott kezét Liputinnak, de rögtön sietve, hangosan szólt :

— No hát hol van egy ásó és van-e még egy másik lámpás ? Ne féljenek, nincs itt most senki, Szkvoresnyikibe pedig még az ágyulövet sem hallanák meg innen. Itt van elásva, ezen a helyen, ni . . .

És lábával tényleg a barlang hátulsó szögletétől tiz lépésnyire mutatott egy pontra. Ebben a percben háta megől, az erdőből neki rohant Tolkacsenko, és Erkel ugyancsak hátulról megfogta a kezét. Liputin előlről esett neki. Így hárman leütötték a lábáról és leteperték a földre. Ekkor előugrott Sztepanovics Péter a revolverével. Azt mondják, hogy Satovnak sikerült még a fejét feléje fordítani és ráismerni. A jelenetet három lámpás világította meg. Satov kétségbeesett, rövid kiáltást hallott, de nem engedték őt kiabálni: Sztepanovics Péter egyenesen és szilárdan a homlokának tartotta és elsütötte a revolvért. A lövés nem lehetett hangos, legalább Szkvoresnyikibe nem hallották. Persze Sigalyev, aki alig lehetett még háromszáz lépésnyire, hallotta a kiáltást is, a lövést is, de a mint későbbi tanuvallomásánál előadta, meg sem fordult, sőt meg sem állt. A halál úgyszólván egy pillanat alatt bekövetkezett. Teljes rendelkező képessége, — ha nem is teljes hidegvére, — csak az egy Sztepanovics Péternek volt. Egy tönkre leülve biztos kezekkel kutatta át a meggyilkolt zsebeit. Pénzt nem talált, (a tárcája ott maradt az Ignátyevna Mária párnája alatt), csak néhány papiros darabot: egy irodai jegyzéket, egy könyv címét, meg egy külföldi vendéglői számlát, amelyet isten tudja, hogy minek őrzött meg két évig. A papir-darabokat átrakta Sztepanovics Péter a saját zsebébe s észrevévén, hogy a többiek körülállták őt, bámulják a hullát és semmit sem csinálnak, gorombán leszidta és dologra utasította őket. Tolkacsenko és Erkel elfutottak és azonnal kihoztak a barlangból két nagy, sulyos követ, amelyet már tegnap oda készítettek, kötelekkel körülcötöztek volt. Minthogy a hullát a legközelebbi tóban akarták elsülyeszteni, elkezdték a

köveket annak a lábára és nyakára felkötözni. A kötözést Sztepanovics Péter végezte, Tolkácsenko és Erkel csak segítettek és oda adogatták a köveket. Először Erkel adta oda a követ s amig Sztepanovics Péter dörmögve és szitkozódva azt felkötözte, addig Tolkácsenko folytonosan a kezében tartotta a nehéz követ, erősen és mintegy tisztelettel előre hajolva egész testével, hogy első szóra rögtön oda adhassa azt és egyszer sem jutott eszébe, hogy súlyos terhét leereszsze a földre. Mikor végre mind a két kő fel volt kötve, s Sztepanovics Péter a földről fölkelve szétnézett a jelen voltak arcain, váratlanul olyasmi történt, a mi mindnyájokat bámulatba ejtette.

Mint már említettem : mindnyájan álltak és semmit sem csináltak, kivéve Tolkácsenkot és Erkelt. Virginszkij szintén oda ugrott volt Satovhoz a többiekkel, de nem nyult hozzá és nem segített azt lefogni, Lyámsin meg csak a lövés után tünt fel közöttük. Azután a hullával folytatott, körülbelől tíz percig tartott bajlódás után valamennyien mintha elvesztették volna öntudatuk egy részét. Körbe álltak, eleinte minden izgalom és nyugtalankodás nélkül, mintha csak bámulnának. Liputin elől állt, közvetetlenül a hulla mellett. Virginszkij a háta mögül bámult ki valami különös, szokatlan báméskodással; még a lábujjhegyére is felágaskodott, hogy jobban lásson, Lyámsin meg a Virginszkij háta megé bujt, a honnan csak néha, félve kükücskált s megint elbujt. Mikor aztán a kövek fel voltak kötözve és Sztepanovics Péter fölállt, Virginszkij egyszerre reszketni kezdett, mint a nyárfalevél és torkaszakadtából elkiáltotta magát :

— Ez nem jól van ! Ez egyáltalában nem jól van !

Talán még hozzá tett volna valamit elkésett kiáltásához, de Lyámsin nem engedte őt tovább kiabálni: minden erejéből megragadta hátulról és valami képtelen vinnogásban tört ki. Vannak erős pillanatai az ijedtségnek, például mikor az ember olyan vadul kiáltja el magát, a hogy róla azt előbb nem is tételezték volna fel s ez gyakran nagyon is félelmetes. Lyámsin nem emberi, hanem valami állati hangon ordította el magát. A Virginszkij kezét hátulról egyre jobban szorítva görcsös rohamokban, szüntelenül ordított, rendkívül nagyra nyitotta a száját, kidüllesztette a szemét, lábaival pedig szaporán topogott, mintha dobolt volna. Virginszkij anynyira megrémült, hogy maga is kiabált, mint a tébolyodott, oly dühösen és kétségbeesetten, hogy azt Virginszkijről fel sem lehetett volna tenni; igyekezett magát a Lyámsin kezéből kirántani, ütötte, karmolta azt, amennyire hátra tudott érní. Erkel végre is segített neki Lyámsintól megszabadulni. Mikor pedig Virginszkij rémültében elugrott vagy tiz lépésnyire, Lyámsin meglátva Sztepanovics Pétert, hirtelen felbődült és arra vetette magát. Megbotolván a hullában, azon keresztül esett Sztepanovics Péterre s oly erősen átkarolta azt, fejét annak a melléhez támasztva, hogy sem Sztepanovics Péter, sem Tolkácsenko egy pillanatig semmit sem tehettek. Sztepanovics Péter kiabált, káromkodott, öklével verte a Lyámsin fejét, végre nehezen kiszabadítván magát, előrántotta revolverét s azzal becélzott egyenesen a még mindig ordító Lyámsin kitátott szájába, akit most már erősen tartott Tolkácsenko, Erkel és Liputin. De Lyámsin a revolver láttára sem hagyta abban a sivalgást. Végre Erkel csutakot csinált a zsebkendőjéből, betömte azzal a dühöngő száját s az ordítás

megszűnt. Tolkácsenko ezalatt megkötözte a megmaradt zsineggel a Lyámsin kezét.

— Ez nagyon különös, — szólta Sztepanovics Péter, izgatottan bámulva az őrültre.

Láthatóan meg volt lepette.

— Egészen másnak tartottam őt, — tette hozzá eltűnődve.

Lyámsint egyelőre Erkelre bízták. A hullával sietni kellett: annyit kiabáltak, hogy valahol meg is hallhatták. Tolkácsenko és Sztepanovics Péter felvették a lámpásaikat és a hullát a fejénél fogva, Liputin és Virginszkij pedig a lábainál fogva elvitték. A két kötől megnehezedett a holt-test, amelyet kétszáz lépésnél tovább kellett cipelni. Legerősebb volt köztük Tolkácsenko. Ő azt ajánlotta, hogy katonás lépést tartva menjenek, de senki sem felelt neki s úgy lépkedtek tovább is, a hogy akartak és tudtak. Sztepanovics Péter jobboldalt ment s egészen meghajolva vitte vállán a hulla fejét, balkezeivel a követ tartva. Minthogy Tolkácsenkonak nem jutott eszébe szintén tartani a követ, Sztepanovics Péter végre ráripakodott. A többiek némán haladtak s csak a tó mellett kiáltott fel Virginszkij újra az ő hangos, siránkozó hangján:

— Nem jól van; nem, ez nem jól van!

A tó, a melyhez a hullát vitték, a park legelhagyottabb helyén volt, kivált az év ilyen kései idejében. A tó széle be volt növe dudvával. Letették a lámpásokat, meglóbálták a holttestet, aztán bedobták a vízbe. Tompa, hosszan tartó loccsanás hallatszott. Sztepanovics Péter felemelte a lámpását, a többiek is melléje álltak és kíváncsian nézték: mint merül el a holttest, de már semmi sem volt látható: a hulla a két kővel azonnal leszállt. A víz fölött keletkezett sűrű hullám-gyűrűk hamar elsimultak. Az eljárás be volt fejezve.

— Ura'm, — fordult Sztjepánovics Péter a társaihoz, — mi most szétmegyünk. Bizonyára érzik önök azt a szabad büszkeséget, amely a szabad kötelesség teljesítésével szokott járni. Ha pedig jelenleg nagy sajnálatomra izgatottabbak volnának, hogysem ezt éreznék, hát érzeni fogják minden bizonynyal holnap, mikor már szégyen volna nem érezni. A Lyám-sin szégyenletes felindultságát én hajlandó vagyok önkivületnek tekinteni annyival is inkább, mert ő amint hallom, már reggel óta beteg. Ön pedig, Virginszkij, nyugodt megfontolás után rá fog jönni, hogy a közös ügy érdekeit nem lehet becsületszóra bízni, hanem úgy kell cselekedni, mint cselekedtünk mi. Később majd látni fogja ön, hogy csakugyan volt feljelentés. Én szívesen elfelejtem az ön felkiáltása t. Veszélytől pedig tartani nem lehet. Senkinek eszébe sem juthat közülünk valakit gyanusítani, különösen ha önök okosan viselik magokat; a fődolog tehát egészen önöktől függ és a teljes meggyőződéstől, amelyben önök — reménylem — már holnap végkép megerősödnek. Épen azért álltak önök az elvtársak szabad egyesületének külön csoportjába, hogy a közös ügyben megoszszák egymással a munkát s adott pillanatban energiával tartsák szemmél még egymást is, ha arra szükség van. Önök mindegyike számadással tartozik. Önök kötelessége felujítani az elposványosodott ügyet: tartsák ezt mindig szem előtt. Egyelőre az a cél, hogy minden összeroskadjon: úgy az államszervezet, mint annak erkölcei. Csak mink maradunk meg, akik készen állunk arra, hogy átvegyük a kormányzó hatalmat; az okosakat magunkhoz vesszük, az ostobákat elgázoljuk. Ezt ne feledjék és össze ne téveszszék. A nemzedéket át kell nevelni, hogy méltó legyen a szabadságra. Sok ezer Satovval kell!

még elbánni. Azért szervezkedünk, hogy átvessük a hatalmat; ami hasznavehetetlenül fekszik előttünk és maga kínálkozik a szánkba, azt szégyen volna el nem vennünk. Én most azonnal Kirilovhoz megyek s reggelre meglesz az az okmány, amelyben ő halála előtt valómást téve a hatáságnak, mindent magára vesz. Ennél a kombinációnál valószínűbb semmi sem lehet. Először is: ő ellenséges lábon állt Satovval; együtt éltek Amerikában, tehát volt módjukban összeveszni. Tudvalevő, hogy Satov megváltoztatta elveit; következképp ellenségeskedtek az elvek és a feljelentéstől való félelem miatt. Így is lesz ez megírva. Végül fel lesz említve, hogy az ő Filippov-féle házban volt lakásán tartózkodott Fedjka is. Így minden gyanu elhárul önökről, mert ez végkép kiüti a sodrukból azokat a birkafejűeket. Holnap már nem találkozunk, uraim; én egy kis időre a kerületbe megyek. De holnapután közlöm önökkel a közleni valókat. Azt tanácsolnám, hogy a holnapi napot töltsék valamennyien a lakásukon. Most pedig kette-sével különböző irányban távoznak. Önt Tolkácsenko, arra kérem, hogy vezesse haza Lyámsint. Ön tud vele bánni és meg tudja vele értetni, hogy kislelküségével elsősorban is magamagának árt. Az ön rokonában, Virginszkij ur, más szóval Sigályevben én nem akarok kételkedni, valamint önben sem; ő nem árul el minket. Sajnálunk kell az ő magatartását, de hiszen ő még nem jelentette ki, hogy kiválik a társaságból, tehát hamar volna még őt eltemetni. Most pedig előre, uraim; mert ha azok birkafejűek is, de az óvatosság soha sem árt.

Virginszkij Erkelletel távozott. Erkel átvadván Lyámsint Tolkácsenkonak, elébb Sztepanovics Péterhez vezette, jelentvén, hogy az

magához tért, megbánta tettét és bocsánatot kér, hiszen nem is emlékezik, hogy mi történt vele. Sztepanovics Péter egyedül távozott, a park tulsó oldala felé véve utját. Ez volt a leghosszabb ut. Nagy meglepetésére utközben Liputin utólérte őt.

— Sztepanovics Péter, hiszen Lyámsin felad bennünket!

— Nem; majd magához tér és megdondolja, hogy legelőbb is ő megy Szibériába, ha felad bennünket. Most senki sem árul el minket. Még ön sem.

— Hát ön?

— Az bizonyos, hogy mindnyájukat elteszem láb alól, mihelyt valamelyikök csak az ujját is megmozdítja s ezt ön jól tudja. De önök nem fognak árulkodni. Csak ezért futott két versztát utánam?

— Sztepanovics Péter, hiszen meg lehet, hogy mi már soha nem látjuk egymást!

— Hol vette ezt a gondolatot?

— Csak egyet mondjon meg nekem.

— No, mi az? Egyébként én nagyon szeretném, ha ön elkostródnék.

— Egy szót kérek csak, de őszinte szót: csak a mi ötös csoportunk van a világon, vagy igaz-e, hogy több száz ilyen ötös csoport van? Magasabb erkölcsi felfogásból kérdezem ezt.

— Látom az ijedtségéből. De tudja-e azt, Liputin, hogy ön veszedelmesebb, mint Lyámsin?

— Tudom, tudom, de feleltet kérek, feleletet!

— Ostoba ember! Hiszen most már egészen mindegy önnek, akár egy ötös csoport van, akár ezer.

— Eszerint hát csak egy van! Tudtam!

— kiáltott fel Liputin — Mindig tudtam, hogy csak egy . . .

És nem várva további szóra, megfordult és hamar eltűnt a sötétben.

Sztepanovics Péter elgondolkozott.

— Eh, senki sem jelent fel bennünket, — szólt határozottan, — de a csoportnak együtt kell maradnia és engedelmeskednie, máskülönben adok én nekik . . . Micsoda hitvány nép!

II.

Legelőbb is hazament és pontosan, nem sietve rendbe hozta az utitáskáját. Reggel hat órakor indult a gyorsvonat. Ez a vonat hetenkint csak egyszer közlekedett s csak nem régen, próbaképen indították meg. Sztepanovics Péter ugyan azt mondta a „mieinknek“, hogy csak kis időre és csak a kerületbe távozik, de amint később kisült, egészen más szándékai voltak. Végezvén az utitáskájával, kifizette előre értesített háziasszonyát, a bérkocsin elhajtattott az állomáshoz közel lakó Erkelhez. Majd úgy éjfélü egy óra tájban elindult Kirilovhoz, akihez megint a Fedjkától csinált résen bujt át.

Sztepanovics Péter rettenetes kedélyállapotban volt. A többi kellemetlenségeken kívül, (még mindig nem tudott semmit sem Sztavroginról), úgy látszik — mert bizonyosan nem állithatom, — valahonnan (legvalószínűbb, hogy Pétervárról) titkos értesítést kapott egy legközelebb fenyegető veszedelemről. Persze ez időből sok legenda kering most a mi városunkban, de ha tudnak is valami bizonyosat, hát legfeljebb azok, akiknek tudni kell. Én csak felteszem, hogy Sztepanovics Péternek a mi városunkon kívül is lehettek dolgai, s ezért tényleg kaphatott valami értesítést. Még azt is felteszem, dacára a Liputin kétségbeesett

kétkedésének, hogy tényleg lehetett neki a mienken kívül három-négy ötös csoportja, például a fővárosokban, vagy ha nem ötös csoportok, hát legalább összeköttetések, még pedig talán nagyon is kuriózusak. Elutazása után nem később, mint három nap multán parancs jött a városunkba, hogy el kell őt fogni; hogy a mi dolgainkért-e, vagy egyébért: nem tudom. Ez a parancs épen jókor érkezett arra, hogy még növelje a szinte misztikus rémületet, amely a mi hatóságunkon és eleddig megfoghatatlanul könnyelműen viselkedő társadalmunkon erőt vett a Satov titokzatos és nagyjelentőségű meggyilkoltatása után. De a parancs elkésett: Sztepanovics Péter már akkor Pétervárott volt, persze álnévvel, s megorrolva a veszedelmet, rögtön külföldre illant . . . No, de nagyon előre szaladtam.

Bement tehát Kirilovhoz. Haragos és indulatos volt. Mintha a fődolgon kívül még valami Kirilovon kitöltendő boszuja is lett volna. Kirilov mintha megörült volna a jövetelének: látni lehetett, hogy rémitő sokáig, beteges türelmetlenséggel várt. Arca a rendesenél halványabb, fekete szemének nézése nehéz, mozdulatlan volt.

— Már azt hittem, hogy el sem jön, — szólalt meg komoran a diványa szögletéből, különben még még sem mozdult. Sztepanovics Péter megállt előtte és szótlánul, áthatóan nézett rá.

— Eszerint minden rendén van s nem áll el a szándékától! Derék ember érte! — mosolygott sértően, pártfogói liangon. — Nos, — tette hozzá csuf tréfálkozással, — ha készem is, nem panaszkodhatik: három órát ajándékoztam önnek.

— Én öntől nem fogadok el egy órát

sem ajándékképen, s ajándékot te nem adhatsz, ostoba fráter !

— Hogyan ? — rezzent meg Sztepanovics Péter, de aztán hirtelen összeszedte magát, — ej, beh sérülékeny ! Hát dühöseek vagyunk ? — folytatta sértő fensőbbiséggel, — ilyen időpontban ajánlatosabb volna a nyugodtság. Legjobb, ha most Kolumbusnak tartja magát, engem pedig egérnek, amely önt nem is képes megbántani. Ezt már tegnap ajánlottam.

— Én nem akarlak téged egérnek nézni.

— Mi ez ? bók ? Á, a tea is hideg : e szerint minden fenekestül fel van fordulva. Itt valami nincs rendén. Bah ! mit látok ott az ablakon egy tányéron ! (Oda ment az ablakhoz.) Ohó, sült csirke rizszsel ? ! De mért nem kezdte meg eddig ? Ez azt jelenti, hogy olyan kedélyállapotban van, amelyben még a sült csirke sem kell.

— Ettem már belőle ; különben sem tartozik önre ; hallgasson.

— Igaza van, nekem úgyis mindegy. Különben épen nekem nem mindegy : képzelje, úgy szólván nem ebédeltem, ugyanazért, ha ez a csirke, amint feltételezem, már nem szükséges . . . mi ?

— Egyék, ha úgy tetszik.

— No, köszönöm, aztán majd teát is kérek.

Rögtön elhelyezkedett az asztal mellett a divány másik sarkában és nagy falánksággal kezdett enni, az alatt azonban mindig szemmel tartotta az áldozatát. Kirilov haragos undorral, mozdulatlanul nézte őt, mintha nem birt volna szabadulni a nézésétől.

— No de a dologra ! — szólalt meg Sztepanovics Péter evés közben. — Tehát nem gondoltunk másat, mi ? És az írás ?

— Elhatároztam ez éjjelen, hogy nekem mindegy. Megírom azt is. A proklamációkról ?

— Igen, a proklamációkról is. Különben én majd diktálok. Hiszen önnek úgyis mindegy. Minek önt a tartalommal is nyugtalanítani — ilyen pillanatban.

— Az nem a te dolgod.

— Persze, hogy nem az enyém. Egyébként mindössze csak pár sor lesz az egész. Hogy ön Satovval proklamációkat osztogatott, a többi közt a Fedjka segédkezésével is, a ki az ön lakásán húzta meg magát. Ez az utolsó pont Fedjkáról és a bűvő helyéről nagyon fontos, sőt a legfontosabb. Látja.: egész őszintén beszélek önnel.

— Satovról ! minek Satovról ? Satovról a világ minden kincséért sem.

— Itt van ni ! Mit akar vele ? Annak már úgysem árthat.

— Megjött a felesége. Az imént felébredt és elküldött hozzám megtudni, hogy hol van a férje ?

— Kérdezősködött ? Hm . . . ez nem jó. Még megint ide küldhet ; arról pedig senkinek sem szabad tudni, hogy én itt vagyok.

Sztepanovics Péter nyugtalankodott.

— Az semmit sem tud meg ; már megint alszik ; nála van a bába-asszony, Prohorovna Arina.

— No hát azért . . . reményelem : nem is hallhat ide ? Tudja mit : zárjuk be a pitvarajtót.

— Nem hall meg semmit. S ha Satov jön, elrejttem önt a másik szobában.

— Satov nem jön ; épen azt kell önnek megírnia, hogy összevesztek az ő árulása, feljelentése miatt . . . ma este . . . s az ő halálának az okozója . . .

— Hát meghalt? — kiáltott Kirilov, felugorva a diványól.

— Ma este nyolc órakor, vagy jobban mondva tegnap este nyolc órakor, mert most már egy óra.

— Te ölted meg! . . . S én ezt már tegnap előre láttam!

— Hogy ne láthatta volna előre? — Ezzel a revolverrel! (és kivette a revolverét, lát-szólag azért, hogy megmutassa, de aztán nem tette vissza, hanem tovább tartotta a jobb kezében, mintha mindenre készen akarna lenni).

— Hanem nagyon különös ember ön, Kirilov, hiszen azt ön is jól tudhatta, hogy ez lehet a vége annak az ostoba embernek. Mit kellett ebben előre látni? Hiszen nem egyszer a szájába rágtam önnek. Satov fel akart jelenteni; én szemmel tartottam őt; életben hagyni semmiképen sem lehetett. Hiszen önnek is megbizása volt, hogy vigyázzon rá s ön is értesített engem ezelőtt vagy három héttel . . .

— Hallgass! Csak azért tetted ezt velem, mert ő téged Genfben arcul köpött.

— Azért is, meg másért is. Sok másért is. Különböznem ne heveskedjünk. Minek ezért felugrálni? Minek komédiázni? Ohó! hát így vagyunk?

Felugrott és felemelte a revolverét. Ezt azért tette, mert Kirilov felkapta az ablakpárkányról még reggel oda készített és megtöltött revolverét. Sztepanovics Péter állást foglalt és Kirilovra irányította a fegyverét. Az bosszúsán nevetett.

— Ismerd be gazember, hogy azért hoztad magaddal a revolvert, mert attól féltél, hogy agyon lölek . . . Csakhogy én téged nem lölek agyon . . . ámbár . . . ámbár . . .

És Sztepanovics Péternek szegezte a revolverét, mintha célozott volna, mintha

nem birt volna szabadulni annak a gondolatnak az élvezésétől, hogy miképen lőné ő le ezt az embert. Sztepanovics Péter mindig harcra kész állásban várt, várt az utolsó pillanatilag, nem lőtt, kitette magát annak a kockázatnak, hogy agyon lövi „ez a maniakus“, a kitől az könnyen kitelhetik. De a „maniakus“ végre leeresztette a karját, lihegett, remegett és nem birt szólni.

— Elvesztette a játszmát s most már elég, — szólt Sztepanovics Péter, szintén leeresztve a fegyverét. — Tudtam, hogy csak játszik; csak hogy az ön játéka veszedelmes volt, mert hátha elsütöttem volna a fegyveremet ?

És ezzel elég nyugodtan ült le a diványra, s teát öntött magának, különben meglehetősen remegő kézzel. Kirilov letette a revolverét az asztalra és fel s alá járt.

— Azt én nem írom meg, hogy én öltem meg Satovot... és most semmit sem írok. Nem lesz semmi írás.

— Nem lesz ?

— Nem.

— Mily gabszág és ostobaság ! — zöldült el a méregtől Sztepanovics Péter. — Egyébaránt én ezt előre éreztem. Ön egemet már nem lep meg. Hát amint akarja. Ha módomban volna önt kényszeríteni, kényszeríteném. Egyébaránt ön semmirekellő. — nem bírta magát Sztepanovics Péter tovább tartóztatni, — akkor ön pénzt kért tőlünk és eget-földet ígért... Hanem én innen eredmény nélkül mégsem megyek el, legalább megnézem : hogyan zúzza szét az agyát.

— Én meg azt akarom, hogy azonnal távozzál, — állt meg előtte Kirilov határozottan.

— Nem, azt semmi esetre sem fogom cselekedni, — fogta fel megint a revolverét Szte-

panovics Péter, — most talán mérgében és gyávaságában elhalasztja a szándékát s holnap feladással fenyeget és újra pénzt akar kicsikarni; mert az ilyenért fizetni szoktak. Olyan fráter, mint ön, mindenre képes. De legyen nyugodt: én mindent előre láttam: addig el nem megyek, míg szét nem loccsantom az agyát ezzel a revolverrel, úgy mint a Satovét, ha ön gyáváskodik és elhalasztja, — az ördög vigye el önt.

— Mindenképen látni akarod az én véretem is ?

— Értsen meg: nem boszú vezet engem, nekem mindegy. Csak nyugodt akarok lenni a dolgunk felől. Maga is látja, hogy az emberekben bízni nem lehet. Én semmit sem értek abból, hogy micsoda rögeszméje önnek az öngyilkosság. Ezt én nem találtam ki, hanem ön jelentette ezt ki nekem és a társaság tagjainak még külföldön. És megjegyzendő, hogy egyikünk sem próbálgatta önt, sőt egyikünk sem tudott róla semmit, ön a maga jószántából jött érzékenykedni, ajánlkozni. Hát most már mit tegyünk, mikor épen erre az ajánlkozásra (jegyezze meg: az ön ajánlkozására!) volt alapítva az egész itteni eljárásunk s ezen most már változtatni nem lehet. Ön úgy viselte magát, hogy a kelleténél többet tud. Ha ön hímez-hámoz és holnap feljelent bennünket, hát abból nekünk nagy kellemetlenségeink lehetnek, igaz-e? Nem, ön kötelezte magát, szavát adta, pénzt vett fel rá. Ezt ön el nem tagadhatja . . .

Sztepanovics Péter neki hevült, de Kirilov már régen nem hallgatott rá: tünődve sé tált alá s fel.

— Sajnálom Satovot — állt meg újra Sztepanovics Péter előtt.

— Hát hiszen én is sajnálom . . .

— Hallgass, gazember! — bödült rá Kirilov, félre nem érthető mozdulattal; — megöllek!

— No, no, no! beismerem, hogy hazudtam: nem sajnálom, de elég már! — kiáltott, Sztepanovics Pter félre tartván maga elé a kezét.

Kirilov megint elhallgatott és járkálni kezdett.

— Nem akarom én elhalasztani; épen most akarom magam megölni... mindenki gazember.

— No lám, ez beszéd; persze hogy mindenki gazember s minthogy a világon a jóra való embernek rossz a sorsa, hát...

— Szamár! hiszen én is csak olyan gazember vagyok, mint te, mint mindenki, nem pedig jóra való. Jóra való ember sehol sincs.

— No végre eltalálta az igazságot! Hát az ön eszével nem tudta ön azt eddig, Kirilov, hogy mindenki egyforma, hogy nincs sem jóra való, sem gazember, hanem van csak okosabb és ostobább s hogy ha mindenki gazember, (a mi különben nem igaz), akkor voltaképen gazember nincs is.

— Á! Talán gúnyolódol? — nézett rá Kirilov bizonyos csodálkozással. — Olyan hévvel, oly egyszerűen... Hát az ilyen embereknek is vannak meggyőződései?

— Kirilov, én soha sem bírtam megérteni, hogy mért akarja ön megölni magát. Csak annyit tudok, hogy meggyőződésből... erős meggyőződésből. De ha talán szükségét érezné annak, hogy — a mint mondani szokás — kiöntse a lelkét, hát szolgálatára állok. Csak vegyük tekintetbe, hogy már az idő előre haladt...

— Hány óra?

— Ohó, már kettő, — mondta Sztepano-

vics Péter az órájára tekintve és cigarettára gyujtva. „Ugy látszik, még beszélgethetünk”, gondolta magában.

— Neked én semmit sem akarok mondani, — dörmögött Kirilov.

— Emlékszem, hogy valami az istenről... hiszen egyszer magyarázgatta nekem. Hogy ha ön meglövi magát, akkor isten lesz: azt hiszem, így volt?

— Igen, akkor én isten leszek.

Sztepanovics Péter még csak el sem mosolyodott. Kirilov figyelmesen nézett rá.

— Ön politikai kalandor és cselszövő, rá akar vinni engem a filozófiára, fel akar gerjeszteni, megbékíteni, hogy miután lecsillapultam, kivegye tőlem az írást, amelyben magamra veszem a Satov meggyilkolását.

Sztepanovics Péter szinte természetes őszinteséggel felelt.

— Jól van, legyenek én olyan gazember, de hát az utolsó pillanatokban nem mindegy ez önnek, Kirilov? Ugyan kérem: miért pörülünk mi azon, hogy ön olyan ember, én meg ilyen ember vagyok? Kivált mikor mind a ketten...

— Gazemberek vagyunk.

— Jól van, hát gazemberek. Hiszen jól tudja ön, hogy ezek csak szavak.

— Én egész életemben azt akartam, hogy ezek ne legyenek csak szavak. Csak azért éltem. Még most is azt akarom mindennap, hogy ne csak pusztán szavak legyenek.

— Mindenki keresi: hol jobb. A hal például... vagyis mindenki bizonyos kényelmet keres; ez az egész. Ez már régi dolog.

— Azt mondod, hogy kényelmet?

— Nem érdemes a szó miatt vitázni.

— Pedig ezt helyesen mondtad; le-

gyen tehát úgy, hogy kényelem. Isten nélkül el nem lehetünk, tehát istennek lenni kell.

— Hát legyen.

— De én tudom, hogy ő nincs és nem lehet.

— Ez a legvalószínűbb.

— Hát azt nem látod be, hogy ilyen ketős gondolattal az ember nem maradhat az élők között ?

— Hanem meglövi magát ?

— Nem tudod megérteni azt, hogy ezért az egyért is meglöheti magát ? Nem bírod megérteni, hogy ilyen ember talán csak egy akadhat a ti ezreitek és millióitok közt ? aki nem akar és nem tud ilyet elviselni ?

— Én csak annyit értek, hogy ön — a mint látom — habozik . . . Ez nem jó.

— Sztavrogint is megette az idea, folytatta Kirilov, nem ügyelve a megjegyzésre és komoran járkálva.

— Hogyan? — hegyezte a fülét Sztepanovics Péter, — micsoda idea ? Mondott ő önnek valamit ?

— Nem ; én magam jöttem rá : Sztavrogin, ha hisz, hát nem hiszi, hogy ő hisz ; ha pedig nem hisz, akkor nem hiszi, hogy nem hisz.

— No, Sztavroginnak más, ennél kevésbé okos ideája is van, — jegyezte meg Verhovenszkij, nyugtalankodva a beszéd ilyen fordulata és a Kirilov elsápadása miatt.

„Ördög vigye el, nem lövi meg magát“, gondolta, „ettől mindig félttem ; agyafurt ember ; milyen hitvány nép !“

— Te vagy, akivel utóljára beszélek : nem akarnék tőled rosszul elválni, — szólalt meg váratlanul Kirilov.

Sztepanovics Péter nem felelt mindjárt. „Ördög vigye el, mit akar ez megint ?“ gondolta magában.

— Higyje el, Kirilov, hogy én semmi-nemű rossz indulattal nem vagyok ön iránt, mint ember iránt, én mindig . . .

— Te gazember vagy és csavart eszű. De én is csak olyan vagyok, mint te, én azonban meglövöm magam, te pedig élve maradsz.

— Ezzel azt akarja mondani, hogy én aljas vagyok, mert élve akarok maradni.

Nem tudta még megállapítani, hogy helyes-e ilyen beszélgetést folytatni ilyen pillanatban, vagy nem helyes? és eltökélte, hogy „átengedi magát a körülményeknek.“ De a fensőbbeség tónus és a leplezetlen megvetés, amelyet Kirilov ő iránta mindig tanúsított, mindig és most is felbőszítette őt, s ezúttal még jobban, mint máskor. Talán azért, mert Kirilov egy-két óra múlva meg fog halni. (Sztepánovics Péter mégis csak számított erre), olybá tűnt föl előtte a helyzet, mintha Kirilov már csak fél-ember volna, aki semmiképen sem engedheti meg magának a gögös lenézést.

— Ugy látom: ön henceg én előttem azzal, hogy meg fogja magát löni?

— Mindig csodálkoztam azon, hogy mindenki életben marad, — mondta Kirilov. oda sem hallgatva.

— Hm! megengedem, hogy ez is idea, de . . .

— Majom! te csak azért hagysz helyben mindent, hogy engem megalázz. Hallgass! nem értesz te ehhez. Ha nincs isten, akkor én isten vagyok.

— Ezt én sohasem bírtam önnél megérteni: miért lenne ön isten?

— Ha van isten, akkor minden az ő akaratától függ és ez ellen én semmit sem tehetek. Ha nincs, akkor minden az én akaratomtól függ és nekem kötelességem az én önkényes akaratom szerint cselekedni.

— Önkényes akarat? és miért volna köteles?

— Azért, mert minden akarat rám marad. Hát senki sincs az egész planétában, aki végezvén az istennel, s megismervén a saját szabad akaratát, teljesen ki merné jelenteni ezt a szabad akaratát? Ez épen olyan, mint mikor a szegény ember örökölt és megijedt és nem mert a zsákhöz közeledni attól való féltében, hogy nem bírja elvinni. Én ki akarom jelenteni az én szabad akaratomat. Ha magam leszek is, megteszem.

— Okosan teszi.

— Köteles vagyok én magamat meglőni, mert az én szabad akaratom legteljesebb kifejezője az, hogy az ember maga ölje meg magát.

— Hiszen nem épen csak ön öli meg magát; van sok öngyilkos.

— De valami okból! Hanem minden ok nélkül, csak szabad akaratból: olyan csak én vagyok.

„Nem öli ez meg magát“, gondolta megint Sztepanovics Péter.

— Tudja mit? — jegyezte meg hangesen, ingerülten, — én az ön helyén, hogy megmutassam a szabad akaratomat, valaki mást lőnék meg és nem magamat. Ezzel hasznát is tehetne. Én meg is mondom, hogy kit, ha meg nem ijed. Akkor nem bánom, ha ma nem is lövi meg magát. Egyezzünk ki.

— Mást meglőni — a legutolsó pontja az én szabad akaratomnak, az ilyen te hozzád való volna. De én nem vagyok te; nekem magasabb pont kell és magamat ölöm meg.

„Megy ez a magá esze után“, dühöngött bosszusan Sztepanovics Péter.

— Ki kell jelentenem a hitetlenségemet, — folytatta Kirilov tovább lépkedve. — Nekem az a legmagasabb ideám, hogy isten

nincs. Mellettem szól az emberiség történelme. Az ember nem tett egyebet, mint hogy kitálta az istent, hogy élhessen és ne kelljen magát megölnie; ebből áll ki eleddig a világtörténelem. Én voltam a világtörténelemben az első ember, aki nem akartam az istent kitálalni. Hadd tudják meg ezt egyszerismindenkorra.

„Nem lövi meg magát“, nyugtalankodott Sztepanovics Péter.

— Kik tudják meg? — tüzelte még jobban. — Itt csak én vagyok, meg ön; tán Liputin?

— Mindenki! Meg fogja tudni mindenki. Nincs az a titok, ami ki nem derül. Ezt ő mondta.

És lázas ünnepiességgel mutatott a Megváltó képére, amely előtt lámpa égett. Sztepanovics Péter végkép méregbe jött.

— Ugy látom: ön még mindig hisz ő benne és meggyújtotta előtte a lámpát; talán „minden eshetőségre?“

Kirilov nem felelt.

— Ugy látom én, hogy ön jobban hisz, mint valamely pap.

— Kiben? Ő benne? Ide hallgass! — állt meg előtte Kirilov mozdulatlanul, magából kikeltlen nézve maga elé. — Hallgass meg a nagy ideát: volt a földön egy nap és a föld közepén három kereszt állott. Az egyik megfeszített annyira hitt, hogy így szólt a másikhoz: „még ma velem leszel a menyországban“. Elmult a nap, meghaltak mind a ketten, elmentek és nem találták meg sem a menyországot, sem a feltámadást. A jóslat nem vált be. Hallgass csak: az az ember volt a legnagyobb a földön, volt célja a mért éljen. Ez ember nélkül az egész planéta mindennel a mi rajta van, tiszta örültség. Sem előtte, sem utána soha sem volt olyan, úgy, hogy az egész csoda.

Œ az épen a csoda, hogy sem elötte, sem utána nem volt és soha nem is lesz olyan, mint ő volt. S ha ez így van és ha a természet törvényei még ezt sem kimélték meg, még a saját csodájakat sem, hanem kényszerítették Őt is hazugságok közt élni és hazugságért meghalni, akkor az egész planéta is hazugság és hazugságra van építve. Következésképp a planéta törvényei is merő hazugság és az ördög komédiája. Hát akkor minek élni ? felelj meg erre, ha ember vagy !

— Ez egészen más oldala a dolognak. Ugy látom én, hogy ön két különböző dolgot kever össze, ez pedig nem jó. No de engedje meg : ha ön isten ? Ha véget ér a hazugság s ön rájött, hogy az egész hazugság attól van, hogy volt előbb egy más isten ?

— No, végre megértettél! — kiáltott Kirilov felbuzdultan. — E szerint hát meg lehet érteni, ha még olyan is megérti, mint te vagy. Megérted már, hogy mindenkinek a megváltása — mindenkinek megfoghatóvá tenni ezt az eszmét. Ki teszi megfoghatóvá? Én! Nem tudom megérteni: hogyan lehetett idáig olyan atheista, aki tudta, hogy nincs isten, mégsem ölte meg magát. Rájönni valakinek, hogy nincs isten s rögtön rá nem jönni, hogy tehát ő az isten — képtelenség, mert különben rögtön meg kellett volna magát ölnie. Ha pedig rá nem jösz, akkor — király vagy és nem öled meg magad, hanem élsz a legnagyobb dicsőségben. De aki először rájön erre, az kell, hogy megölje magát, máskülönben ki kezdje meg és ki bizonyítsa? Azért ölom én meg magamat egész bizonyosan, hogy megtegyem a kezdő lépést is bizonyítsak. Én még csak akaratlanul vagyok isten és szerencsétlen vagyok annyiban, hogy köteles vagyok szabad akaratomat nyilvánítani. Mindenki azért sze-

rencsétlen, mert félnek a szabad akaratukat kinyilvánítani. Az ember azért volt idáig szerencsétlen és szegény, mert félt szabad akarata legfőbb pontját kijelenteni s csak a széleken szabad-akaratoskodott, mint az iskolás gyerek. Én rettenetesen szerencsétlen vagyok, mert rettenetesen félek. A félelem az ember átka . . . De én kinyilvánítom a szabad akaratomat, mert meg kell bizonyítanom, hogy nem hiszek. Én kezdek és végzek, kinyitom az ajtót. És megváltást végzek. Csak ez az egy menti meg az embereket és szüli ujjá fizikailag a következő nemzedékben; mert a mint én tapasztaltam; a jelenlegi fizikai állapotban az eddigi isten nélkül az ember el nem lehet. Én három évig kerestem az én istenségem attributumát és megtaláltam: az én istenségem attribútuma a szabad akarat. Ez az egész, amelylyel a főpontban kimutathatom engedetlenségemet az én uj, szörnyü szabadságomat. Mert ez nagyon szörnyü. Megölöm magam, hogy bebizonyítsam engedetlenségemet és az én uj, szörnyü szabadságomat.

Arca természetellenesen halvány, nézése türhetetlenül nehéz volt. Mintha láza lett volna. Sztepanovics Péter azt hitte, hogy mindjárt elesik.

— Adj tollat! — kiáltott Kirilov váratlanul és határozott ihlettséggel; — diktálj, mindent aláírok. Azt is, hogy Satovot én öltem meg. Diktálj addig, mig nevetségesnek találom az egészet. Nem félek a gögös rabok véleményétől. Majd meglátod, hogy minden titok kivilágosodik. És te el leszel tiporva . . . Hiszem! Hiszem!

Sztepanovics Péter felugrott a helyéről és egy pillanat alatt tintát, papírt adott s felhasználva az alkalmas pillanatot és remegve a sikerért, diktálni kezdett.

„Én, Kirilov Elek, kijelentem . . .“

— Állj! Ezt nem akarom. Kinek jelentem ki?

Kirilov reszketett, mintha a hideg lelte volna. Ez a kijelentés és valami arra vonatkozó váratlan gondolat mintha egész lényében megkapta volna őt.

— Kinek jelentem ki? Tudni akarom, hogy kinek.

— Senkinek, mindenkinek, annak, aki először elolvassa. Minek a meghatározás? Az egész világnak.

— Az egész világnak? Bravo! És megbánásról szó se legyen. Meg azt sem akarom, hogy a hatósághoz szóljak.

— Persze, hogy nem kell a hatósághoz szólni, ördög vigye a hatóságot. No de írja hát, ha komolyan akarja! — kiáltott Sztepanovics Péter hisztérikusan.

— Állj! Felülre egy pofát rajzolok kinyújtott nyelvvel.

— Eh! bolondság! — haragudott meg Verhovenszkij, — rajz nélkül is ki lehet azt fejezni, a hanggal.

— Hanggal? Az jó. Igen, a hanggal. Diktálj hát olyan hangon.

„Én, Kirilov Elek, — diktált Sztepanovics Péter szilárd és parancsoló hangon, lehajolva a Kirilov válla mellé és figyelemmel kísérve minden betűt, amelyet az izgalomtól remegő kézzel irt, — kijelentem, hogy ma október . . . án este nyolc órakor a parkban megöltem Satov tanulót az ő árulásáért, a proklamációk és a Fedjka dolgában történt feljelentéseért, mely utóbbi mindkettőnknél, a Filippov-féle házban lappangott és tiz napig nálunk hált. Megölöm pedig magamat ugyancsak ma nem azért, mintha tettemet megbántam volna, vagy valakitől félnék, hanem egye-

dül azért, mert már a külföldön elhatároztam, hogy megfosztom magamat az élettől.“

— Ez az egész? — kiáltott fel Kirilov elbámulva és felháborodva.

— Egy igével sem több! — legyintett kezével Sztepanovics Péter, igyekezőn az írást elkaparintani.

— Állj! — tette erősen a kezét a papirosra Kirilov. — Ez ostobaság. Meg akarom írni azt is, hogy kivel öltem meg. Hát Fedjka minék? Hát a tűz? Mindent meg akarok írni, és össze akarok szidni mindenkit! A kellő hangon!

— Elég, Kirilov, biztosítom önt, hogy elég! — szólt Sztepanovics Péter csaknem könyörögve, félvén, hogy az még eltépi az írást. — Ha azt akarjuk, hogy elhigyjék, mentől homályosabban kell írni, épen így, épen csak célzásokkal. Az igazságnak csak a csücskét kell megmutatni, csak annyira, hogy ingerkedjünk velök. Ugyis annyit hazudnak ők magoknak és persze jobban hisznek a magok hazugságaiknak, mint nekünk; jól van ez így, nagyon jól. Adja ide! Így is nagyszerű, adja ide!

És mindenképen el akarta kapni az írást. Kirilov kimeresztett szemmel nézett, hallgatott és mintha gondolkozott volna, de — ugy látszott — nem értett semmit.

— Eh a manóba! — mérgelődött Sztepanovics Péter, — hiszen még alá sem irta. Mit meresztgeti a szemét? írja alá.

— Le akarom őket szidni... — dörmögött Kirilov, hanem azért fogta a tollat és aláirta a nevét. — Össze akarom őket szidni . . .

— Irjon hozzá annyit, hogy Vive la république, azzal vége.

— Bravo! — kiáltott szinte felordítva az elragadtatástól Kirilov. — Vive la répu-

blique démocratique, sociale et universelle ou la mort! . . . — Nem, nem így. — Liberté, égalité, fraternité ou la mort! Ez jobb, sokkal jobb, — írta hozzá kéjesen és aláírta a nevét.

— Elég, elég! — ismételtette Sztepanovics Péter.

— Várj! még valamit! Tudod, még egyszer franciásan is aláírom magamat: „de Kiriloff, gentilhomme russe et citoyen du monde.“ Hahaha! — kacagott hozzá. — Nem, nem, nem! megállj, még jobbat találtam ki! heuréka! Gentilhomme-séminariste russe et citoyen du mond civilisé! — Ez lesz a legjobb, — ugrott fel a diványról és gyors mozdulattal felkapva az ablakpárkányról a revolverét, kiszaladt a másik szobába, erősen becsapva maga után az ajtót. Sztepanovics Péter vagy egy percig elgondolkozva nézett az ajtóra.

„Ha rögtön . . . akkor valószínű, hogy meglövi magát, de ha gondolkozni kezd, akkor semmi sem lesz belőle.“

Addig is elővette az irást és újra végignézte. A kijelentés fogalmazása megint tetszett neki.

„Mi is kellene még egyelőre? Elég, ha egy időre zavarba hozzuk és félrevezetjük őket. A park? A városban nincs park s majd rájönnek a magok eszétől, hogy Szkvovesnyikiben. Mig oda kimennek, azzal is telik idő, mig a helyet megkeresik, azzal is; ha pedig megeliek a hullát, az azt fogja bizonyítani, hogy igazat írt; eszerint minden helyes, még a Fedjka dolga is. S hogy minek Fedjka? Fedjka a tűz, a Lebjadkinék dolga: eszerint minden innen került ki, a Filippov-féle házból, s ők ezt nem látták, észre sem vették: ez végkép megbódítja őket. A „mieink” eszök ágába sem fognak jutni; csak Satov, meg Kirilov,

meg Fedjka, meg Lebjadkin; de hogy miért ölték meg ezek egymást: ez is csinos kérdéske lesz nekik. De az ördögbe is! lövés még mindig nem hallható!“

Ha olvasott és ha gyönyörködött is a fogalmazványban, azért folytonosan figyelt s egyszerre csak dühbe jött. Izgatottan nézett az órára; jó későcske volt; s már vagy tiz perce, hogy az elment... Felfogva a gyertyát, a szoba ajtaja felé ment, amelybe Kirilov bezárkózott. Az ajtónál eszébe jutott, hogy már a gyertya is végét járja, tiz-husz perc mulva elég, más pedig nincs. Megfogta a kilincset és óvatosan hallgatódzott, de egy hangot sem lehetett hallani; hirtelen kinyitotta az ajtót és felemelte a gyertyát: valami felbődült és feléje rohant. Teljes erejéből becsapta az ajtót s megint befigyelt, de már megint nem lehetett semmi neszt sem hallani.

Sokáig állt határozatlanul, kezében a gyertyával. Abban a pillanatban, amelyben benyitott, nem igen nézhetett szét, de azért rémlett neki a Kirilov arca, amint az a szoba mélyében, az ablak mellett állt s onnan vadállati dühvel nekirontott. Sztepanovics Péter megrázkódott, gyorsan letette a gyertyát az asztalra, elővette a revolverét s lábujjhegyen az ellenkező oldali szögletbe ugrott, úgy, hogy ha Kirilov kinyitja az ajtót és revolverével az asztalhoz siet, ő időt nyert volna még a célozásra és hamarabb elsüthette a fegyverét, mint Kirilov.

Az öngyilkosságban Sztepanovics Péter már végképen nem hitt. „Állt és gondolkozott“, — villant meg az eszében. „A szoba is sötét... Felbődült és nekem rohant — itt két lehetőség képzelhető: vagy megzavartam őt abban a pillanatban, amelyben el akarta sütni a fegyverét, vagy . . . állt és azon gondolkozott:

hogy ölhetne meg engem. Ugy van, gondolkozott . . . Tudja, hogy nem megyek el innen anélkül, hogy őt meg ne öljem az esetre, ha ő gyáváskodnék, — következésképp ő akar engem hamarább megölni, mintsem én őt megölhetném . . . S ott megint olyan csend van, megint! Szinte félelmetes: egyszerre csak kinyitja az ajtót . . . A legnagyobb disznóság az, hogy jobban hisz istenben, mint akár-melyik pap . . . Nem lövi az meg magát . . . Hitvány ember! csak a gyertya el ne fogyna! Egy negyedóra alatt okvetetlenül elég. Végezni kell bármi áron is . . . Most már egész bátran meg lehet ölni . . . Ez irás után senki sem fog én rám gyanakodni. Le lehet löni, aztán letenni mellé a földre a kilőtt revolverét; biztosan azt kell hinni, hogy maga . . . De az ördögbe is! hogy öljem meg? Ha kinyitom az ajtót, ő megint rám rohan és korábban löhet, mint én. Eh, hiszen bizonyos, hogy elhibáz!"

Igy gyötrődött, remegve a kigondolt merényletétől is, de a határozatlanságától is. Végre fogta a gyertyát és megint az ajtóhoz ment, készen tartva a revolverét; balkezevel, amelyben a gyertyát tartotta, megnyomta a kilincset. Ez rosszul sikerült: a kilincs csikorgva fordult meg. „Rögtön rám lő“, — villant meg az agyában. Egész erejéből berugta az ajtót, felemelte a gyertyát és célzásra fogta a revolverét; de sem lövés, sem kiáltás . . . Nem volt a szobában senki.

Megrettent. A szoba nem volt átjáró, tehát nem lehetett belőle kimenni. Még egyszer felemelte a gyertyát és figyelmesebben nézett körül: senki. Halkan kiáltotta Kiri-lovot, aztán hangosabban; senki sem felelt. „Tán az ablakon át szökött meg?“

Az egyik ablak tolózára csakugyan nyitva

volt. „Képtelenség! a tolózáros ablakon át meg nem szökhetett.“ Sztepanovics Péter átment a szobán az ablakhoz: „itt meg nem szökhetett.“ Egyszerre csak hirtelen megfordult s valami rendkívül megrendítette. Az ablakokkal átellenes fal mellett, az ajtótól jobbra, szekrény állt. E szekrény jobb oldalán, a faltól és szekrénytől képezett sarokban állt Kirilov, de roppant különösen, mozdulatlanul, kinyújtóztatva, kezeit lecsüggesztve, fejét felémelve és nyakszirtjével közvetlenül a falhoz lapulva, mintha a szögletben magát összehuzva el akart volna rejtőzködni. Minden jel arra mutatott, hogy elbujt, de azért még sem lehetett ezt hinni. Sztepanovics Péter kissé rézsutosan állt a szöglet felé s a Kirilov alakjának csak előre álló részét látta. Még mindig nem tudta magát elhatározni, hogy balfelé lépve, Kirilovot egészen megláthassa és a talányt megfejtse. Szive erősen dobogni kezdett . . . S egyszerre csak egészen felbőszült: elugrott a helyéből, felordított s dühösen toporzékolva közeledett a szörnyü helyhez.

De odaérve, megint megállt, mintha legyökerezett volna, s még jobban elszörnyedt. Leginkább meglepte őt, hogy az alak, dacára az ő kiáltásának és dühös toporzékolásának, meg sem mozdult, meg sem moccan, mintha csak kőből vagy viaszkból lett volna. Az arc halványsága nem volt természetes, fekete szemei nem mozdultak s valami távoli pontra voltak szegezve. Sztepanovics Péter le s felémelgette a gyertyát, megvilágítva az alak minden részét és vizsgálva annak az arcát. Hirtelen észrevette, hogy Kirilov, bár valahova messze néz maga elé, de ő rá félrekanccsalog s talán vizsgálja is őt. Ekkor az a gondolata támadt, hogy a gyertyavilágot egészen odatartja „ennek a gazembernek” az arcához,

megsüti s majd meglátja : mit csinál az akkor ! Most meg úgy rémlett neki, mintha Kirilov álla megmozdult, ajkán pedig gunyos mosoly siklott volna végig, mintha csak kitalálta volna az ő gondolatát. Megrázkódott és magánkivüli állapotban ragadta meg a Kirilov vállát.

Erre hirtelen oly képtelenség történt, hogy Sztepanovics Péter később sem tudta erre vonatkozó gondolatait rendbe hozni. Alig nyult Kirilovhoz, amint az gyorsan lehajtott a fejét és ugyancsak a fejével kiütötte a kezéből a gyertyát ; a gyertyatartó csengve esett le a földre s a gyertya elaludt. Ugyanebben a pillanatban erős fájást érzett a balkeze kisujján. Felordított és csak arra emlékszik, hogy revolverével háromszor teljes erejéből fejbeütötte Kirilovot, aki lehajolván megharapta a kezét. Végre kirántotta az ujját és nyakrafőre kirohant a szobából, alig tudva magát a sötétben tájékozni. Utána a szobából különös kiabálás hallatszott :

— Mindjárt, mindjárt, mindjárt, mindjárt ! . . .

És így vagy tizszer. De ő csak szaladt s már csaknem kiért a pitvarba, mikor erős lövés dördült el. Erre megállt a sötét pitvarban s vagy öt percig eszmélkedett, miután visszament a szobába. Gyertyát kellett kerítenie. Meg kellett keresnie a szekrény mellett a kezéből kiütött gyertyatartót ; de mivel gyujtsa meg a gyertyavéget ? Valami homályos emléke ébredt fel : eszébe jutott, hogy tegnap, mikor lement a konyhába, hogy Fedjkát ráncbaszedje, a szögletben egy polcon mintha egy vörös gyufáskatulyát látott volna. Tapogatva balra tért, a konyhaajtó felé, megkereste azt, és lement a lépcsőn. A polcon csakugyan talált egy még nem kezdett gyufa-skatulyát. Anélkül, hogy ott világot gyujtott volna, sietve

felment vissza s csak a szekrény mellett, ugyanazon a helyen, ahol Kirilovot a revolverével fejbe ütögette, jutott eszébe a megharapott ujja s az rögtön, szinte elviselhetetlenül megint fájni kezdett. Összehirapva a fogát, nagynehezen meggyújtotta és betette a gyertyát a tartóba s körülnézett: a tolózáros, nyitott ablak mellett, lábbal a szoba jobb szöglete felé, feküdt a Kirilov holtteste. A lövés a jobb halántékába ment s a golyó baloldalt ment ki, felszakítva az agy-csontot. Vér- és velő-freccsenések voltak láthatók. A revolver az öngyilkosnak a földreesett kezében volt. A halál valószínűleg egy pillanat alatt beállt. Megvizsgálván az ő pontosságával mindent, Sztepanovics Péter felkelt és lábujjhegyen kiment, bezárta maga után az ajtót, a gyertyát az első szoba asztalára tette, egy kissé gondolkozott s abban állapodott meg, hogy nem oltja el. Még egy tekintetet vetett az asztalán fekvő írásra, gépiesen elmosolyodott, aztán valamiért még mindig lábujjhegyen — kiment a házból. Megint a Fedjka résén bujt ki s most is pontosan visszatette annak a deszkáját.

III.

Tíz pere hiján hat órakor reggel a vasuti pályaház udvarán Sztepanovics Péter és Erkel fel s alá jártak a meglehetősen hosszú vcnat mellett. Sztepanovics Péter elutazott, Erkel eljött tőle elbucsuzni. A podgyászt feladták, az utitáskát betették egy másodosztályu szakaszba egy jól kiválasztott helyre. Sztepanovics Péter gondtalanul nézegetett jobbra-balra, vizsgálva a felszálló utasokat. De közeli ismerősöket nem látott; mindössze csak kétszer kellett a fejével biccenteni, egyszer egy kupecnek, akit távolról ismert, aztán egy fiatal falusi papnak, aki két stációnyira a paróchiájára

utazott. Erkel láthatóan nagyon szeretett volna az utolsó pillanatban valami fontos dologról beszélni, bár talán maga sem tudta, hogy miről, de csak nem mert belekezdeni, Ugy vette észre, hogy ő Sztepanovics Péternek mintha terhére volna s hogy az türelmetlenül várja az utolsó csemetét.

— Ön oly nyugodtan viseli magát, — jegyezte meg Erkel bizonyos bátortalansággal, mintha valamire figyelmeztetni akarná.

— Miért ne ? Én még nem bujhatom el. Jókor volna. Ne féljen. Csak attól tartok, hogy az ördög idehozza Liputint ; megszagolja, hogy itt vagyok és ideszalad.

— Sztepanovics Péter — mondta Erkel határozottan, — azok nem megbízhatók.

— Liputin ?

— Mindnyájan.

— Bolondság. Ők most mind együvé vannak kötve a tegnapiak által. Egyik sem árul el bennünket. Ki megy a bizonyos veszedelembé, hacsak el nem veszi az eszét ?

— De ők elvesztik ám az eszöket, Sztepanovics Péter.

Ez a gondolat láthatóan megfordult már a Sztepanovics Péter fejében is s ezért az Erkel megjegyzése még jobban felingerelte őt.

— Hát ön is fél, Erkel ? Én jobban bizom önben, mint amazokban együttvéve. Most láttam, hogy mennyit ér mindegyik. Közöljön velök szóval mindent még ma, őket én egyenesen önre bizom. Keresse fel őket még most reggel. Írásbeli instrukcióimat olvassa fel nekik holnap, vagy holnapután, amint összegyűlnek, s amikor már nyugodtabban hallgathatják azt meg . . . de higye el, hogy már holnap is képesek lesznek rá, mert roppantul rettegnek s olyan engedelmesek és lágyak lesznek, mint

a viaszok . . . Fődolog, hogy ön el ne veszítse a lelki jelenlétét.

— Ah, Sztepanovics Péter, jobb volna, ha ön el nem utaznék.

— Hiszen csak pár napra ; rögtön visszajövök.

— Sztepanovics Péter, — szólalt meg újra óvatosan, de szilárdan Erkel, — ha Pétervárra megy is ön . . . Hiszen tudom én, hogy ön csak a közös ügy érdekében jár el.

— Kevesebbet nem is vártam öntől, Erkel. Ha már ön kitalálta, hogy Pétervárra megyek, megérthette azt is, hogy ezt én nekik tegnap abban a pillanatban el nem mondhattam, nehogy megrémüljenek attól, hogy oly messzire megyek. Hiszen látta, hogy milyenek. De ön megérti, hogy én a fő, a fontos, a közös ügy érdekében járok s nem azért, hogy elillanjak, mint azt az ostoba Liputin gondolja.

— Sztepanovics Péter, még hogyha külföldre megy is, hiszen én azt meg tudom érteni ; megértem én azt, hogy önnek meg kell óvnia a maga személyét, mert ön — minden ; mink semmik sem vagyunk.

A szegény fiúnak remegett a hangja.

— Köszönöm, Erkel . . . Jaj, a fájó ujjamhoz nyult (Erkel ügyetlenül szoritotta meg a kezét ; a fájó ujjá gondosan be volt kötve fekete tafotába). — De még egyszer határozottan mondom önnek, hogy Pétervárra én csak szaglászni megyek, nem töltök ott tán huszonnégy órát sem, aztán sietek vissza ide. Visszatérve, a látszat kedvéért falura megyek lakni, Gaganovhoz. Ha azokat valami veszedelem fenyegetné, én leszek az első, aki sietni fogok velök azt megosztani. De ha még tovább maradnék is Pétervárott, azt is rögtön fogom önökkel tudatni . . . az ismert módon.

Másodikat csengettek.

— Á! eszerint már csak öt perc van indulásig. Tudja: nem szeretném, ha az itteni csoport szétmállanék. Én nem félek, önök se féltsenek; a nagy hálózatban ilyen kisebb kötés van elég s nekem nincs okom az ittenire különös sulyt helyezni; de mentől több, annál jobb. Különben ön felől én nyugodt vagyok, bár csaknem magára hagyom e torz-alakokkal: ne féljen, ők nem lesznek árulók, nem mernek ők olyat . . . Á, á! hát ön is ma? — kiáltott egészen más, vidám hangon egy nagyon fiatal embernek, aki vigan jött hozzá, hogy üdvözölje őt, — nem tudtam, hogy ön is a gyorsvonattal . . . Hova? a mamához?

A fiatalember mamája a leggazdagabb földbirtokosnő volt a szomszéd kormányzó-ságban, a fiatalember pedig távoli rokona Mihajlovna Juliának; vágy két hétig vendégeskedett a mi városunkban.

— Nem, kissé messzebb . . . R.-be utazom. Vagy nyolc órát kell vasuton ülnöm. Pétervárra? — nevetett a fiatal ember.

— Miből gondolja ön, hogy én Pétervárra megyek? nevetett még jobban Sztepanovics Péter.

A fiatalember megfenyegette őt a keztyüs ujjáival.

— No hát eltalálta ön, — sugta neki titokzatosan Sztepanovics Péter, — a Mihajlovna Julia leveleivel megyek; fel kell ott keresnem két-három embert, hogy az ördög vigye el őket; őszintén szólva: nagyon kellemetlen megbizás.

— De miért ijedt meg annyira Mihajlovna Julia? — suttogott a fiatalember is: — tegnap még engemet sem bocsátott be magához; szerintem neki nincs miért aggódnia a férje miatt; ellenkezőleg, Antonovics An-

drás olyan festőiesen esett el a tüznél, ugy-
szólván az életét kockáztatva.

— No lássa, — nevetett Sztepanovics Péter; — Mihajlovna Julia attól fél, hogy innen már irtak . . . t. i. némely urak . . . Egy szóval itt Sztavrogin a fő; vagyis K. herceg. Eh, ez egy egész história; utközben talán elmondok önnek egyet-mást — amennyit perze a lovagiasság megenged . . . Ez az én rokonom, Erkel hadnagy, a kerületből.

A fiatal ember féloldalt ránézett Erkelre és ujjával megérintette a kalapja szélét; Erkel meghajtotta magát.

— Tudja, Verhovenszkij, nyolc óráig ülni a vasuti kupéban, rettenetes sors. Velünk utazik az első osztályban egy rendkívül mulatságos ezredes. Beresztov, nekünk birtokos szomszédunk, a felesége Garin-lány (née de Garine) s ő tudja kérem, a jóravalók közül való. Még ideái is vannak. Mindössze két napig volt itt. Rendkívül szereti a jerálást; ne szerezzünk neki egy kis mulatságot? Negyediket én már kinéztem: Pripuhlov kupec, a mi ti nagyszakállu milliomosunk, igazi milliomos, azt én mondom önnek . . . Megismertetem önöket; roppant érdekes tömött zsák, sokat fogunk nevetni.

— Jerálásra én szívesen vállalkoznám, kivált vasuton, de én második osztályban vagyok.

— Ej tesz is az valamit! Üljön át hozzánk. Mindjárt áthurcoltatom önt az első osztályba. A fő-kalauz nekem mindent megtesz. Mije van önnek: táskája? plédje?

— Nagyszerű! Jerünk!

Sztepanovics Péter felkapta a táskáját, plédjét, könyvét s rögtön a legnagyobb készséggel átköltözött az első osztályba. Erkel segített neki. Harmadszor csengettek.

— No, Erkel, — nyujtotta ki a kezét sietősen és utóljára Sztepanovics Péter már a kocsi ablakából, — látja, hogy nekem le kell ülnöm, ezekkel játszani.

— Minek mentegetődzik, Sztepanovics Péter, hiszen én értem ezt; értek én mindent, Sztepanovics Péter.

— Akkor hát a viszontlátásra! — fordult el az hirtelen a fiatal ember hívására, aki a partnerekkel akarta őt megismertetni. És nem látta többé Erkel az ő Sztepanovics Péterét!

Szomoruan tért haza. Nem az, mintha attól félt volna, hogy Sztepanovics Péter olyan hirtelen ott hagyta őt, de . . . de oly hamar elfordult tőle, mikor az a fiatal ficsur hitta, pedig egyebet is mondhatott volna neki, mint azt, hogy „a viszontlátásra“, vagy . . .

Ez utóbbi volt a fő. De valami más kezdte karmolni az ő szegény, ügyefogyott szívét, olyasvalami, amit maga sem értett, ami összeköttetésben állott a tegnapi este történetekkel.

VII. FEJEZET.

Trofimovics István utolsó vándorlása.

I.

Meg vagyok győződve arról, hogy Trofimovics István nagyon félt, mikor érezte az ő esztelen vállalkozásának a közeledését. Meg vagyok győződve arról is, hogy e félelmében nagyon szenvedett, különösen a végzetes napot megelőző éjjel. Násztászja beszélte később, hogy későn feküdt le, de aludt. De ez semmit sem bizonyít; azt mondják, hogy a halálraítéltek is mélyen szoktak aludni a kivégezte-

tetésöket megelőző éjjel. Fényes nappal volt már, mikor kijött, s ilyenkor az ideges ember mindig felfrissül, (a Virginszkij órnagy rokona csak akkor szünt meg istent hinni, mikor elmúlt fölé az éjjel) de meg vagyok győződve, hogy ő régebben soha sem tudta volna rémület nélkül elképzelni magát egyedül az országúton s kivált ilyen helyzetben. Valami kétségbeesés bizonyára eltompította az élet az egyedüllét azon szörnyű gondolatának, amely egyszerre meglepte, mihelyt ott hagyta Stasie-t és husz éves meleg helyét. Hanem azért ő a ráváró szörnyüségnek teljes tudatában is kiment volna az országútra és elindult volna azon. Volt ebben valami büszkeség és magasztosság, mindennek dacára is. Oh, elfogadhatta volna ő a Petrovna Borbála fényes feltételeit, amelyek mellett ott maradhatott volna, mint egy közönséges kegyelemkenyéren élő. De ő nem fogadott el alamjzsnát és nem maradt ott. S ime: ő ott hagyja Petrovna Borbálát, felemeli „a nagy idea zászlaját“ és elmegy, hogy meghaljon azért az országúton! Így kellett ezt neki éreznie; így képzelhette ő el az ő vállalkozását.

Nem egyszer feltettem magamnak a következő kérdést is: miért szaladt ő el, t. i. a szó szoros értelmében: miért szaladt ő a saját lábain s miért nem ült kocsira? Eleinte én ezt az ötven év gyakorlatiatlanságának valamely ideához való fanatikus ragaszkodásnak tulajdonítottam. Azt hittem, hogy az uti kocsi és lovak gondolata (még ha csengős lovak lettek volna is), nagyon egyszerű és prózai színben tűnt fel neki; ezzel ellenkezőleg a gyalog vándorlás (még ha esernyővel is) sokkal szebbnek és boszuállással teljesebbnek. — De most, mikor már mindennek vége van, sokkal egyszerübbnek látom az egészet: először is nem mert kocsit kérni, mert Petrovna Borbála

megtudhatta volna a szándékát és erővel is visszatartotta volna őt, amit minden bizonynyal meg is cselekszik vala — s akkor isten veled, nagy idea! Másodszor: ahhoz, hogy utikocsit rendeljen, azt is kellett volna tudnia, hogy hová akar utazni? De épen ennek a meghatározása volt neki a lehető leggyötrőbb kérdése: megnevezni, meghatározni az utazása célját sehogy sem tudta volna. Mert ha valamely városra elszánta volna magát, a vállalkozása abban a pillanatban képtelennek és lehetetlennek tűnt volna föl önmaga előtt: ezt előre érezte. Mert mit csinálna ő épen abban a városban s mért nem valamelyik másikban? Keresse ce marchand? De ki az a marchand? S itt megint előugrott a második és legfélelmesebb kérdés. Lényegében nem volt neki semmi semfélelmesebb, mint ce marchand, akit ő most egyszeribe olyan nyakrafőre keresett és akinek a megtalálásától rettenetesen félt. Nem, már akkor legjobb az országút; kimenni rá egyszerüen, elmenni rajta és ameddig lehet, semmivel sem törődni. Az országút valami hosszú, nagyon hosszú dolog, amelynek a végét nem láthatni — épen mint az ember élete, mint az ember ábrándja. Az országút ideát képvisel; de micsoda idea van az utazó-kocsiban? Az utazó-kocsiban vége az ideának . . . Vive la grande route, aztán ahogy az isten akarja.

A Lizával történt váratlan találkozás után, amelyet már leírtam, még nagyobb önfeledtséggel folytatta utját. Az országút vagy egy fél versztára volt Szkvoresnyikitől és — különös! — eleinte nem is tudta: hogy indult neki. Alaposan gondolkozni vagy csak világosan tudomásul venni valamit e percben elviselhetetlen volt neki. Az aprószemü esőhol megállt, hol újra megindult; de ő az esőt

sem vette észre. Nem vette észre azt sem, hogy a táskáját a vállára vetette s hogy ettől megkönnyebbült a menése. Így haladhatott már egy, vagy másfél versztát, mikor hirtelen megállt és széjjelnézett. Régi, fekete, mély kerékvágásokkal barázdált szekérut huzódott el előtte, kétoldalt fűzfákkal, jobb felől régen letarolt mezők, balfelől bokrok s távolabb erdő. Messze-messze a keresztben haladó vasut vonala, azon egy vonat füstölgése, de hangot hallani már onnan nem lehetett. Trofimovics István megrökönyödött, de csak egy pillanatra. Nagyot sóhajtott, letette a táskáját egy fűzfa alá és leült pihenni. Útében megmczdulván, hűvöset érzett és beburkolódzott a plédjébe; észrevévén, hogy megint esik, kinyitotta az esernyőjét. Elég sokáig ült így, időnkint ajkait mozgatva és erősen tartva kezében az esernyő nyelét. Lázás gyorsasággal vonultak el előtte bizonyos képek. „Lise, Lise, — gondolta, — s vele de Maurice . . . Különös. De micsoda tűz volt az ott? miről beszéltek ezek? micsoda meggyilkoltakról? Azt hiszem: Stasie még semmit sem tudott meg s még vár engem a kávéval . . . Hogy a kártya? Hát embereket kártyáztam én el? Hm! nálunk Oroszországban az ugynevezett jobbágság idejében . . . Ah istenem! hát Fedjka?”

Ijedten rezzent össze és szélylyel nézett: „hátha az a Fedjka itt ül valahol a bokrok közt? hiszen azt mondják, hogy annak itt valahol egész bandája van s az országuton rabolnak. Oh istenem, akkor én . . . Akkor bevalom neki a tiszta igazságot, hogy vétkes vagyok . . . s hogy én tíz esztendeig szenvedtem ő miatta, sokkal inkább, mint ő ott a katonaságnál, és . . . és átadom neki a pénzes tárcámat. Hm! j'ai en tout quante; il prendra les roubles et il me tuera tout de même.

Félelmében — nem tudni, hogy miért? — összezárta esernyőjét és letette maga mellé. Mesze, a város felől valami szekér tűnt fel nyugtalanul kezdte azt vizsgálni.

„Grace á dieux, az egy paraszt szekér és — lépésben halad; nem lehet veszedelmes. Ide való, elcsigázott lovak . . . Pedig mennyit beszéltem a faj-tenyésztésről . . . Különben a fajtenyésztésről Ilyics Péter beszélt a klubban, mikor úgy levertem őt a kártyában, et puis — de mi az ott hátul? . . . azt hiszem egy asszony ül a szekeren. Egy parasztasszony és egy parasztember — cela commence á etre rassurant. A szekér saroglyájához egy tehén van kötve, c'est rassurant au plus haut degré.“

A szekér odaért, eléggé rendes parasztszekér. Az asszony egy teli zsákon ült, a férfi a bakon, lábát a Trofimovics István felőli oldalon lelógatva. Hátul csakugyan egy riska tehén cammogott, szarvánál fogva a szekérhez kötve. A muzsik és az asszony meredt szemmel nézték Trofimovics Istvánt, Trofimovics István pedig hasonlóképen nézte őket, de a mint azok vagy tíz lépésnyire elhaladtak előtte, hirtelen felugrott és utánok sietett. A szekér közelében biztosabbnak gondolta magát, de a mint utólérte őket, megint mindent elfelejtett és újra visszaesett az ő eszmélkedéseibe. Ment, ment és el nem képzelte, hogy ő a paraszt pár előtt igen furcsának és talányosnak tűnjék fel.

— Kiféle kigyelmed, ha meg nem sértem, — kérdezte végre az asszonyka, mikor egyszer Trofimovics István szórakozottan rá nézett. A menyecske vagy huszonhét éves lehetett, piros képű, fekete szemöldökű, természetes asszony, szívesen mosolygó ajakkal, amely mögül fehér, ép fogak csillogtak ki.

— Nekem. . . nekem szólt? — dűnnyögött Trofimovics István szomorú meglepetéssel.

— Bizonyosan valami kupec, — mondta bizakodással a paraszt. Ez vagy negyven éves férfi lehetett, erős muzsik, széles, értelmes arccal, vörhenyes szakállal.

— Nem, én nem vagyok kupec, Én . . . én . . . moi c'est autre chose, — védekezett Trofimovics István, minden eshetőségre meglassítva a lépteit, úgy hogy már a tehénnel haladt egy sorban.

— Akkor hát valami úr lesz, — vélekedett a muzsik a nem orosz szavak hallatára és meg-rántotta a gyepelőt.

— Csak nézzük mi az urat, nézzük, mintha sétára indult volna? — kíváncsiskodott tovább az asszonyka.

— Engem . . . engem kérdez ?

— Idegen földről szoktak a vasúton ilyenek ide jönni ; a csizmája nem olyan az úrnak, mint az ittenieknek . . .

— Katona-csizma, — jelentette ki tudákosan a muzsik.

— Nem, én nem vagyok katona, én . . .

„Nagyon kíváncsi asszonyka, — dohogott magában Trofimovics István ; — hogy nézgetnek . . . mais enfin . . . Egy szóval különös az, hogy én mintha vétkes volnék velök szemben, pedig soha sem vétettem nekik.“

Az asszonyka összesúgott a férjével.

— Ha meg nem bántjuk vele, hát mi szívesen elviszszük az urat, ha ugyan kellemetesnek gondolná.

Trofimovics István hirtelen észbe kapott.

— Igen, igen, kedves barátaim, én a legnagyobb szivességgel, mert nagyon elfáradtam ; de hogy mászszak fel ?

„Milyen furcsa ez, — gondolta magában, — milyen furcsa, hogy olyan sokáig mentem egy sorban a tehénnel s nem jutott eszembe,

hogy felkéredzkedjem a szekérre . . . Ebben a „való életben“ van valami karakterisztikus . . .“

Hanem a muzsik még mindig nem állította meg a lovát.

— De hova igyekszik? — kérdezte a muzsik némi bizalmatlankodással.

Trofimovics István nem értette meg mindjárt.

— Talán Hatovba ?

— Hatovhoz ? Nem, nem épen Hatovhoz . . . Nem is igen ismerem ; bár hallottam róla.

— Falu az a Hatov, falu, innen kilenc versztára.

— Falu ? C'est charmant, mintha halottam volna már . . .

Trofimovics István még egyre mendegélt és még mindig nem ültették fel. Geniális gondolata támadt :

— Magok tán azt képzelik, hogy én . . . Nekem passzusom is van, én — professzor vagyok, vagyis tanító, de . . . fő-tanító. Fő-fő-tanító. Oui, c'est comme ça qu'on peut traduire. Nagyon szeretnék felülni ; majd veszek érte . . . veszek magoknak egy üveg pálinkát.

— Adjon az úr egy fél rúbelt ; nehéz az út.

— Máskülönben nagyon megrövidülénk — tette hozzá az asszonyka.

— Egy félrúbelt ? No jó, hát legyen egy félrúbel. C'est encore mieux, j'ai en tout quarant roubles, mais . . .

A muzsik megállt és Trofimovics Istvánt közös erővel felhúzták és felültették a szekérre, a zsákra, a menyecske mellé. A gondolatok vihara még most sem hagyta el őt. Időnkint maga is észrevette, hogy nagyon szórakozott s hogy épen nem arról gondolkozik, amiről kellene és ezen elcsodálkozott. Eszejárásának

e beteges gyengesége néha nagyon rosszul esett neki.

— Hát . . . hát ez a tehén minek van hátra kötve ? — kérdezte az asszonykától.

— Tán sohse látott még ilyet az úr ?
— nevetett a menyecske.

— A városban vettük, — szólt közbe a muzsik, — mert a mi jószágunk még a tavaszon megdőglött. Marha-dög volt. Nálunk minden marha elhullt, fele sem maradt meg.

És megcsapkodta a lovacskáját.

— Biz ez megesik nálunk, Oroszországban . . . s általában mi oroszok . . . nos igen, megesik . . . — szólt Trofimovics István, nem fejezve be a mondatát.

— Ha az ur tanító, hát mit akar Hatovban ? Vagy tovább akar onnan menni ?

— Én . . . nem az, hogy tovább . . .
C'est á dire, én egy kupechez . . .

— Talán Szpaszovba ?

— Igen, igen, Szpaszovba. Egyébiránt az egészen mindegy.

— Ha Szpaszovba akar menni, még pedig gyalog, hát egy hétig is mehetne ebben a csizmácskájában, — nevetett a menyecske.

— Ugy, ugy, de az mindegy, mes amis,
— szólt türelmetlenül Trofimovics István.

„Rémségesen kíváncsi nép ; különben az asszonyka még okosabban beszél, de észreveszem, hogy február tizenkilencedike óta. kissé megváltozott a beszédjük és . . . és bánom is én, hogy Szpaszovba jutok-e én, vagy nem Szpaszovba ! Egyébként is én megfizetek nekik, hát mit diskurálnak !“

— Ha Szpaszovba, akkor gőzösön kell menni, — folytatta a muzsik.

— Az bizony ugy van, — tette hozzá élénken a menyecske, — mert ha szárazon, kocsin — akkor harminc verszta kerülő.

— Negyven is.

— Holnap délután két órakor Usztyevben kaphatja a gőzöst, — csörgött a menyecske. De Trofimovics István makacsul hallgatott. Elhallgattak amazok is. A muzsik a lovát rángatta, az asszonyka rövid mondatokat váltott vele. Trofimovics István elszunyókált. Nagyon elbámult, mikor őt a menyecske nevetve felrágatta s ő egy melgehetősen nagy faluban, egy háromablakos ház előtt találta magát.

— El tetszett szundítani ?

— Mi az ? Hol vagyunk ? Ah, ugy ? No . . . mindegy, — sóhajtott Trofimovics István és felült a szekérben.

Szomoruan nézett szét ; különös és rendkívül idegen volt neki a falu.

— A fél-rubelt meg el is felejtettem, — fordult a muzsikhhoz valami szokatlan sietéssel ; láthatóan félt, hogy el kell azoktól válnia.

— Tessék a szobába bejönni, ott rendbe hozhatja magát, — hitta meg a muzsik.

— Tessék, tessék, — biztatta a menyecske.

Trofimovics István fellépett az ingó tornácra.

„Mi ez ?”, — suttogott magában ijedt zavarral, de azért bement az izbába. „Elle l’a voulu”, hasította meg valami a szívét s megint mindent elfelejtett, még azt is, hogy bement.

Az izba világos, meglehetősen tiszta volt két szobával, három ablakkal ; nem szekérállás volt az, de mégis megálló-ház, ahol az ismerős utasok betérni szoktak. Trofimovics István bement az első szögletbe, köszönni elfelejtett és leülve, elgondolkozott. A három órai utazás nyirkos hidege után kellemes meletget kezdett érezni. Még a hátán koronkint

végigfutkosó hideg is, amint az a nagyon ideges embereknél szokott mutatkozni, mikor hidegből melegbe jutnak, még az is kellemes érzést keltett benne. Felemelte a fejét és meleg lángosillat ütötte meg az orrát; a gazdasszony épen akkor szedte ki a kemencéből a kellemes illatú süteményt. Gyermekiesen mosolyogva hajlott előre az asszony felé és dadogva kérdezte:

— Mi az? Lángos? Mais c'est charmant.

— Nem tetszik belőle? — kérdezte azonnal az asszony szíves kinálással.

— De kérek, bizony kérek, és . . . és egy kis teát is kérnék, — élénkült fel Trofimovics István.

— Begyujtsak a szamováriba? a legnagyobb szíveséggel.

Egy kékvirágos tányéron megjelent a lángos, aminőt a parasztok sütnék félig buzalisztból, vékonyra nyujtva, leöntve friss, forró vajjal. Trofimovics István nagy élvezettel látott hozzá.

— Milyen jól meg van kenve s milyen izletes. Csak un doigt d'eau de vie kellene még hozzá.

— Talán pálinkát mond az ur?

— Azt, azt, azt, un tout petit rien.

— Öt kopejkáért?

— Ötért, ötért, ötért, un tout petit rien, — felelt boldog mosolylyal Trofimovics István. Az egyszerű ember, ha valami olyat kérünk tőle, amihez neki is kedve és jóakarata van, a legnagyobb készséggel és szíveséggel áll szolgálatunkra, de ha pálinkát kérünk tőle, akkor a szolgálatkészsége rögtön átváltozik valami sietővé, örvendő szíveségbe, csaknem rokon kedveskedésbe. S a mint a pálinkáért megy, — bár csak a megrendelő fog abból inni s bár ő ezt előre tudja, — mégis mintha érezné bizonyos részét a megrendelő élvezetének. A

korcsma néhány lépésnyire volt s három-négy perc multán a pálinkás üveg egy zöld színű, természetes pohárkával ott termett Trofimovics István előtt az asztalon.

— Hát ez mind nekem! — bámult el. — Nekem mindig volt pálinkám, de sohasem tudtam, hogy öt kopejkáért ilyen sokat adnak.

Töltött egy pohárkával s bizonyos ünnepiességgel ment a szoba másik szögletébe, a hol az ő úti társa, a fekete szemű asszonyka ült, aki őt annyira untatta volt a fecsegésével. A menyecske zavarba jött, nem akarta elfogadni a poharat, de miután az illedelennek eleget tett, felállt, módosan, asszonyi szokás szerint három kortyanatra kiitta a poharat s roppant szenvedő grimászt csinálva az arcával, visszaadta azt és illedelmesen meghajtotta magát Trofimovics Istvánnak. Ő méltóságosan viszonzta a meghajlást és épen olyan méltóságosan visszament a helyére.

Mindezt bizonyos ihlettséggel cselekedte : azelőtt egy másodperccel még nem tudta, hogy ő meg fogja kínálni az asszonykát.

„Én teljesen, de teljesen tudok bánni a néppel s ezt én mindig is mondtam azoknak“, gondolta elégedetten, kiöntvén magának a megmaradt pálinkát s bár neki nem jutott egy egész pohárral, de az is igen jól fölmelegítette őt, sőt egy kissé a fejébe is ütött.

„Je suis malade tout á fait, mais ce n'est pas trop mauvais d'etre malade.“

— Nem tetszik venni? — szólalt meg a háta mögött egy halk női hang.

Felnézett és csodálkozva látott maga előtt egy dámát, — une dame et elle en avait l'air ; — ez a dáma már túl lehetett a harminc éves koron, szerény magatartású volt, városiasan öltözve, sötétes ruhába, vállán szürke, nagy kendővel. Arcában valami sze-

lidség volt, ami azonnal megtetszett Trofimovics Istvánnak. Épen most tért vissza az izbába, ahol a holmija egy lócára volt letéve, közvetlenül azon a helyen, ahol Trofimovics István üldögélt. A holmija közt volt egy irat-tárca is, amelyet Trofimovics István kíváncsian nézett meg a bejövetelkor, meg egy nagy, kockás zsák. Ebből a zsákból kivett az ismeretlen két csinosan kötött könyvet, a táblájokon keresztel és oda vitte Trofimovics Istvánhoz.

— Eh . . . mais je crois que c'est l'Evangile ; a legnagyobb szívességgel . . . Á, most értem már . . . Vous etes ce qu'on appelle könyv-házaló ; sokszor olvastam róla . . . Egy fél-rubel ?

— Harmincöt kopejka, — felelt a házaló.

— A legnagyobb szívességgel. Je n'ai rien contre l'Evangile, et . . . Már régen készülök, hogy elolvassam.

Eszébe jutott, hogy ő nem olvasta az Evangéliumot legalább harminc év óta s hogy abból csak igen kevés rémlett előtte, mikor ezelőtt vagy hét évvel a Renan Vie de Jesus című könyvét lapozgatta. Apró pénze nem lévén kihúzta mind a négy darab tíz-rubeles bankjegyét — az összes vagyonát. A házi-asszony vállalkozott váltani s Trofimovics István csak most vette észre, hogy az izba megmegtelt néppel s hogy az összegyűltek már régen nézegetik őt s a mint látszott : beszélgettek róla. Beszéltek a városi tűz-esetről is, leginkább a szekeres gazda, mint aki épen most jött a városból. Beszéltek a gyujtogatásról, a Spigulin-gyár munkásairól.

„Nekem meg egy szót sem szólt a tűzről, mikor a szekeren ültem, pedig mi mindenről beszélt“, álmétkodott Trofimovics István.

— Bátyuskám, Trofimovics István, hát

ön az édes uram! ? No ezt sohasem hittem volna! . . . Nem ismer engem? — kiáltott fel egy meglett ember, látszólag régi udvari cseléd-féle, borotvált szakállal, köpenyegben és kihajtott gallérral. Trofimovics István a neve említésétől megijedt.

— Bocsásson meg — dünnyögött, — nem emlékszem jól . . .

— Elfelejtett! Hiszen én Aniszim vagyok, Ivanov Aniszim. A megboldogult Gaganov úrnál szolgáltam s hányszor láttam én önt, uram, Petrovna Borbálával a megboldogult Szergejevna Audotyánál! Könyvekkel jártam önhöz és a megboldogulttól pétervári süteményeket hordtam önnek.

— Ah, most már emlékszem rá, Aniszim, — mosolyodott el Trofimovics István. — Itt lakol ?

— A szpaszovi monostor mellett egy telepen, Szergejevna Mártánál, a Szergejevna Avdotya testvérénél, aki a lábát kitorte, mikor bálba menet a kocsiból kiugrott, talán tetszik még rá emlékezni. Most a monostor közelében lakik s én ott szolgállok; ezúttal eljöttem a guberniumba a rokonokat meglátogatni . . .

— Ugy, úgy . . .

— Nagyon megörültem, mikor önt megláttam; mindig jó volt hozzám, mosolygott Aniszim örvendezve. — De hova igyekszik ön uram, ilyen egyedül, a mint látom . . . Hiszen soha sem szokott egyedül utazgatni . . .

Trofimovics István ijedten nézett rá.

— Talán bizony hozzánk igyekezik, Szpaszovba ?

— Igen, Szpaszovba. Il me semble, que tout le monde va á Spassof . . .

— Talán bizony Matvéjevics Tivadarhoz ? Hogy' meg fog az örülni! Hiszen úgy

szerették önt régen is ; még most is gyakran emlegetik . . .

— Hát Matvéjevics Tivadarhoz is.

— Ugy is kell, úgy is kell. Itt meg álmélkodnak a parasztok, hogy önt mintha gyalog találták volna az országúton. Ostoba nép !

— Én . . . én . . . Tudod, Aniszim, fogadtam, mint az angolok szoktak, hogy megteszem gyalog az útát s én . . .

Homlokán és halántékain verejték-cseppek ütöttek ki.

— Ugy is kell, úgy is kell, — hallgatta őt kiméretlen kíváncsisággal Aniszim. — De Trofimovics István nem volt képes ezt tovább elviselni. Annyira megzavarodott, hogy fel akart kelni és az izbából kimenni. De feladták a szamovárt s abban a pillanatban visszatért az egy időre valahová eltűnt könyvházaló asszony. Az ijedt ember mozdulatával fordult a dámához Trofimovics István és megkinálta azt teával. Aniszim félrevonult.

A parasztok közt tényleg találgatások folytak : „Miféle lehet ? Gyalog lelték az úton ; azt mondja, hogy tanító, úgy vön öltözve, mint valami idegen, az esze-járása meg mint valami gyermeké, nem felel mindjárt, mintha szöknék valakitől és pénze van !“ Már az is eszökbe jutott, hogy jó volna a hatóságot értesíteni — „mivelhogy a városban különben is rendetlenségek vannak“. De ezt Aniszim rögtön rendbe hozta. Kimenve a pitvarba, elmondta az embereknek, hogy Trofimovics István nem az, hogy tanító, hanem „a legnagyobb tanításokkal és tudományokkal foglalkozik, maga is idevaló földesúr volt s már huszonkét éve lakik Sztavrogina generálisnénál, mint legelső ember a háznál és az egész város rendkívüli tiszteletben tartja őt. A Nemesi Klubban egy-egy este ötven, de száz rú-

belt is elkártyázott; rangjára nézvést polgári tanácsos, ami annyi, mintha alezredes volna a katonaságnál, csak egy ranggal kisebb, mint a valóságos ezredes. Hogy pedig pénze van, hát hiszen ő nekik a Sztavrogina generálisnénál annyi a pénzök, hogy azt sem tudják, hova tegyék.“ stb. stb.

„Mais c' est une dame et très comme il faut“, gondolta Trofimovics István Aniszimtól megszabadulva, kellemes kíváncsisággal nézegetve a mellette ülő könyvházaló asszonyt, aki különben a teát a csésze aljából szűrölte és harapdálta hozzá a cukrot*) . . . Ce petit morceau de surce ce n'est rien . . . Van rajta valami előkelőség és függetlenség és — szelidség. Le comme il faut tout pur, csak némi leg más értelemben.“

Hamarosan megtudta tőle, hogy Ulitina Matvéjevna Zsófiának híjják, hogy K-ban lakik, ahol egy özvegyasszony testvére van; ő maga is özvegy, a férje hosszú katonai, őrmesteri szolgálata jutalmául hadnagyi rangot kapott volt és elesett Szevasztopolnál.

— De kegyed még oly fiatal; vous n'avez pas trente ans.

— Harmincnégy éves vagyok, — mosolyodott el Matvéjevna Zsófia.

— Hogyan? hát franciául is tud?

— Egy keveset. Egy úri háznál voltam négy évig s ott megtanultam a gyerekektől.

Elbeszélte aztán, hogy a férje halála után mindössze csak tizennyole éves lévén, egy ideig Szevasztopolban maradt, mint „ápoló nővér“, azután különféle helyeken lakott, most pedig evangeliumot árul.

— Mais mon dieux, nem kegyeddel tör-

*) Tehát nem volt előkelőbb nő.

tént-e a mi városunkban egy különös, nagyon különös eset ?

Az asszony elvörösödött ; kiderült, hogy ő volt az.

— Ces vauriens, ces malheureux ! — folytatta remegő, méltatlankodó hangon; szívében fájó, gyűlöletes emlékek elevenedtek meg. Egy percre mintha elfeledkezett volna magáról.

„Bah, már megint elment“, tért magához, észrevevén, hogy az asszony már megint nincs mellette. „Gyakran kijár, valami dolga lehet, s mintha izgatott volna . . . Bah, je deviens egoiste !“

Felnézett és megint meglátta Aniszimot, de most már egészen viharzó környezetben. Az izba tele volt emberekkel s úgy látszik : mind Aniszim hozta őket. Ott volt az izba gazdája, meg a tehenes ember, meg két kocsis, aztán egy kis termetű, ittas ember paraszt ruhában, de borotvált arccal, igen hasonlítva valami berúgott városi polgárra ; ez beszélt a legtöbbet. És mindannyian ő róla. Trofimovics Istvánról beszéltek. A tehenes ember nem tágitott attól, hogy szárazon, a part mentén legalább negyven versznyi kerülőt kell tenni, tehát okvetetlenül gőzösön kell menni. A félig ittas polgár és az izba gazdája hevesen válaszoltak :

— Mert mivelhogy édes barátocskám, a nagyságos úrnak a tavon keresztül gőzösön közelebb lesz ; ez már így van ; csakhogy a gőzös most arra talán nem is jár.

— Jár, jár ! még egy hétig fog jární, — heveskedett a legjobban Aniszim.

— Jární jár, de nem akkurátusosan, mert már az idő későre jár s néha három napig is ott vesztegel Usztyevben.

— Holnap ott lesz, két órakor bizonyo-

san ott lesz. Estére pontosan megérkezik uram !
— perelt Aniszim magából kikelve.

— Mais qu' est ce qu'il a cet homme,
— ijedezett Trofimovics István, félelemmel
várva a sorsát.

Előre léptek a kocsisok is és alkudozni
kezdték : Usztyevig három rúbelt kértek. A
többiek azt kiabálták, hogy az nem sok, hogy
ez a rendes ár s hogy mostanában Usztyevbe
mindig annyiért hajtanak.

— De . . . itt nekem . . . nagyon jó s
én nem akarok, — hebegett Trofimovics István.

— Helyes uram, ezt nagyon jól tetszett
mondani, Szpaszovban most nagyon jó, Mat-
véjevics Tivadar is nagyon meg fog örülni.

— Mon dieux, mes amis, ez nekem olyan
váratlan.

Végre visszatért Matvéjevna Zsófia. De
leyerten és szomorúan ült le a lócára.

— Nem bírok én Szpaszovba eljutni,
— mondotta a házi asszonynak.

— Hogyan ? hát kegyed is Szpaszovba
igyekszik ? — rezzent meg Trofimovics István.

Kiderült, hogy egy földbirtokos asz-
szonyság, Szvjeticüna Jegorovna Nadezsda
még tegnapi meghagyta neki, hogy várjon
rá Hatovban s megígérte, hogy onnan elviszi
Szpaszovba, de hát ő nem mehetett oda.

— Mit csináljak most ? — tündött Mat-
véjevna Zsófia.

— Mais ma chère et nouvelle amie, hi-
szen én is elvihetem kegyedet, csak úgy, mint
az a földes-asszonyság, abba a hogy is híjják
faluba, a hova én már fogadtam kocsit ; hol-
nap pedig együtt mehetünk Szpaszovba.

— Hát ön is Szpaszovba megy ?

— Mais que faire, et je suis enchanté !
Én a legnagyobb örömmel elviszem kegyedet ;
ezek itt mindenáron küldenek, hát már fogad-

tam is kocsit . . . Melyikötöket is fogadtam fel? — igyekezett már mindenképen Szpazovba Trofimovics István.

Egy negyedóra multán felültek egy fedett bricskába, Trofimovics István igen felélénkült és nagyon meg volt elégedve. Matvéjevna Zsófia fogva a zsákját, finom mosolygással ült le melléje. Aniszim segített nekik felülni.

— Szerencsés utat kívánok, — sürgött-forgott a bricska körül; — no meg fognak ott örülni!

— Isten áldjon meg, barátom, isten áldjon meg!

— Meg tetszik látni Matvéjics Tivadart...

— Igen, igen . . . Petrovics Tivadart, de most már isten áldjon meg.

II.

— Nézze csak, kedves barátném, kegyed megengedi, hogy barátnémnak szólítsam, n'est pas? — kezdte szapora szóval Trofimovics István, mihelyt a bricska elindult. — Látja kérem, én . . . J'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble que je ne l'avais jamais vu de prés. Stasie . . . cela va sans dire qu'el e est aussí du peuple . . . mais le vrai peuple, vagyis az igazi, amelyik az országuton jár, amint látom, a legsürgősebb dolgának azt tartja, hogy hova utazom én! No, de hagyjuk a kellemetlenségeket. Amint hiszem, én egy kissé sokat beszélek, de ez a sietségtől van.

— Talán nem jól érzi magát? — nézett rá Matvéjevna Zsófia figyelmesen és tisztelettel.

— Nem, nem, csak be kell burkolódnom; kissé hűvös szél csapkod, sőt nagyon is hűvös, de mi azon tulteszszük magunkat. Nem is erről akartam én beszélni. Chére et

incomparable amie, én azt hiszem, hogy csaknem boldog vagyok s ennek oka — kegyed. Nekem a boldogság nem válik hasznomra, mert mindig megbocsátok valamennyi ellenségemnek.

— Hiszen az nagyon szép.

— Nem mindig, chère innocente. L'Évangile . . . Voyez vous, desormais nous le prêchons ensemble s én szivesen fogom kegyeddel a szép könyveket árulni. Igen, én érzem, hogy ez idea, quelque chose de très nouveau dans ce genre. A nép vallásos, c'est admis, de az Evangéliumot még nem ismeri. Majd én megmagyarázom neki . . . Szóbeli magyarázás közben ki lehet javitgatni a hibáit ama nevezetes könyvnek, amelyet én különben rendkívül tisztetek. Hasznos ember leszek én az országuton is. Én mindig hasznos ember voltam s ezt én mindig mondogattam nekik et á cette chère ingrate . . . Oh, bocsássunk meg, bocsássunk meg, mindenek előtt bocsássunk meg mindenkinek és mindig . . . És reméljük, hogy nekünk is megbocsátanak. Mert mindnyájan vétkezünk egymás ellen. Mindnyájan . . .

— Lám, ezt nagyon szépen tetszett mondani.

— Igen, igen . . . Érzem, hogy jól beszélek. Nagyon jókat fogok nekik is mondani. No de mit is akartam mondani? Mindig elfelejtem . . . Megengedi, hogy ne váljak el kegyedtől? Érzem, hogy a kegyed nézése . . . de a jó modorát is csodálom: kegyed oly egyszerű, szavai okosak és le szokta borítani a csészét a tányérkáján* . . . azzal a furesa cukor darabkával; de van kegyedben valami bájos

* A polgári jó modorhoz tartozik, hogy aki nem akar több teát inni, lefordítja a csészéjét szájával lefelé, különben újra töltenek neki.

és én a vonásaiból látom . . . Oh ne pirongjon s ne féljen tőlem mint férfitől. Chère et incomparable, pour moi une femme c'est tout. Én nem tudok megélni, ha nem valamely nő mellett élek, de csak mellette . . . De nagyon kiestem a sodromból, nagyon . . . Semmiképen sem jut eszembe, hogy mit akartam mondani. Oh, boldog az, akinek az isten mindig küld egy nőt s én . . . azt hiszem, hogy én kissé el is vagyok ragadtatva. Az országoton is támadnak magasztos eszmék. Aha ! az eszméről akartam beszélni, most már eszembe jutott. De miért hoztak el minket onnan ? Ott olyan jó volt, itt meg — cela devient, trop froid. A propos, j'ai en tout quarante roubles et voilà cet argent, vegye el, tegye el, én nem tudok rá vigyázni, elvesztem, elveszik tőlem és . . . Ugy tetszik, hogy szeretnék aludni, mintha forogna a fejem. Igen, forog, forog, forog. Oh, beh jó kegyed ! mivel takart be ?

— Bizonyosan kilelte önt a hideg s a takarómat adtam önre, de a pénzt illetőleg én

— Oh az istenért, n'en parlons plus, parce que cela me fait ma ; oh beh jó kegyed !

Hirtelen abbahagyta a beszédet s rendkívül hamar elaludt lázas, fázós álommal. A mezei ut, amelyen tizenhét versztát kellett megtenniök, hepehupás volt s a brieska egyre dőcögött. Trofimovics István gyakran felébredt, gyorsan fel-felkapta a fejét a kis párnáról, amelyet Matvéjevna Zsófia dugott a feje alá, megfogta az utitársa kezét és megkérdezte : „Itt van kegyed ?“ mintha attól félt volna, hogy az őt otthagya. Azt mondta, hogy álmában valami szétnyitott állkapcsot látott fogakkal, s hogy az neki nagyon kellemtelen. Matvéjevna Zsófia nagyon nyugtalanodott miatta.

☞ A kocsis egy négyablakos, nagy izbába vitte őket ; az izba udvarán egyéb lakóépületek is voltak. Trofimovics István felébredvén, sietett fedél alá jutni s az izba legnagyobb és legtisztább szobájába ment be. Álmos arca egyszeribe megélénkült. Azonnal tudatta a gazdasszonynyal aki egy körülbelül negyven éves, tagbaszakadt, igen fekete haju s csaknem bajuszos asszony volt, hogy elfoglalja az egész szobát, hogy a szobát be kell zárni, senkit oda be nem eresztetni, parce que nous avons á parler. Oui, j'ai beaucoup á vous dire, chére amie. Majd megfizetek, megfizetek ! — intett a gazdasszonynak.

Ha sietett is, de valahogy nehezen forgott a nyelve. A gazdasszony nem valami jó kedvvel hallgatta őt, de nem szólt, tehát beleegyezett, hanem e hallgatagságában mintha valami fenyegető lett volna. Trofimovics István ezt észre sem vette, egyre sietett, követelte, hogy a gazdasszony távozzék és adjon ebédet mentől előbb, „egy pillanatig sem késlekedvén !”

Ezt már nem hagyhatta szó nélkül a bajuszos asszony.

— Ez nem állásos betérő, uram, ebédet mi az utasoknak nem adunk. Főzhetünk rákot, vagy begyujthatunk a szamováriba, de egyebet nem adhatunk. Friss halat csak holnap kapunk.

Trofimovics István azonban hadonászva, türelmetlenül ismételte : „megfizetek, csak mentől hamarabb !” — Megállapodtak, hogy halleves, meg sült csirke legyen, de a gazdasszony kijelentette, hogy csirkét az egész faluban nem lehet kapni ; különben megígérte, hogy majd keres, de olyan tekintettel, mintha valami rendkívüli szívességet tenne.

Alig ment ki az asszony, Trofimovics István rögtön leült a diványra és maga mellé ültette Matvéjevna Zsófiát. A szoba jó nagy

volt, egy része spanyol-fallal elkerítve, ahol ágy állt, falai sárga, ócska, szakadozott kárpittal bevonva, rémséges mitologiai litografiákkal, szent képekkel beaggatva, különböző butordarabokkal, amelyek mind együttvéve félig városi, félig régi paraszt berendezkedésre emlékeztettek és kellemetlen benyomást gyakoroltak. De Trofimovics István alig nézett ezekre, még az ablakból sem tekintett ki az ott elterülő roppant nagy tóra, amely az izbától tiz ölnyire kezdődött.

— Végre egyedül vagyunk s ide senkit be nem bocsátunk! Mindent el akarok mondani kegyednek, eleitől kezdve mindent.

Matvéjevna Zsófia nyugtalanul állította meg őt:

— Tudja-é azt, Trofimovics István . . .

— Comment, vous savez déjá mon nom? — mosolyodott el örömmel.

— Az imént hallottam Ivanovics Aniszimtól, mikor vele beszélt. No hát csak azt bátorzkodnám . . .

És gyorsan suttogva mondta el, a bezárt ajtó felé nézegetve, hogy ez a falu igen veszedelmes hely. Hogy az itteni muzsikok halálszattal foglalkoznak ugyan, voltaképen az a keresetük is, de nyaranta annyit nyuznak az utasokról, amennyi nekik tetszik. Ez a falu nem közlekedési vonalba eső, hanem eldugott helység, s az utasok csak azért kerülnek ide, mert itt a gőzhajó ki szokott kötni, de ha a gőzös nem jelen meg, — mert mihelyt rossz idő van, nem szokott eljönni, — hát akkor néhány nap alatt sokan gyűlnek itt össze az utasok s a faluban minden ház megtelik velök, a falubeliek meg csak ezt várják: minden legkisebb dologért háromszoros árat kérnek; az itteni paraszt büszke, gőgös, mert az itteni

viszonyokhoz képest gazdag; van olyan, akinek a gyalomja ezer rubelt is megér.

Trofimovics István csaknem szemrehányóan nézett a Matvéjevna Zsófia rendkívül felélenkült arcába, sőt egy párszor meg is akarta azt állítani. De az nem tágitott és folytatta: elmondta, hogy ő volt már itt a nyáron egy igen előkelő úri asszonnyal, szintén megháltak itt, sőt kétszer is, mert várni kellett a gőzhajóra s hogy akkor olyan rosszul bántak velök, hogy rágondolni sem jó. „Ön most ezt a szobát egymagának vette ki, Trofimovics István . . . Ezt csak azért mondom, hogy önt figyelmeztessem. Amabban a szobában már vannak utasok, egy élemedett, meg egy fiatal ember, meg valami asszonyság a gyerekeivel s holnap két órára az egész izba megtelik, mert a gőzös, miután két nap óta nem jött, holnap minden bizonynyal megérkezik. Hát a külön szobáért, meg a megrendelt ebédért és a többi vendégek kiszorításáért úgy meghúzzák önt, hogy a fővárosokban sem különbül.“

De Trofimovics István szenvedett, valóban szenvedett.

— Assez, mon enfant, könyörögve kérem; nous avons notre argent et après — et après le bon dieux. Csodálom, hogy kegyed a magasztos értelmével . . . Assez, assez, vous me tourmentez, — tette hozzá hiszterikusan: — előttünk áll az egész jövőnk s kegyed . . . kétségbe ejt engem a jövőnk iránt . . .

Elkezdte a maga történetét elbeszélni, de annyira sietve, hogy eleinte alig lehetett érteni. A historizálás nagyon sokáig tartott. Feladták a hallevest, feladták a csirke-sültet, azután a szamovárt is s ő még mindig beszélt. Kissé furcsán, betegesen hangzott az előadása, de hiszen beteg is volt ő. Hirtelen megerősítette a szellemi erejét, aminek természetesen az lett

a vége, — amint azt már az elbeszélés folyamában is észrevette Matvéjevna Zsófia, — hogy már úgy is megrendült organizmusában nagy bágyadtság állott be. Csaknem a gyermekkorán kezdte, mikor „gondtalanul futkosott a mezőkön“, csak valami két óra multán tért rá a két házasságára és berlini tartózkodására. Egyébaránt én nem gúnyolom őt. Ez csakugyan valami magasztosabb volt az ő néző pontjából, vagy újabbkori nyelven szólva, csaknem küzdelem a létért. Maga előtt látta azt, akit magának a további útjára kiszemelt és sietett azt mindenbe beavatni. Nem engedhette, hogy az ő geniálitása az előtt rejtve maradjon . . . Meglehet, hogy nagyon is túlbecsülte Matvéjevna Zsófiát, de már kiválasztotta. Mert ő nő nélkül meglenni nem tudott. Maga is szinte látta, hogy az őt aligha érti, de nem érti tán a legfőbbet sem.

„Ce n'est rien, nous attendrons, addig is megért az érzésével . . . „

— Kedves barátném, nekem épen csak a szíve kell! — kiáltott fel, félbe szakítva elbeszélését, — meg ez a kedves, bájos nézés, amelylyel rám tekint. Oh, ne piruljon! Hiszen mondtam már . . .

Különösen homályos volt a szegény jó Matvéjevna Zsófia előtt, mikor a historizálás átment csaknem igazi disszertációba arról, hogy soha és senki sem értette meg Trofimovics Istvánt és hogy „Oroszországban minden tehetség elkallódik.“ Nagyon is sok volt „abból az okos beszédből“, mint később Matvéjevna Zsófia mondotta. Ez látható kinnal hallgatta az elbeszélést, kissé még a szemét is kimeresztette. Mikor pedig átcsapott Trofimovics István a humorba és szellemes elmésségekre a mi „vezető és uralkodó embereinket“ illetőleg, hát az kínjában megpróbált néhányszor még

nevetni is, de könnyre fakadás lett a vége anyyira, hogy végre maga Trofimovics István is megzavarodott s annál nagyobb hévvel esett a nihilistáknak és új embereknek. Itt már Matvéjevna Zsófia egyszerűen megijedt és csak akkor tért magához, bár csak csalóka megnyugvással, mikor a voltaképeni regény megkezdődött. A nő mindig nő, még ha apáca is. Matvéjevna Zsófia mosolygott, ingatta a fejét, egyúttal azonban irult-pirult, lesütötte a szemét, amitől Trofimovics István végkép elragadtatta magát, neki hevült annyira, hogy még sokat füllentett is. Petrovna Borbála az ő leírása szerint bájos barna hölgy volt (aki elragadta egész Pétervárt és Európa több fővárosát), akinek a férje „Szevasztopolnál készakarva kereste halálát“ egyedül csak azért, mert nem érezte magát méltónak a felesége szerelmére és kénytelen volt azt átengednie a versenytársának, vagyis persze Trofimovics Istvánnak. . . . „Ne jöjjön zavarba, kedves szelíd, jó-keresztyén teremtés! — kiáltott fel, csaknem maga is hívén azt, amit beszélt, — mindez valami magasztosabb, s annyira finom dolog volt, hogy mi egész életünkben még csak nem is nyilatkoztunk egymásnak, sem én, sem ő.“ E különös helyzet okául egy szőke hölgy jelentkezett (ha nem Pavlovna Dária, hát akkor nem tudom : kit értett Trofimovics István). Ez a szőke hölgy teljesen le volt kötelezve a barnának s mint távoli rokon ennek a házánál nőtt fel. A barna végre látván, hogy a szőke szerelmes Trofimovics Istvánba, ő is magába zárkózott. Viszont a szőke is látván, hogy a barna is szerelmes Trofimovics Istvánba, ő is magába zárkózott. És mind a hárman a nagylelkűségöktől emésztetve húsz évig hallgattak ilyenformán, magokba zárkózva. „Oh, micsoda szenvedelem volt az, micsoda szen-

vedelem!!“ kiáltott fel a legőszintébben szépegve a visszafojtott sírástól. „Láttam őt (a barnát) szépségének teljes virágjában,“ láttam „szívszaggyalással“ mindennap, amint mellettem elment, mintha szégyelte volna a szépségét. (Egyszer még úgy is mondta, hogy „szégyelve a kerekdedségét“). Végre megszökött, eldobva magától ezt a húsz évig tartott izzó álmot.

— Vingt ans! S im, most az országúton van. . . . Azután, mintha valami agygyuladása lett volna, elkezdte magyarázni Matvéjevna Zsófiának: mit kell, hogy jellentsen „ez a váratlan és végzetes találkozás“. Matvéjevna Zsófia végre roppant zavarral kelt föl a dívánról; az öreg még azt is megpróbálta, hogy előtte térdre ereszkedjék, úgy, hogy ő sírva fakadt. Beállt az esti szürkület: már több órája mult annak, hogy a zárt szobában együtt maradtak . . .

— Legjobb, ha én átmegek a másik szobába, — hebegett Matvéjevna Zsófia, — különben mit gondolnak az emberek?

Végre sikerült is kimenekülnie: Trofimovics István eleresztette őt, megígérvén, hogy rögtön lefekszik, búcsúzás közben azonban panaszkodott, hogy fáj a feje. Matvéjevna Zsófia még bejövet az első szobában hagyta a holmiját, az lévén a szándéka, hogy a háziaknál fog hálni: de nem sikerült neki nyugodni.

Éjjel rájött Trofimovics Istvánra az ő szokott kolerinja, amelylyel minden izgatottsága, megrázkodtatása végződni szokott. A szegény Matvéjevna Zsófia egész éjjel nem aludt. Minthogy a beteg ápolása közben gyakran kellett ki és bemennie a háziak szobáján keresztül, az ott háló vendégek és a háziasszony éfainte dörmögtek, azután szitkozódtek, kivált mikor hajnal előtt be akart gyujtani a

szamovárba. Trofimovics István az egész roham alatt félig önfeledtségben volt ; rémlett neki néha, mintha a szamovár buzogna, mintha őt valamivel (málnaszörppel) itatnák, mintha valamivel a hasát melengetnék. De azt csaknem mindig érezte, hogy ő ott van mellette, hogy ő jár ki s be, segíti őt az ágyból le és viszza. Éjfél utáni három óra felé jobban lett ; felült, leeresztette a lábát az ágyból és semmire sem gondolva, térdre esett Matvéjevna Zsófia előtt. Ez már nem az iménti térdhajlás volt ; egyszerűen leesett a térdére és csókolgatta az útitársa ruhaszegélyét.

— Tessék abban hagyni, nem vagyok én arra érdemes, — dadogott az, igyekezvén őt az ágyába visszatenni.

— Megmentőm, — lelkendezett Trofimovics István, összetéve a kezét ; — Vous êtes noble, comme une marquise ! Én — én haszontalan vagyok. Oh én teljes életemben becestelen voltam . . .

— Nyugodjék, — kérte őt Matvéjevna Zsófia.

— Én az imént mindent összehazudtam kegyednek, pusztá dicsekedésből, híreskedésből, mindent az utolsó betűig, oh én haszontalan !

A kolerin átment más rohamba : a maga elítélése hisztériájába. E rohamokról én már beszéltem, mikor a Petrovna Borbálához irkált levelekről volt szó.

Egyszerre csak eszébe jutott Liza, a találkozás azzal tegnap reggel : „Az oly rettenetes volt — és bizonyára valami szerencsétlenség történt velem, én pedig meg sem kérdeztem őt ! Csak magammal törődtem ! Oh, mi történhetett azzal ? nem tudja ?“ — kérdezte könyörgő hangon.

Azután megesküdütt, hogy ő nem lesz

„hütelén“, hogy visszatér ő hozzá (t. i. Petrovna Borbálához). „Oda megyünk minden nap a kapuja elé (t. i. még mindig Matvéjevna Zsófiával), mikor ő kocsira ül és reggeli sétára megy és nézegetni fogjuk . . .“ Oh én azt akarom, hogy ő engemet a másik oldalról is arcúl üssön, kéjesen akarom ezt. Oda tartom neki a másik arcomat is, comme dans votre livre ! Csak most értettem én meg, hogy mit jelent oda tartani a másik „orcát.“ Eddig soha sem értettem.“

Matvéjevna Zsófia két rettenetes napot élt át ; még most is rettegve gondol arra. Trofimovics István oly komolyan megbetegedett, hogy nem szállhatott fel a gőzhajóra, amely ezúttal pontosan, délutáni két órakor megjelent ; Matvéjevna Zsófia pedig nem bírta őt magára hagyni és szintén nem utazott el Szpaszovba. Az ő elbeszélése szerint Trofimovics István nagyon megörült, mikor a gőzös elment :

— Nagyon jól van, nagyszerűen van !
— dűnyögött az ágyában, — mindig félttem, hogy elutazunk. Itt olyan jó ; itt a legjobb . . . Nem hagy el úgy-e ? Oh, kegyed nem hagyott itt !

Pedig hát „itt“ épen nem volt olyan jó. Ő semmit sem akart tudni a Matvéjevna Zsófia nehéz helyzetéről, a feje csak képzelődésekkel volt tele. Betegségét futólagosaknak, jelentéktelennek ítélte, azzal nem is törődött, esze csak azon járt : mint fognak ők ketten könyvekkel házalni. Megkérte Matvéjevna Zsófiát, hogy olvasson fel neki az evangéliumból.

— Már régen nem olvastam . . . eredetiben. Ha valaki kérdést talál hozzám intézni, még hibát ejtek ; mégis csak készülni kell erre is.

Matvéjevna Zsófia leült mellé és kinyitotta a könyvet.

— Nagyon szépen olvas kegyed, — szakított a félbe Trofimovics István mindjárt az első pár sornál. — Látom, hogy nem csalódtam, látom! — tette hozzá nem világosan, de lelkesedten. Átalában folytonosan emelkedett hangulatban volt. Matvéjevna Zsófia a hegyi beszédet olvasta.

— Assez, assez, mon enfant, elég . . . hát nem látja, hogy ebből elég ennyi ?

És fáradtan hunyta be a szemét. Nagyon gyenge volt, de még nem vesztette el az eszméletét. Matvéjevna Zsófia, azt gondolván, hogy a beteg el akar aludni, felkelt. De az visszaszólította :

— Kedves barátom, én egész életemben hazudtam. Soha sem az igazság, hanem a magam kedvéért beszéltem ; ezt régebben is tudtam, de csak most látom . . . Oh, hol vannak azok a barátok, akiket én egész életemben bántottam az én barátságommal ! Savez-vous én talán most is hazudom ; bizonyosan most is hazudom. Fődolog azonban, hogy én magam is hiszem azt, amit hazudom. Legnehezebb az életben — élni és nem hazudni . . . és . . . és . . . nem hinni a magunk hazugságaiban ; igen, igen, ez a fő. Várjon csak, erről majd később még sokat . . . Mert együtt maradunk, együtt ! — tette hozzá nekihevülten.

— Trofimovics István, — szólalt meg félénken Matvéjevna Zsófia, — ne küldjünk el a kormányzósági városba orvosért ?

Trofimovics István roppant elámult.

— Minek ? Est-ce que je suis si malade ? Mais rien de sérieux. Aztán minek nekünk idegen emberek ? Még megtudják, és mi lesz akkor ? Nem, nem, idegen nem kell. Csak mi ketten.

—Tudja mit, — folytatta kis szünet után, — olvasson még valamit, de csak úgy találomra, ahova épen rányit.

Matvéjevna Zsófia kinyitotta a könyvet és olvasott.

— „A laodikeai gyülekezet angyalának ird meg . . .“

— Mi ez ? Honnan van ez ?

— Az Apokalipszisből.

— O, je m'en souviens, oui, l'Apocalypse. Lisez, lisez, a mi jövőnket tettem próbára, hogy mi jön ki rá ; olvassa tovább.

— „A laodikeai gyülekezet Angyalának pedig ird meg : Ezt mondja az Amen, amaz hiv és igazi bizonyosság az Isten teremtésének kezdete. Tudom a te dolgaidat, tudniillik, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév : vajha hideg volnál vagy hév ! Annakokáért, mi el-hogy lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kiokádlak tégedet az én számból. Mert ezt mondod : gazdag vagyok, meggazdagodtam és semmi nélkül nem szükölködöm. És nem tudod, hogy te nyomorult, nyavalyás, szegény, vak és mezitelen vagy.“

— Hát ez a kegyed könyvében van ! — kiáltott fel Trofimovics István csillogó szemmel emelkedve párnájáról ; — ezt a nagyszerű helyet én soha sem ismertem. Érti, mit mond : inkább hideg, mint lágymeleg, mint csak lágymeleg ! Oh, én ezt be fogom fejezni, csak ne hagyjon engem egyedül ! Be fogjuk bizonyítani, be fogjuk !

— Nem hagyom el önt Trofimovics István, soha sem hagyom el, — felelt Matvéjevna Zsófia, megfogva, megszorítva és a szívéhez emelve annak a kezét és könnyes szemekkel nézve rá. („Nagyon megesett már rajta a szívem,“ — mondta később a jó aszszony.)

A Trofimovics István ajkai izgatottan remegtek.

— De valamit mégis csak kell tenni, Trofimovics István. Ne értesítsük-e az ismerőseit vagy rokonait ?

Erre a beteg már annyira megrémült, hogy az asszony megbánta a szavait. A beteg reszketve és félve kérte őt, hogy ne hijjon ide senkit, ne értesítsen senkit ; szavát vette, igyekezett megnyugtatni : „Senkit, senkit ! Csak mi magunk, nous sortirons ensemble.“

Az is rossz volt, hogy már a háziak is nyugtalanzkodni, zugolódni kezdtek, Matvéjevna Zsófiának nem hagytak békét. Ez fizetett nekik, mutogatta a pénzt, ami egy időre békességet teremtett ; de a gazda „dokumentumot“ követelt Trofimovics Istvántól. A beteg kevélyen mutatott az ő kis táskájára ; abban Matvéjevna Zsófia kikereste a nyugdíjazó ukázt vagy valami efélét, amelyet Trofimovics István egész életében használt passzus helyett. A gazda azonban nem tágitott s azt mondta, hogy „valahova el kell vinni a beteget, mert ez nem kórház s ha meg talál itt halni, hát még baj lehet belőle ; tovább itt nem tűrjük.“ Matvéjevna Zsófia azzal próbálta megbékéltetni, hogy be kellene küldeni doktorért, de erre az volt a felelet, hogy ha a kormányzósági városba küldenek, hát az oly sokba kerül, hogy le kellett tenni róla. Szomoruan tért vissza a beteghez. Trofimovics István szemlátomást gyöngült.

— No most még olvasson fel nekem egy helyet . . . a disznókról, — szólalt meg a beteg.

— Tessék ? — rémült meg Matvéjevna Zsófia.

— A disznókról . . . az is ott van . . . ces cochons . . . emlékszem : az ördögök be-

mennek a disznókba és befulladásztják a vízbe. Ezt okvetetlenül olvassa fel; majd megmondom, hogy minek. Szó szerint akarok rá visszaemlékezni. Szó szerint akarom.

Matvéjevna Zsófia jártas volt az evangéliumban és rögtön megkereste Lukács evangelistánál azt a helyet, amelyet én epigráfusul tettem ki a krónikám elején s amely így hangzik:

„Vala pedig ott sok disznóknak nyájok és kérik vala őket, hogy megengedné nekik, hogy azokba bemennének. És megengedé nekik. És minekutána kimentek volna az ördögök az emberből, bémenének a disznókba. És a disznónak nyájok nagy meredek helyről a tóba rohana és oda vesze. Mikor pedig a pásztorok látták volna a lett dolgot, elfutának és menvén hurré adák a városban és a falukban. Kimenének azért a lakosok, hogy meglátnák, ami lett vala; és menének Jézushoz és találák az embert, kiből az ördögök kimentek vala: és megfélemlének. Megbeszélék pedig nekik azok is, akik látták vala: mi módon szabadult volna meg az ördögös.“

— Kedves barátném, — szolt Trofimovics István nagy izgalommal, — savez vous, ebben a csodálatos és rendkívüli helyben én egész életemben megbotlottam . . . dans ce livre . . . annyira, hogy én erre a helyre még gyerekségem óta emlékszem. Most pedig egy gondolatom támadt; une comparaison. Nekem most roppant sok gondolatom támad, látja, ez épen olyan, mint a mi Oroszországunk. Azok az ördögök, amelyek kijöttek az emberből és bementek a disznókba — az mind csupa kór és miázma, és tisztátalanság, mind csupa ördögök és manók, amelyek sokra gyültek századok alatt a mi nagy beteg Oroszországunkban. Oui, cette Russie, que j'aimais tou-

jours. De egy magasabb eszme és magasabb akarat igéje meg fogja őt illetni, és kimennek belőle mind az ördögök, piszkok, aljasságok, amelyek a felületén összegyűltek és magok fogják kérni, hogy a disznóba bemelessenek. Sőt talán már be is mentek. Ezek mi vagyunk és amazok és Péter . . . et les autres avec lui, s meglehet hogy legelől én magam; és mi mindannyian lerohanunk esztelenül és veszteten a meredekről a tóba és odaveszünk: és ez rendén is van, mert egyébre valók úgy sem vagyunk. De a beteg meggyógyul és „leül a Jézus lábához“ és mindenki csodálkozva fog ő rá nézni . . . Kedvesem, kegyed megérti ezt majd később, most pedig ez engem nagyon izgatottá tesz . . . Vous comprendrez après . . . Nous comprendrons ensemble.

Magán kívül volt, elvesztette az eszméletét. Így tartott ez a következő napon is. Matvéjevna Zsófia mellette ült és sirt, nem aludt már a harmadik éjjel és nem mert a háziak előtt mutatkozni, akik — amint ő azt megérezte — már valamiben törték a fejüket. A szabadulás csak harmadnapra következett be. Reggel Trofimovics István felébredvén, megismerte Matvéjevna Zsófiát és annak kezét nyujtott. Az asszony reménykedve vetett magára keresztet. Trofimovics István szeretett volna kinézni az ablakon. „Tiens, un lac, — szólt; — ah istenem, ezt én még nem is láttam.“ E pillanatban az izba előtt fogat állt meg s a házban rendkívüli tevés-vevés kezdődött

III.

Petrovna Borbála érkezett oda négyüléssel hintóban, amely elé négy ló volt fogva; két inassal és Pavlovna Dáriával jött. E csodának igen egyszerű volt a magyarázata: Aniszimot majd megölte a kíváncsiság s bemenvén a

városba, nem állhatta meg, hogy be ne menjen a Petrovna Borbála házába s el ne mondja a cselédségnek, hogy ő Trofimovics Istvánt magában találta egy faluban, hogy a parasztok gyalogosan látták őt az országuton s hogy Szpaszovba ment, de már másodmagával: Matvéjevna Zsófiával. Minthogy pedig Petrovna Borbála már ugyis rendkívül izgatottan kereste az ő megszökött barátját, rögtön értesítették őt az Aniszim elbeszéléséről. Kihallgatván Aniszimot, különösen aziránt: hogyan utazott el egy bricskán Trofimovics István Matvéjevna Zsófiával együtt Usztyevoba, rögtön fogatott és maga sietett a szökevény után. Ennek a betegségéről még semmit sem tudott.

És felhangzott az ő szigorú, parancsoló hangja; még a háziak is meglapultak. Csak azért állt meg Usztyevoban, hogy tudakozódjék, mert azt hitte, hogy Trofimovics István már régen Szpaszovban van; de megtudván, hogy az még itt van, és beteg, felindultan ment be az izbába.

— No hol van? Á! te vagy az! — kiáltott Matvéjevna Zsófiára, aki éppen akkor jelent meg a másik szoba ajtajában; — a szemtelen pofád után mindjárt tudtam, hogy te vagy az. Takarodj ki, haszontalan. Még a lélegzeted se maradjon a házban. Hajtsátok ki innen, mert ha nem, akkor én tégedet, anyám, holtdiglan tömlőcre vettetek. Vigyázzatok rá addig a másik házban. Már a városban is ült ő árestomban, hát majd még fog is ülni. Téged, gazda, pedig figyelmeztetek, hogy addig ide senkit be ne merj eresztetni, míg én itt vagyok. Én Sztavrogina tábornokné vagyok és lefoglalom az egész házat. Te pedig, galambocskám, majd mindenről felelni fogsz nekem.

Trofimovics István az ismerős hangokra megrázkódott. De Petrovna Borbála már be-

ment a spanyol-fal mögé. Villogó szemekkel lökte félre a lábával a széket és annak a karjába fogódzkodva rákiáltott Dására :

— Menj ki egyelőre, maradj a háziaknál. Mit kíváncsiskodol ? Az ajtót zárd be jól magad után.

Egy ideig szótlantul és valami ragadozó tekintettel nézett a Trofimovics István ijedt arcába.

— No hát hogy van, Trofimovics István? Hogy mulatott ? — szólalt meg aztán mérges róniával.

— Chére, — dadogott magán kívül Trofimovics István, — megismertem a való orosz életet . . . Et je precherai l'Evangile . . .

— Oh, arcátlan, hálátlan ember ! Nem elég, hogy engem megszégyenített, még össze is adta magát ezzel a . . . Oh, szemérmetlen vén kéjenc !

— Chére . . .

Elállt a szava és rémülten meresztette ki a szemét.

— Kiféle az ?

— C'est un ange . . . C'était plus qu'un ange pour moi, az egész éjjel . . . Oh, ne kiabáljon, ne ijeszsze meg őt, chére, chére . . .

Petrovna Borbála, miután egy kis ideig már ült, hirtelen felugrott és ijedten kiáltotta el magát : „vizet, vizet !“ Trofimovics István magához tért ugyan, de Petrovna Borbála még mindig reszketett az ijedtségtől és sápadtan nézett a beteg arcába : csak most értette meg egészen, hogy az mennyire rosszul van.

— Dárja, — suttogta Pavlovna Dáriának, — rögtön doktorért kell menni, Zalcfisért ; hadd menjen rögtön Jegorücs, fogadjon itt kocsit, a városban pedig fogasson be egy másik hintóba. Estére itt legyen !

Dásá sietett a rendeletet teljesíteni. Trofi-

movics István még mindig meredt, ijedt tekintettel nézett, elhalványult ajkai remegtek.

— Várj, Trofimovics István, várj, — nyugtatta őt Petrovna Borbála mint a gyereket, — no, várj csak várj, mindjárt visszajön Dárja és . . . Ah istenem! gazdasszony, gazdasszony, gyere hát legalább te, matuska!

Türelmetlenségében maga szaladt ki a gazdasszonyhoz.

— Rögtön, ebben a pillanatban vissza kell hini azt a . . . Híjjátok be, híjjátok!

Szerencsére Matvéjevna Zsófia még nem ment el a házból, épen csak a kapu alá ért ki a zsákjával és a kis batyujával. Visszahitták. Annyira meg volt rémülve, hogy keze, lába reszketett. Petrovna Borbála megkapta a kezénél fogva, mint héjja a csibét és gyorsan odavonszolta Trofimovics Istvánhoz.

— No, fogja, itt van. Nem ettem meg. Ön azt hitte, hogy felfaltam.

Trofimovics István megfogja a Petrovna Borbála kezét, a szeméhez emelte azt, aztán fájdalmas, rohamos zokogásra fakadt.

— No, nyugodj meg, nyugodj meg, no galambocskám, no bátyuskám! Ah istenem, nyugodjon meg hát! — kiáltott magából kikelve. — Oh kinzóm, gyötröm, örök kinzóm nekem!

— Maradjon kint kedvesem, valamit akarok itt mondani, — szólt végre Trofimovics István Matvéjevna Zsófiához.

Matvéjevna Zsófia azonnal kiment.

— Cherie . . . cherie . . .

— Várjon még a beszéddel, Trofimovics István, várjon, míg kipihen magát. Itt van egy pohár víz. De várjon hát!

Petrovna Borbála megint leült. Trofimovics István erősen fogta a kezét. Még sokáig nem engedte Petrovna Borbála a beteget be-

szélni, aki egyre csókolgatta az ő kezét. Petrovna Borbála összeharapta a fogát és valahova a szögletbe nézett.

— Je vous amais! — fakadt ki végre Trofimovics István. Soha sem hallott még ilyen szavakat ő tőle Petrovna Borbála.

— Hm! — volt a dörmögő felelet.

— Je vous aimais toute ma vie . . .
vingt ans!

Petrovna Borbála csak hallgatott vagy két-három percig.

— Hát mikor Dásához készültél, illatszerekkel locsoltad be magad, — szólalt meg aztán rettenetes suttogással.

Trofimovics István elhült.

— Uj nyakkendőt kötöttél . . .

Megint vagy két pernyi szünet.

— Hát a szivarra emlékezik-e?

— De kedves barátném, — hebegett Trofimovics István.

— A szivarra . . . este, az ablaknál . . . holdvilág volt . . . a kerti házikóban töltött órák után . . . Szkvovesnyikiben? Emlékszel-e emlékszel-e? — kérdezte s felugorván a helyéről, megragadta a Trofimovics István párnájának a két csücskét s azzal együtt megrázta annak a fejét is. — Emlékszel-e, mihaszna, dicstelen, kislelkű, örökkön-örökké mihaszna ember! — sziszegett az ő dühös suttogásával, visszatartván magát a kiáltástól. Végre eleresztette a párnát, visszaült a székére és kezével eltakarta az arcát. — Elég! — tette hozzá kiegyenesedve. — A husz év elmúlt, azt visszahozni nem lehet; de bolond vagyok én is.

— Je vous aimais, — szólt Trofimovics István újra, a kezét összetéve.

— De mit emlegeted nekem, hogy aimais, meg újra aimais! Elég volt már! — ugrott fel

Petrovna Borbála újra. — S ha ön most azonnal el nem alszik, hát én . . . Önnek most nyugalomra van szüksége ; aludjék el, de rögtön ! hunyja be a szemét ! Ah istenem, hiszen talán reggelizni akar ! Mit eszik ? Ah, istenem, hol van az a . . . ? hol van ?

Jöttek-mentek, Trofimovics István gyenge hangon jelentette, hogy csakugyan szeretne vagy egy órácskát aludni, azután meg un bouillon, un thé . . . enfin il est si heureux. És mintha csakugyan elaludt volna. (Bizonyosan tettette magát). Petrovna Borbála várt egy kis ideig, aztán lábújjhegyen kijött a spanyol-fal mögül. Kimenve leült a gazdaszszony szobájában, a háziakat kikergette és meghagyta Dásának, hogy hozza be hozzá azt a csatangolót. Erre komoly vallatás kezdődött.

— Mondj el most mindent apróra, má-tuskám ; ülj közelebb ; úgy. Nos ?

— Ott találtam Trofimovics Istvánt . . .

— Megállj ! Figyelmeztetek, hogy ha hazudol, vagy valamit eltitkolsz, hát én téged akár honnan is elő kerítelek. No, most folytasd.

— A mint Trofimovics Istvánnal Hatovba értem . . . — kezdte Matvéjevna Zsófia csaknem lihegve.

— Megállj ! hallgass, várj ! Mit kelepelsz ? Először is : miféle madár vagy te magad ?

Az elbeszélte igen röviden az életét, Szevasztopoltól kezdve. Petrovna Borbála szótlanul hallgatta ki őt, kiegyenesedett a székén s szigoruan és állhatatosan nézett az elbeszélő arcába.

— Miért vagy olyan ijedt ? Miért nézel a földre ? Én az olyanokat szeretem, akik engem szembe néznek és velem pörölnek. Folytasd.

Az elbeszélte a találkozást, a könyveket, meg azt, hogy Trofimovics István megkínálta pálinkával a paraszt asszonyt.

— Ugy, ugy, ne felejts ki semmi apróságot sem, — bátorította őt Petrovna Borbála.

Elmondta aztán, hogy utaztak tovább, Trofimovics István már egészen betegen, aztán az itt történeteket.

— Mondd el, hogy itt mit csináltak.

Matvéjevna Zsófia erre egészen megzavarodott és nem tudta : hogyan kezdje.

— Arról én semmit sem tudok mondani, — felelt csaknem sírva, — mert én az egészből semmit sem értettem.

— Hazudsz ! Nem lehet az, hogy semmit sem értettél.

— Sokat beszélt egy fekete hajju, előkelő dámáról, — folytatta az elbeszélő rettenetesen elpirulva, látván különben, hogy Petrovna Borbála szöke és semmiképen sem hasonlít „a barnához“.

— Fekete-hajúról ? És mit ? No, tovább !

— Hát azt, hogy az a fekete-hajju dáma nagyon szerelmes volt ő belé egész életében, egész hús esztendőig ; de hogy ő soha sem mert az előtt nyilatkozni, mert az nagyon is kerekded és telt dáma volt.

— Szamárr ! — mondta Petrovna Borbála eltünődve, de határozottan.

Matvéjevna Zsófia már sírt.

— Nem tudok én semmit sem jól elmondani, mert magam is nagyon meg voltam ijedve miatta és nem is tudtam jól megérteni, mert ő olyan nagyon okos . . .

— Az okosságáról ilyen szarka, mint te vagy, nem mondhat ítéletet. Megkérte a kezdet ?

Az asszony meghökkent.

— Beléd szeretett ? beszélj ! házasságot ajánlott neked ? — kiáltott rá Petrovna Borbála.

— Majdnem úgy esett, — zokogott Matvéjevna Zsófia. — Csakhogy én azt semmibe sem vettem, mert láttam, hogy beteg, — tette hozzá bátran felemelve a szemét.

— Hogy hínak ? apai és keresztneveden ?

— Matvéjevna Zsófia.

— No hát tudd meg, Matvéjevna Zsófia, hogy az a leghitványabb, leghaszontalanabb ember . . . Uram-teremtőm ! engemet csak nem nézel valami haszontalannak ?

Az kimeresztette a szemét.

— Csak nem nézel engem valami zarnoki, aljas teremtésnek ? Aki tönkretettem az ő életét ?

— Hogy lenne az lehetséges, mikor ön maga is sír !

A Petrovna Borbála szemében csakugyan könnyek csillogtak.

— No, ülj le, ülj le, ne félj ! Nézz még egyszer egyenesen a szemembe ; mért pirulsz-e l ? Dása, jer ide, nézd meg jól : mit gondolsz, tiszta-e ennek a szive . . .

S a Matvéjevna Zsófia nagy meglepetésére, de tán még nagyobb rémületére hirtelen megveregette annak az arcát.

— Csak az a kár, hogy nagy liba, képtelenül nagy liba. Jól van, kedvesem, majd gondom lesz rád, pártfogásomba veszek. Látom, hogy ez csupa merő ostobaság. Egyelőre maradj mellette, majd kvártélyt fogadok neked s mostantól kezdve enni valód meg mindened lesz nálam . . . majd hívatlak.

Matvéjevna Zsófia ijedtében szabadkozni akart, hogy neki sietős az utja.

— Nincs neked hova sietned. A könyveidet én mind megveszem, te meg ülj ott.

Hallgass, egy szót se! Hiszen ha én ide nem jövök, hát te úgy sem mentél volna el innen.

— Semmi szín alatt sem hagytam volna magára, — felelt csendesken a könyeit törülgetve Matvéjevna Zsófia.

Zalcfis doktort csak késő este hozták meg. Ez igen tiszteletre méltó öreg és eléggé ügyes orvos volt, aki csak nem régen vesztette el az állását a felsőbbbséggel történt össze-tűzése miatt. Petrovna Borbála attól a pillanattól kezdve elkezdte őt erősen protegálni. Figyelmesen megvizsgálta a beteget, aztán óvatosan tudatta Petrovna Borbálával, hogy a beteg állapota nagyon kétséges s olyan komplikációk vannak, hogy el kell készülni a legrosszabbra is. Petrovna Borbála, aki húsz év alatt egészen elszokott attól, hogy komolyan legyen bármit is, ami Trofimovics Istvánt illeti, mélyen megrendült, még el is sápadt:

— Hát semmi reménység sem volna?

— Épen semmi reménységről soha sem beszélhetünk, de...

Petrovna Borbála egész éjjel le nem feküdt s alig várta a reggelt. Mihelyt a beteg kinyitotta a szemét és magához tért, (különben csaknem mindig magánál volt, bár az ereje egyre fogyott), valami határozottsággal lépett annak az ágyához:

— Trofimovics István, mindenről gondoskodni kell. Papért küldtem. Önnek teljesíteni kell a kötelességét...

Ismervén az öreg meggyőződését, nagyon félt, hogy az nem fog engedelmessé válni. A beteg meglepetten nézett rá.

— Ostobaság! — kiáltott föl Petrovna Borbála, azt gondolván, hogy az vissza akarja utasítani a papot; — most nem érünk rá bolondozni. Eleget játszott.

— De . . . hát annyira rosszúl vagyok én már ?

És elgondolkozott, aztán beleegyezett. Nagy csodálkozással hallottam én később Petrovna Borbálától, hogy az öreg egy cseppet sem ijedt meg a haláltól. Meglehet, hogy egyszerűen nem hitt abban és betegségét komoly-nak nem tartotta.

Készségesen meggyónt és felvette az utolsó kenetet. Mindenki, még Matvéjevna Zsófia és a cselédek is bejöttek üdvözölni őt, hogy felvette a halotti szentséget. Valamennyien csendesken sirdogáltak, nézván az ő lesoványodott arcát és elhalványult, remegő ajkait.

— Oui, mes amis . . . én csak azt csodálom, hogy annyira lótnak-futnak. Holnap valószínűleg felkelek és elutazunk . . . Toute cette ceremonie . . . amelyet én természetesen . . . nem kifogásolok . . . mégis csak . . .

— Kérem, bátyuska, maradjon okvetetlenül a beteg mellett, — mondta Petrovna Borbála a papnak, aki már levetette az egyházi palástját. — Mihelyt megiszsa a teát, beszéljen neki az isteni dolgokról, hogy fenartsuk benne a hitet.

A pap beszélni kezdett. Mindnyájan körülállták a beteg ágyát.

— A mi bűnös korunkban, — kezdte a pap, kezében egy csésze teával, — a Legfőbb Valóságban való hit az egyedüli, amihez az emberi nem az élet szomorúságai és megpróbáltatásai közt menekülhet . . .

Trofimovics István mintha egészen felélénkült volna ; ajkán finom gúny-mosoly mutatkozott.

— Mon père, je vous remercie, et vous êtes bien bon, mais . . .

— Semmi mais ! — kiáltott Petrovna Bor-

bála, fölgorva a székéről, — bátyuska, — fordult aztán a paphoz, — ez olyan ember, ez olyan... hogy egy óra múlva újra meg kell gyóntatni. Ilyen ember ez !

Trofimovics István elmosolyodott.

— Kedves barátaim, — szólt, — az istenre nekem már azért is szükségem van, mert ő az egyedüli valóság, akit örökké szeretni lehet...

Igazán hitt-e, vagy csak a méltóságos ceremonia hatotta meg és ébresztette föl lélekének művészi fogékonyságát, de az bizonyos, hogy mély meggyőződés hangján mondott olyan szavakat, amelyek egészen ellenkeztek az ő régebbi meggyőződésével.

— A halhatatlanság már azért is szükséges, mert az isten nem lehet igazságtalan és nem olthatja el szivemben az ő iránta fellobbant szeretet lángját. És van-e drágább, mint a szeretet ? A szeretet felette áll a létnek, a szeretet a lét koronája, hát hogy lehessen az, hogy a lét meg ne hódoljon neki ? Ha én megszerettem őt, és megörültem e szeretetemnek, lehetséges-e, hogy ő kioltson engemet is, a szeretetemet is és semmivé tegyen bennünket ? Ha isten van, akkor én is halhatatlan vagyok. Voilá ma profession de foi.

— Van isten, Trofimovics István, biztosítom önt, hogy van, — szólt Petrovna Borbála könyörgő hangon, — dobja el magától, tagadja el legalább egyszer életében az ön bolondságait. (Ugy látszik : nem igen értette meg a profession de foi-t).

— Kedves barátom, — lelkesült egyre jobban a beteg, bár hangja akadozott, — mikor én megértettem azt az odatartott... másik orcát is... akkor én még valami egyebet is megértettem. J'ai menti toute ma vie, mindig mindig ! pedig szerettem volna... egyéb-aránt holnap... mindnyájan elmegyünk...

Petrovna Borbála sírva fakadt. A beteg keresett valakit a szemével.

— Itt van ő, itt! — szólt Petrovna Borbála s kézen fogva hozzá vezette Matvéjevna Zsófiát. Trofimovics István ellágyultan mosolygott.

— Oh én még nagyon szeretnék megint élni! — kiáltott fel magát összeszedve. — Kell, hogy minden perc, az élet minden pillanata boldogságot szerezzen az embernek... okvetetlenül... okvetetlenül. Az ember köteles ezt így rendezni; ez az ő törvénye... amely rejtve ugyan, de feltétlenül van... Oh nagyon szeretném látni Pétert... és mind azokat... Satovot is!

Megjegyzem, hogy a Satov sorsáról még semmit sem tudtak, sem Pavlovna Dária, sem Petrovna Borbála, de még Zalcfis sem, aki pedig utolsónak jött a városból.

Trofimovics István egyre jobban nyugtalankodott.

— Már maga az a gondolat, hogy van valami igazabb és boldogabb, mint én, mérhetetlen ellágyulással tölt meg engemet. Elengedhetetlen, hogy az ember megismerje a saját boldogságát és higgyen abban, hogy van valahol teljes és nyugodt boldogság minden és mindenki számára... Az emberi élet törvénye egyedül csak abban áll, hogy az ember meghódoljon a végtelen nagy előtt. Ha az embert megfosztják a mérhetetlen nagytól, akkor az ember nem fog élni, hanem meghal a kétségbeeséstől. A véghetetlen és a megmérhetetlen ép oly szükséges neki, mint az a kis planéta, amelyen lakik... Barátaim, mindnyájan akik vagytok: éljen a Nagy Eszme, az örök, megmérhetetlen Eszme. Minden embernek, bárki legyen is ő, meg kell hajolnia az előtt, aminek a neve Nagy Eszme. Még a legostobább em-

bernek is szüksége van valami nagyszerűbbre. Péter fiam . . . oh, beh szeretnék újra látni benneteket mind! Ők nem tudják, hogy ő bennök is él az örök, Nagy Eszme!

Zalcfis nem volt bent a ceremóniánál. Véletlenül bejövén egészen megrémült és szétkergette a gyülekezetet, elrendelvén, hogy a beteget ne nyugtalanítsák.

Három nap multával meghalt Trofimovics István. De már a halála óráján egészen magán kívül volt. Csöndeskén aludt el, mint az elégett gyertya. Petrovna Borbála ott szenteltette be a holttestet, aztán elvitette az ő szegény barátját Szkvovesnyikibe. Sirja a templom kertjében van s márványlappal van leboritva. A rács-kerítés és az emlékkő felállítását tavaszra halasztották.

Petrovna Borbála vagy nyolc napig volt távol a várostól. Haza tért magával hozta a hintájában Matvéjevna Zsófiát is, úgy látszik: azzal a céllal, hogy azt örökre magánál tartsa. Megjegyzem, hogy mihelyt Trofimovics István elvesztette az eszméletét, Petrovna Borbála azonnal kitelepítette Matvéjevna Zsófiát az izbából és maga ápolta a beteget mind végig, de mihelyt a beteg kiadta a lelkét, megint előhívatta azt, és annak semmiféle ellenvetését sem tűrte, mikor az rettenetesen megijedt attól a meghívástól (jobban mondva parancstól), hogy költözzék végképen Szkvovesnyikibe.

— Ne számárkodj! Én is veled járok majd az evangéliumot árulni. Ugy sincs már nekem senkim a világon.

— Hiszen van még fia, — jegyezte meg Zalcfis.

— Nekem nincs fiam! — vágott közbe Petrovna Borbála, mintha csak jóslatot mondott volna.

VIII. FEJEZET.

Befejezés.

Az üzemek és büntetések igen gyorsan napfényre kerültek, gyorsabban, mit Sztepanovics Péter várta volna. Azzal kezdődött, hogy a szerencsétlen Ignátyevna Mária a férje meggyilkolásának éjjelén hajnalban felébredvén, roppant nyugtalanságot érzett, mikor azt maga mellett nem találta. Mellette hált a Prohorovna Arinától felfogadott ápoló asszony. Ez sehogy sem bírta őt megnyugtatni s mihelyt világosodni kezdett, elszaladt Prohorovna Arináért, azzal nyugtatva meg a beteget, hogy a baba-asszony bizonyosan tudja: hol van Satov és mikor jön haza. Ezalatt Prohorovna Arina is bizonyos izgalomban volt: ő már megtudta a férjétől a Szkvoresnyikiben történeteket. Virginszkij csak tizenegy óra felé érkezett haza, még pedig szörnyű állapotban: kezét tördelve és arccal az ágyra vetve magát, görcsös zokogással egyre azt hajtotta: „nem jól van, nem jól van, végképen nem jól van!“ Az lett a vége, hogy mindent elmondott a fakgatódzó Prohorovna Arinának, de csak neki az egész házban. Az ott hagyta őt az ágyon és ráripakodott, hogy ha „bőgni“ akar, hát legfeljebb a párnába, hogy meg ne hallják és hogy nagy számár lesz ám, ha holnapra kelve el találja magát az arcával árulni. Mindazáltal ő is meggondolta a dolgot és készülődött minden eshetőségre: elrejtett, sőt megsemmisített némely leveleket, könyveket és proklamációkat. Azután úgy okoskodott, hogy hiszen neki, a testvérenek, néniének, a diák-kisasszonynak, sőt a lapát-fülű bátyjának

nincs is mitől félnie. Mikor reggel elfutott érte az ápolóné, ő minden meggondolás nélkül követte azt. Különben pedig nagyon szeretne volna biztosra megtudni, hogy igaz-e az, amit a férje este ijedt és esztelen suttogással, szinte magán kívül elmondott a Sztepanovics Péter reménykedéseiről Kirilovot illetőleg.

De Ignátyevna Máriához már későn érkezett: az, miután az ápolónét elküldte és egyedül maradt, nem bírta magát türtöztetni, felkelt az ágyból, hirtelen magára kapta az épen keze ügyében eső ruháját és átment a Kirilov lakására, azt képzelvén talán, hogy Kirilov adhat leghitelesebb hirt Satovról. Képzeltető, mint hatott a betegágyas asszonyra az, amit ott látott. Megjegyzésre méltó, hogy nem olvasta el a Kirilov hátra hagyott levelét, amely pedig ott feküdt látható helyen az asztalon, — valószínűleg nem vette észre azt ijedtében. Visszaszaladt a maguk lakására, felkapta a gyermekét és kiment az utcára. Hűvös, ködös reggel volt. Járókelőkkel ilyen félre eső utcában nem találkozott. Futva, lihegve ment tova a hideg sárban s végül dörömbölni kezdett a házak ajtaján; egy házban ki sem nyitották az ajtót, a másikkban sokáig vára-koztatták, s türelmetlenségében a harmadik ajtaját kezdte kopogtatni. Ez volt a Tit kupec háza. Itt nagy lármát csapott. jajveszékelt és összefüggéstelenül mondta el, hogy az ő férjét megölték. Satovot és a történetét Titék valamennyire ismerték; meg voltak rémülve, hogy az asszony, aki épen csak hogy megszült, ilyen könnyű ruhában, ilyen hidegben kiszaladt az utcára, karján alig betakart gyermekével. Eleinte azt hitték, hogy félre beszél, annyival is inkább, mert semmiképen sem lehetett világosan megérteni: kit öltek meg, Kirilovot-e, vagy Satovot. Ignátyevna Mária azt gondol-

ván, hogy nem hisznek neki, tovább akart szaladni, de erővel visszatartották, mire rettetesen kiabált, vergődött. Elmentek a Kirilov szállására s két óra multán annak az öngyilkossága és hátra hagyott levele az egész városban közhírré lett. A rendőrség elővette Satovné ; most derült ki csak, hogy ő a Kirilov levelét nem olvasta, azt azonban sehogysem tudták kivenni belőle : honnan sejtette azt ő, hogy az ő férjét is megölték ? Csak azt kiabálta, hogy ha az meghalt, akkor az ő férje is meghalt, mert együtt voltak. Dél felé elvesztette az eszméletét s nem is térve többé magához, harmadnapra meghalt ; a meghült gyereke pedig még ő előtt kimult. Prohorovna Arina nem találván otthon Ignátjevna Máriát és a csecsemőt, rosszat gyanított és haza akart szaladni, de ott maradt a kapuban, elküldte az ápolónét a másik ur lakására, hogy nincs-e ott a betegágyas asszony, vagy nem tud-e az arról valamit ? Az ápoló asszony örült ordítással tért vissza. Prohorovna Arina lecsendesítette nagy nehezen, ráijesztett azzal a szokásos argumentummal, hogy ne szóljon sehol, mert még ő keveredik bajba, aztán elillant az udvarról.

Természetes azonban, hogy még aznap délelőtt kérdőre vették, mint a ki a születésnél segédkezett ; de nem sokra mentek vele ; nagyon körülményesen és nagy hidegvérrel mondta el azt, amit Satovnál látott és hallott, a különös esetre vonatkozólag pedig kijelentette, arról ő semmit sem tud, abból semmit sem ért.

Képzeltető, milyen lárma keletkezett a városban. Uj „história“, megint gyilkosság ! Ezúttal azonban megállapították, hogy csakugyan kell lenni egy titkos társaságnak, amely forradalmi céllal a gyujtogatásokat, gyilkolásokat, zavargásokat intézi. Erre mutatott a

Liza szörnyű halála, a Sztavrogin feleségének a meggyilkolása, a gyujtogatás, a nevelőnők feleségelésére rendezett bál skandaluma, a Mihajlovna Julia környezetének rakoncátlankodása . . . Még a Trofimovics István megszökéséből is erre akartak következtetni. Nagyon sokat suttogtak Vszevolodovics Miklósról is. Este felé megtudták, hogy Sztepanovics Péter elutazott, de ő róla beszéltek a legkevésbé.

A Filippov-féle ház előtt egész délelőtt nagy néptömeg állt. A Kirilov levele csakugyan tévedésbe ejtette a hatóságot. Elhitték, hogy Kirilov ölte meg Satovot és elhitték a „gyilkos“ öngyilkosságát. Egyébként a hatóság tévútra ment ugyan, de nem egészen. Például a „park“ szó, amely oly határozatlanul volt oda vetve a Kirilov levelében, senkit sem vezetett félre, mint arra Sztepanovics Péter számított. A rendőrség azonnal Szkvoresnyikibe sietett, nem csak azért, mert ott park volt, nálunk pedig sehol sem volt, de bizonyos ösztönből is, mert az utóbbi napok eseményei közvetlenül vagy közvetve összeköttetésben álltak Szkvoresnyikivel. Én legalább így ítélem meg a dolgot. (Megjegyzem, hogy Petrovna Borbála aznap korán reggel még semmiről sem tudván, elutazott a Trofimovics István elfogására.) A Satov holttestét még aznap estére meglették a tóban; a gyilkosság helyén megtalálták a Satov sapkáját, amelyet a gyilkosok nagy könnyelműen ott felejtettek. Az orvosi vizsgálat és némely gyanu-okok alapján rögtön sejteni kezdték, hogy Kirilovnak minden esetre voltak segítő társai is. Megállapították, hogy kellett lenni egy Satov-Kirilov-féle titkos társaságnak, amely összeköttetésben állt a proklamációkkal. De kik lehettek a társaik? A „mieinkről“ aznap még csak szó sem volt.

Megtudták, hogy Kirilov elzárkózva s annyira egyedül élt, hogy csakugyan nála lappanghattott Fedjka, akit annyira kerestek, s akiről Kirilov a levelében említést tett. Elgondolni is nehéz, hogy mi minden találgatásokra jutott volna a mi városunk lakossága, ha másnap a Lyámsin jóvoltából egyszeribe ki nem világosodott volna minden.

Lyámsin nem bírta a helyzetet elviselni. Megtörtént vele az, amit végre már Szteponovics Péter is sejteni kezdett. Rábiztatván elébb Tolkácsenkora, azután Erkelre, az egész következő napon ágyban feküdt, látszólag nyugodtan, fal felé fordulva és egy szót sem szólva, sőt csaknem kétségbeesve, ha csak egy szót szóltak is hozzá. Ilyen módon semmit sem tudott arról, ami a nap folyamában a városban történt. De Tolkácsenko, aki nagyon is jól tudta a történeteket, fogta magát és letéve az őrző szerepet, amelyet Lyámsint illetőleg Sztepanovics Péter ráruházott, elillant a városból a vidékre, más szóval megszökött: igaznak bizonyult tehát, amit Erkel mindnyájokról megjövendölt. Megjegyzem egyuttal, hogy Liputin még aznap délelőtt eltűnt a városból. De ennek az eltűnéséről a hatóság valahogy csak másnap estefelé értesült, mikor a megremült családját is ki akarták hallgatni. — De visszatérek Lyámsinhoz. Mihelyt ez magára maradt, (mert Erkel megbizva Tolkácsenkóban, még előbb haza ment), rögtön kiszaladt a házból, és persze mihamar értesült minderről. Vissza sem térve a lakására, el kezdett futni a merre a két szeme vitte. De az éjszaka oly sötét volt s a vállalkozás oly félelmetes és nehéz, hogy két-három utca befutása után hazament és egész éjjelre bezárkózott. Ugy látszott, hogy reggel felé öngyilkossági kísérletet tett, de ez neki nem sikerült. Ugy ült bezárkózva

csaknem délig, s akkor — hirtelen felugrott és a rendőrségre futott. Azt mondják, hogy térden csókolgatta, zokogott és sikoltozott, a földet csókolgatta, azt kiabálva, hogy ő arra sem érdemes, hogy az előtte állott hivatalnokok csizmáit megcsókolhassa. Megnyugtatták, még meg is cirógatták. Kihallgatása három óráig tartott. Elmondott mindent, a legapróbb részletekig, beismert mindent; vallomásában sietett, előre szaladt, kérdezetlenül előadott olyasmiket is, amikre semmi szüksége sem volt. Kiderült, hogy sokat tud és elég jól adta elő a dolgot; a Kirilov és Satov tragédiáját, a tüzesetet, a Lebjadkinék halálát stb., de ez mind csak másodrangú kérdés volt; első rangúvá lett a Sztepanovics Péter dolga, a titkos társaság, az organizáció, a hálózat. Arra a kérdésre, hogy minek kellett a sok gyilkolás és botrány? heves sietéssel azt felelte, hogy „a fundamentomok rendszeres felforgatására, a társadalmi és minden rend szisztematikus megbontására; arra, hogy mindenkit megremítsenek, mindent összezavarjanak s hogy az így megbontott, beteges és meghabarodott, cinikus és hitetlen, de ez állapotában valami mentő eszme után szomjazó társadalmat a kezökbe kapva, kibontsák a lázadás zászlaját az ez alatt mindenféle működő és toborzó ötös csoportok segítségével.“ Azzal fejezte be az előadását, hogy Sztepanovics Péter a mi városunkban az első próbát tette a szisztematikus rendbontásra nézve, mintegy programmal a többi ötös csoport számára s hogy ezt már ő, Lyámsin, maga gondolja így s hogy ezt „okvetetlenül vegyék figyelembe; mérlegeljék, hogy mennyire őszinte ő és mily nemes készséggel ad felvilágosításokat, következképpen hogy mennyire hasznára lehet ő a továbbiakban is a hatóságnak.“ Arra a határozott kér-

désre, hogy van-e sok ötös csoport? azt felelte, hogy végtelenül sok, hogy egész Oroszország be van hálózva, s ámbár bizonyítékokat adni nem tudott, azért azt hiszem: egészen őszintén felelt. Csak egy külföldön készült nyomtatott programot tudott felmutatni, meg egy utasítást a rendszeres eljárásra nézve; ez csak az első fogalmazvány volt ugyan, de a Sztepanovics Péter sajátkezü írása. Kisült, hogy a „fundamentumok felforgatását“ Lyámsin zósz szerint ebből citálta, bár előbb azt állította, hogy ez az ő saját gyanakodása. Mihajlovna Juliáról minden kérdés nélkül, előre szaladva azt mondta, hogy az semmiben sem vétkes, azt csak elbolondították. De figyelemre méltó, hogy Sztavrogin Miklóst kihagyta az egész dologból, azt mondván, hogy annak nem volt a társasággal, sem Sztepanovics Péterrel semmi összeköttetése. (Lyámsinnak fogalma sem volt ama reménykedésekről, amelyekkel Sztepanovics Péter volt Sztavrogin iránt). Előadása szerint a Lebjadkinék halálát csak maga Sztepanovics Péter idézte elő, azzal a ravasz szándékkal, hogy bevonván a gyilkosságba az egészen ártatlan Vszevolodovics Miklóst, ezt függésbe hozza magától; de köszönet helyett, amire kétségtelenül és elég könnyelműen számított Sztepanovics Péter, csak teljes felháborodást sőt kétségbeesést talált a „nemes“ Vszevolodovics Miklósnál.

A Sztavroginról való előadását, amelyet megint minden kérdés nélkül, de látható célzással mondott el, azzal végezte be, hogy az láthatólag valami nagy tekintélyű ember, de hogy ez valami titokba van burkolva, hogy az ugyszólván inkognitó tartózkodott nálunk, hogy kiküldetésben járt itt, hogy az Péterváról megint visszajön ide, (Lyámsin meg volt

gyöződve, hogy Stavrogin Pétervárott van), csakhogy most már egészen más minémiségben, más kiküldetésben és olyan személyek kíséretében, akiktől talán nemsokára nálunk is hallani fognak, s hogy ő ezt mind Sztepanovics Pétertől hallotta, „a Vszevolodovics Miklós titkos ellenségétől.“

NB. Két hónappal későbbben beismerte Lyámsin, hogy azért mentegette Sztavrogint, mert bizott a Sztavrogin protekciójában és abban, hogy az majd kieszközli Pétervárott az ő büntetése enyhítését, számkivetésében pedig ellátja őt pénzzel, meg ajánló levelekkel. Ebből a beismerésből is látható, hogy neki csakugyan tulzott véleménye volt Sztavroginról. [22]

Ugyanaznap elfogták természetesen Virginszkijt is, sőt az eljárás hevében az egész családját is. (Prohorovna Arina, a testvére, a nénje, sőt a diák-kisasszony is már régen szabadlábon vannak; azt mondják, hogy Sígályevet is okvetetlenül eleresztik, mert őt a vádlottak egyik kategóriájába sem lehet sorozni; egyébiránt ez csak szóbeszéd). Virginszkij mindjárt és mindent beismert; ő, mikor elfogták, betegen, lázban feküdt. Azt mondják, hogy szinte megőrült az elfogatásának: „kő esett le a szívemről“, — mondotta állítólag. Azt beszélik, hogy őszinte vallomásokat tesz, sőt bizonyos méltósággal viseli magát és nem tagadja meg egy betűnyire sem eddig, vallott „magasztos elveit“, egyuttal azonban átkozza a politikai utat (ellentétben a szocialisztikussal), amelyre oly véletlenül és könnyelműen tért, „a körülmények viharától sodortatva.“ A gyilkosságnál tanusított magaviseletét enyhítő körülményül tudják be neki s így ő is számíthat büntetésének némi enyhítésére. Legalább ezt mondják nálunk.

De aligha lehet segíteni Erkelen. Ez elfogatása óta hallgat, vagy csak csüri-csavarja az igazságot. Egy megbánó ígét sem birtak még eddig kiszorítani belőle. Pedig hát még a legszigorubb bíráiban is bizonyos rokonszenvet keltett maga iránt, ugy fiatalságával és tehetetlenségével, mint annak a tagadhatatlan bizonyosságával, hogy ő csak fanatikus áldozata a politikai kalandorságnak, de leginkább az anyja iránt tanúsított magaviseletével, akinek mindig elküldözgette csekély fizetésének csaknem a felét. Anyja most a városunkban van: beteges, gyenge öreg asszony; egyre sir és a szó szoros értelmében fetreng a bírák lábai előtt, könyörögve a fiáért. Talán sikerül neki valamit elérni, mert Erkelt nálunk mindenki sajnálja.

Liputint már Pétervárott fogták el, ahol teljes két hetet töltött. Szinte megmagyarázhatatlan dolog történt vele és egész bátran kiszökhetett volna külföldre, mert pénzzel is bőven el volt látva, mégis Pétervárott maradt. Egyideig Sztavrogint kutatta, aztán Sztepanovics Pétert, aztán hirtelen ivásnak adta magát és minden mértéket meghaladó kicsapongó életet kezdett, mintha minden józan eszét elvesztette volna. Ugy is fogták el részegen, valami nyilvános házban. Azt beszélik, hogy egyáltalában nem vesztette el a lélekjelenlétét, vallomásaiban hazudik és a tárgyalásra bizonyos ünnepiességgel és reménységgel készül. Még beszédet is akar tartani. Tolka-csenkot a vidéken, szökése után valami kilenc nap mulva fogták el; ez hasonlíthatatlanul illendőbben viseli magát, nem hazudik, nem henceg, elmond mindent, amit tud, magát nem mentegeti, de ő is szónoklatra készül; sokat és készségesen beszél, de mikor a nép ismeretére és a nép forradalmi hangulatára

kerül a sor, hát még illeg is és effektusra számít. Azt mondják, hogy a tárgyaláson ő is beszédet fog tartani. Általában ő és Liputin nem nagyon félnek, ami kissé különös.

Ismétlem, hogy az ügy még nincs befejezve. Most, három hónap múltán, a mi társadalmunk fellélegzett, magához tért, körültekintett, véleményt alkotott, de annyira, hogy némelyek még Sztepanovics Pétert is lángésznek tartják, vagy legalább „geniális tehetségű embernek“. — „Organizáció!“ — mondogatják a klubban, mutatóujjaikat föl emelve. Egyébiránt ez nagyon ártatlan felkiáltás és nem is sokan ismétlik. A Sztepanovics Péter erkölcsi minémüségét illetőleg mindenki egy véleményen van.

Igazán nem tudom, hogy nem feledkezem-e meg valakiről. Nikolajevics Móric valahova végkép elutazott. Az öreg Drozdova asszony teljesen olyan, mint a gyerek... Egyébként pedig el kell még mondanom egy nagyon sötét történetet. Csak a faktumokra szorítkozom.

Petrovna Borbála visszaérkezvén, a városi lakásában szállt meg. Hirtelen hulltak rá egyszerre a különféle hírek, amelyek rendkívül megrázkodtatták. Bezárkózott, senkit sem bocsátott magához. Este volt; mindenki fáradtnak érezte magát; korán lefeküdtek.

Reggel a szobalány titkolódzva egy levelet adott át Pavlovna Dáriának. Előadása szerint ez a levél még tegnap érkezett, de későn, mikor már mindenki lefeküdt s ő a kisasszonyt nem merte háborgatni. Nem postán hozták a levelet, hanem egy ismeretlen ember vitte Szkvoresnyikibe, Jegorücs Elekhez. Jegorücs Elek pedig még tegnap este rögtön áthozta és azonnal visszament Szkvoresnyikibe.

Pavlovna Dária erősen dobogó szívvel,

sokáig nézte a levelet és nem merte azt felbontani. Tudta, hogy kitől jött: Sztavrogin Miklóstól. Elolvasta a címét: „Jegorücs Eleknek, átadásra Pavlovna Dáriának. Bizalmas!”

Ime a levél szóról-szóra:

Kedves Pavlovna Dária!

„Valamikor „ápolóul“ ígérkezett kegyed hozzám és megígértette velem, hogy szükség esetén hívatni fogom. Két nap mulva én elutazom s nem térek többet vissza. Van-e kedve velem jönni?

A múlt évben én úgy, mint Gercen, felvételtem magam Uri kanton polgárai közé s ezt senki sem tudja. Vettem már ott egy kis házat is. Van még tizenkétezer rúbelem; oda megyünk és végfogytig ott fogunk élni. Nem akarok onnan soha, sehova sem távozni.

A hely nagyon unalmas, félreeső; a hegyek korlátozzák a nézést, gondolkozást. Nagyon sötét hely. Azért választottam ezt, mert itt volt egy eladó házikó. Ha nem fog tetszeni kegyednek, eladom és veszek más helyen másikat.

Nem vagyok egészséges, de reménylem, hogy a hallucinációktól azon a levegőn megszabadúlok. Ez az állapotom fizikai oldala; az erkölcsit kegyed ismeri, csak az a kérdés, hogy teljesen-e?

Sokat elmondtam kegyednek] az” életemből. De nem mindent. Még kegyednek sem mindent! Itt felemlítem, hogy én a feleségem halálában a lelkiismeretemet bűnösnek érzem. Nem találkoztam azóta kegyeddel, hát azért hozom ezt fel. Bűnös vagyok a Nikolajevna Lizaveta dolgában is; de erre nézve kegyed mindent tud; csaknem mindent előre megjósolt.

Jobb, ha el nem jön. Az, hogy én kegye-

det hívom, rettentő aljasság. Miért is temetné el magát én velem? Kegyed nekem mindig kedves s én az én szomorúságomban mindig jól éreztem magamat a kegyed közelében: csak kegyed előtt beszélhettem magamról hangosan. Ebből azonban semmi sem következik. Kegyed kínálkozott „ápolónőnek“, ez a kegyed saját kifejezése; de minek volna ekkora áldozat? Gondolja meg azt is, hogy én nem sajnálom kegyedet, mikor hívom és nem tisztellem, mikor várom. S mégis hívom és várom. Mindenesetre pedig szükségem van a válaszra, mert mielőbb el kell utaznom. Esetleg magam utazom el.

Uritól én semmit sem várok; egyszerűen csak oda megyek. Oroszországhoz engem is semmi sem köt, épen olyan idegenül érzem magamat benne, mint akárhol. Igaz, hogy Oroszországban kevésbé szerettem lakni, mint másutt, de még Oroszországban sem tudtam bármit is meggyűlölni.

Mindenütt megpróbáltam az erőmet. Kegyed tolmácsolta ezt nekem, hogy „megismerjem önmagam“. Kiderült a próbánál, hogy határozatlan vagyok, mint volt az egész életem. A kegyed szeme láttára türtem el az ön bátyja arcúl-ütését; nyilvánosan beismertem a házasságomat. De hogy minek volt ilyen erőt venni magamon, ezt soha sem láttam be, nem látom be most sem, ellenére a kegyed biztatásainak, amelyekkel Svájcban ellátott s amelyekben én bízam. Ugy mint eddig, most is szeretnék jól cselekedni és ez nekem jól esik; de egyúttal rosszat is szeretnék cselekedni és nekem ez az érzés is jól esik. De úgy ezt, mint amazt, nagyon lanyhán érzem, mint mindig. Vágyaim nagyon nem erősek, vezetni őket nem bírom. Egy szálfával át lehet úszni a folyón, egy forgácsal nem. Ezt azért mon-

dom, nehogy azt képzelje kegyed, mintha én valami reményekkel utaznám Uriba.

Mint régen, úgy most sem okolok senkit sem. Nagy erkölcstelenséggel próbálkoztam és rá adtam minden erőmet ; csakhogy én nem akartam, nem szeretem az erkölcstelenséget. Kegyed az utóbbi időben szemmel tartott engem. Tudja-e azt, hogy én még a „mieink“ pusztító dolgát is gyűlöködve néztem, mert irigyeltem őket azért, hogy reménykedtek ? De kegyed hiában félt : nem lehettem én az ő társuk, mert semmiben sem értettem egyet velök. Gúnyból, gyűlölségből sem tarthattam velök, nem azért, mintha félnék a neveltségtől, — attól én nem ijedek meg, — hanem csak azért, mert végre is úri szokásaim vannak s azokat utáltam. De ha jobban gyűlöltem volna őket, akkor talán velök mentem volna. Megítélheti ebből, hogy milyen könnyen érezhettem én magamat és mennyit gyötrődtem !

Kedves barátom, szelíd és nagylelkű teremtés, akit én megértettem ! Kegyed talán arról ábrándozik, hogy annyi szeretetet pazarolhat rám, angyali lelkének annyi jóságával halmozhat el, hogy azzal végre célt tűz az életem elé ? Nem ; jobb, ha óvatosabb : az én viszonszeretetem éppen olyan kicsinyes lesz, mint én magam, kegyed pedig boldogtalan. A kegyed bátyja azt mondta nekem, hogy aki elveszti a hazai földdel való összeköttetését, az elveszti isteneit is, vagyis életének minden célját. Mindenről a végtelenségig lehet vitatkozni, de én bennem csak a tagadás szelleme nyilatkozott meg, minden nagylelkűség, minden erő nélkül. De még a tagadás sem volt tökéletes. Minden kicsinyes, tehetetlen volt nálam. A nagylelkű Kirilov nem bírta elviselni a nagy ideát és meglötte magát ; csakhogy én jól látom, hogy ő azért volt nagylelkű,

mert nem volt józan esze. Én soha sem veszt-
hetem el az ítélő képességemet és sohasem hi-
hetek valamely ideában annyira, mint ő. Any-
nyira még csak foglalkozni sem vagyok képes
valamely ideával. Én soha, de soha sem vagyok
képes magamat agyon löni.

Tudom, hogy meg kellene magamat öl-
nöm, lesöpörni magamat a föld színéről, mint
haszontalan férget; de én félek az öngyil-
kosságtól, mert nem akarok nagylelkűséget
mutatni. Tudom, hogy lesz még egy csalás,
az utolsó csalás, a csalások végtelen sorozatá-
ban. De mi célja annak, hogy az ember maga-
magát csalja meg azért, hogy a nagylelkűt ad-
hassa? Felháborodást és szégyent én nem
vagyok képes érezni, következőképpen kétség-
beesést sem.

Bocsásson meg, hogy ilyen sokat írok.
Pedig száz oldal is kevés ilyen esetekben, vagy
tíz sor is elég. Elég tíz sor is, ha valakit „ápoló-
nőnek“ hívunk meg.

Azóta, hogy a városból eljöttem, itt la-
kom a hatodik állomáson az állomási főnöknél.
Ezelőtt öt évvel ismerkedtem meg vele Péter-
várrott, egy tivornyában. Senki sem tudja,
hogy itt vagyok. Irjon az ő nevére. Ide mellé-
kelem a címét.

Sztavrogin Miklós.“

Pavlovna Mária rögtön elment Petrovna
Borbálához és megmutatta neki a levelet. Az
elolvasta, aztán kérte Dáriát, hogy hagyja őt
magára, mert még egyszer magában akarja
elolvasni; de aztán feltűnően hamar vissza-
hitta.

— Elmégy? — kérdezte csaknem fé-
lénken.

— El, — felelt Dása.

— Készülj! Együtt megyünk.

Dása kérdően nézett rá.

— Hát ugyan mit csináljak én itt ? Nem mindegy már nekem ? Én is beíratkozom Uriba és ott fogok élni valami barlangban . . . Légy nyugodt : nem foglak háborgatni benneteket.

El kezdtek gyorsan készülődni, hogy még a déli vonattal indulhassanak. De alig egy félóra múlva megjelent Szkovresnyikiből Jegorücs Elek. Jelentette, hogy Vszevolodovics Miklós reggel egész váratlanul odaérkezett s most ott van, de „olyan állapotban, hogy a kérdésekre nem felel ; bejárta az összes szobákat, aztán bezárkózott a maga lakó osztályába . . .“

— Az ő tudta nélkül szaladtam ide jelentést tenni, — tette hozzá igen aggódó arccal Jegorücs Elek.

Petrovna Borbála átható tekintettel nézte meg Jegorücs Eleket, de nem kérdezősködött. Gyorsan befogattak. A két hölgy elindult s útközben — a mint beszélték — gyakran hanytak magokra keresztet.

A Vszevolodovics Miklós lakó osztályán két ajtó nyitva volt, de őt magát nem találták ott.

— Talán a földszinten lesz, — jegyezte meg halkan egy szolgáló.

Megjegyezni való, hogy Petrovna Borbálával együtt több cseléd is egészen bement, a többi pedig a nagy teremben várakozott. Ezelőtt soha sem merték volna az illedelmet így megsérteni. Petrovna Borbála látta ezt, de nem szólt.

Lementek hát a földszintre : ott három szoba volt, de Sztavrogint ott sem találták.

— Hátha ide ment fel ? — mutatott valaki a kilátó torony-szoba ajtajára. Az ajtó, amely máskor mindig zárva állt, most tényleg széltere volt nyitva. Igen magasra kellett a szűk és rendkívül meredek fa-lépcsőn felmenni. A végén volt a kis torony-szoba.

— Én oda nem megyek. Ugyan minek mászott volna ő oda? — szólt Petrovna Borbála szörnyen elsápadva és szék után nézve. A cselédek szótlanul néztek rá. Dásá reszketett.

Hanem azért Petrovna Borbála mégis felrohant a lépcsőn; Dásá utána; de alig léptek be a kis szobába, Petrovna Borbála felordított és eszméletlenül összeesett.

Az Uri kanton polgára ott függött az ajtó mögött. Az asztalon egy papír-darab feküdt, a következő, ceruzával írt szavakkal: „Ne okoljanak senkit; én magam . . .“ Ugyancsak az asztalon feküdt egy kalapács, egy darab szappan és egy nagy horgos szög: bizonyosan tartalékul. Az erős selyem zsinór, amely bizonyosan előre volt kiválasztva és elkészítve s amelyen Vszevolodovics Miklós függött, erősen meg volt szappanozva. Minden arra mutatott, hogy az öngyilkos előre eltökélt szándékkal és az utolsó pillanatig öntudatánál volt.

Az orvosok, mikor a holttestet felboncolták, az örültséget teljesen kizártnak ítélték.

(Vége.)

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
V. FEJEZET. Uton.	3
VI. FEJEZET. Erős éjjel.	44
VII. FEJEZET. Trofimovics István utolsó vándorlása	86
VIII. FEJEZET. Befejezés	131

OSZK

Magyar Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

